T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİ HUKUK PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELEDE VERGİ KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ

Alp Osman ÜLGEN

Danışman
Doç. Dr. Dilek BAŞARAN

İZMİR – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Vergi Kültürünün Önemi" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…../…../2022

Alp Osman ÜLGEN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Vergi Kültürünün Önemi

Alp Osman ÜLGEN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Mali Hukuk Programı

Kayıt dışı ekonomi, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan birçok ülkeyi etkilemektedir. Kayıt dışı ekonominin birçok olumsuz etkisi olmakla birlikte kendisini en çok ekonomik alanda göstermektedir. Araştırmacılar tarafından bu etkinin nedeni ekonomik ve mali nedenler olarak gösterilmiş olsa da klasikleşen bu nedenlerin kayıt dışı ekonomiyi önlemede tek başına yeterli olmadığı görülmüştür. Bireylerin ait olduğu toplumun vergisel işlemlere karşı tutum ve davranışları da kayıt dışı ekonomi ile mücadelede dikkate alınması gereken önemli sosyal ve psikolojik konulardır.

Vergi kültürünün kayıt dışı ekonomiyle mücadeledeki öneminin incelendiği bu çalışmanın ilk iki bölümünde kayıt dışı ekonomi ve vergi kültürü kavramları teorik açıdan incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ile vergi kültürü alanında yapılan çalışmalar ele alınmış ve kayıt dışı ekonomi ile mücadelede 2000 yılı sonrası Türkiye'de hedeflenen ve uygulanan politikalar incelenerek vergi kültürü bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada vergi kültürünün kayıt dışı ekonomiyi önlemede önemli bir unsur olduğu görülmüş ve vergi kültürü bağlamında kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Kültürü, Çözüm Önerileri

ABSTRACT

Master's Thesis

The Importance of Tax Culture in Combating the Informal Economy

Alp Osman ÜLGEN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Finance

Financial Law Program

The informal economy affects many countries, both developed and developing. Although the informal economy has many negative effects, it manifests itself most in the economic field. Although the reason for this effect has been shown by researchers as economic and financial reasons, it has been found that these classical reasons alone are not sufficient to prevent an informal economy. The attitude and behavior of the society to which individuals belong to tax transactions are also important social and psychological issues that need to be studied in the fight against the informal economy.

In the first two parts of this study, in which the importance of tax culture on the informal economy is examined, the general structure of the concepts of informal economy and tax culture is examined from a theoretical point of view. In the third part, the studies conducted in the field of informal economy and tax culture in Turkey are examined. The targeted and applied policies in Turkey after 2000 in the fight against the informal economy have been examined and evaluated. Solution proposals have been presented in terms of combating the informal economy. It has been observed that tax culture has a positive effect on preventing informal economy.

Keywords: Informal economy, Tax culture, Solution suggestions.

KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELEDE VERGİ KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii

YEMİN METNİ iii

ÖZET iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER vi

KISALTMALAR x

TABLOLAR LİSTESİ xi

ŞEKİLLER LİSTESİ xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI

I. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE KAPSAMI 2

A. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı 2

B. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları 6

1. Yeraltı Ekonomisi (Yasa Dışı Faaliyetler) 6

2. Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan Dışı Ekonomi) 7

3. Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi (Enformel Ekonomi) 7

C. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri 8

1. Yasalara Aykırılık 8

2. Ahlaki Normlara Aykırılık 8

3. İstatistiksel Olarak Ölçülememe 9

4. Gelir veya Fayda Elde Edilememesi 9

5. Ekonomik Sisteme Uygunluk 9

D. Kayıt Dışı Ekonomiyi Meydana Getiren Nedenler 10

1. Ekonomik ve Mali Nedenler 11

a. Gelir Dağılımı 11
b. Enflasyon 11
c. Vergi Adaleti ve Düşük Milli Gelir 12
d. Vergi Oranları 13
2. Hukuki ve İdari Nedenler 16
3. Sosyal ve Toplumsal Nedenler 18
4. Siyasal Nedenler 20
E. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri 22
1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri (Mikro Ölçümler) 23
2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri (Makro Ölçümler) 24
a. Gayrisafi Milli Hasıla Yöntemleri 24
b. İstihdam Yöntemleri 25
c. Parasalcı Yöntem 25
(1) Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yöntemi 26
(2) İşlem Hacmi Yöntemi 26
(3) Ekonometrik Yöntem 27
(4) Fiziksel Girdi Yöntemi (Elektrik Tüketimi) 27
(5) Model Yaklaşımı (MIMIC) 28
F. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri 29
1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri 29
2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri 31

İKİNCİ BÖLÜM
VERGİ KÜLTÜRÜ KAVRAMI VE KAPSAMI

I. KÜLTÜR KAVRAMI 33
A. Kültürün Tanımı 33
B. Kültürün Tarihsel Gelişimi 36
C. Kültürü Oluşturan Unsurlar 37
D. Kültürün Özellikleri 39
II. VERGİ KÜLTÜRÜ KAVRAMI 40
A. Vergi Kültürünün Tanımı 41

B. Vergi Kültürü Modelleri 43
1. Basitleştirilmiş Vergi Kültürü Modeli 43
2. İç İçe Geçmiş Vergi Kültürü Modeli 45
C. Vergi Kültürünün Temel Belirleyicileri 47
1. Vergi Ahlakı 48
2. Birey-Devlet İlişkisi 49
3. Vergi Adaleti 51
4. Vergi Sisteminin Yapısı 56
D. Vergi Kültürüyle İlişkili Kavramlar 58
1. Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı İlişkisi 58
2. Vergi Psikolojisi 60
3. Vergi Uyumu 62
4. Vergi Okuryazarlığı 68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELE VE VERGİ KÜLTÜRÜ

I. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTU VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR 70
II. TÜRKİYE'DE VERGİ KÜLTÜRÜ ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR 74
III. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELEDE HEDEFLENEN VE UYGULANAN POLİTİKALARIN VERGİ KÜLTÜRÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: 2000 SONRASI DÖNEM 78
A. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Eylem Planları 81
1. 2008-2010 Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı: 81
2. 2011-2013 Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Stratejisi Eylem Planı : 82
3. 2014-2018 Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı: 82
4. 2019-2021 Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı: 83

B. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Orta Vadeli Programlar 84
C. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Kalkınma Planları 89

SONUÇ 97
KAYNAKÇA 103

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
Birim	Br.
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DYMIMIC	Dynamic Multiple Indicators Multiple Causes
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı
IMF	International Monetary Fund
KB	Kalkınma Bakanlığı
KDV	Katma Değer Vergisi
KDE	Kayıt Dışı Ekonomi
KDİ	Kayıt Dışı İstihdam
KADEP	Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı
KADİM	Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MIMIC	Multiple Indicators Multiple Causes
OVP	Orta Vadeli Program
ÖKC	Ödeme Kaydedici Cihaz
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğerleri
VUK	Vergi Usul Kanunu
TDK	Türk Dil Kurumu

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması s. 5
Tablo 2: Kayıtdışılığın Nedenleri: Mükellef ve GİB Çalışan Perspektifi s. 21
Tablo 3: Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibarı ile Yıllık Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (%), 2010-2019 s. 54
Tablo 4: Türkiye'deki Kayıt Dışı Ekonominin Tahminine Yönelik Bazı Çalışmalar s. 71
Tablo 5: 2014-2018 Vergi Müfettişi Sayıları s. 87
Tablo 6: Yıllar İtibarı ile Kayıt Dışı İstihdam Oranları s. 93

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Laffer Eğrisi s. 14
Şekil 2: Zihinsel Programlama Düzeyi s. 35
Şekil 3: Hofstede Modelinde Kültürün Unsurları s. 38
Şekil 4: Basitleştirilmiş Vergi Kültürü Modeli s. 44
Şekil 5: İç İçe Geçmiş Vergi Kültürü Modeli s. 46
Şekil 6: 2020 Yılı Tarhı İstenen Vergi Tutarı s. 53
Şekil 7: Mükellef Davranışları Yönünden Oran–Tutum Analizi s. 61
Şekil 8: Allingham & Sandmo Modeline Göre Oyun Teorisi Yaklaşımı s. 65
Şekil 9: Bireylerin Vergiyi Gönüllü Ödeme / Ödememe Tercihlerini Belirleyen Faktörler s. 67

GİRİŞ

Literatürde birçok farklı isimde yer alan kayıt dışı ekonomi, ölçüm metotlarına göre tahmini mümkün olmayan ve gayrisafi milli hasıla hesaplarını elde edilmesinde kullanılamayan, gelir sağlayıcı faaliyetlerin tümü olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonomi, ekonomik ve mali, hukuki ve idari, siyasal, sosyal ve toplumsal sebepler kaynaklı meydana gelebilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi, birçok ülkeyi etkilemektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri özellikle de ekonomik alanda olumsuz etkileyebilmektedir. Kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinin olduğunu savunan ekonomistler de mevcuttur. Genel olarak baktığımızda kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri önemli bir sorundur. Olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi hususunun üzerinde durulması gerekmektedir.

Kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren nedenler içinde en çok ekonomik ve mali nedenler üzerinde durulması, kayıt dışı ekonominin olumsuz etkilerini en aza indirgenmesi hususunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle bireylerin ve toplumun vergisel işlemlere karşı algıları, değerlendirmeleri ve tepkileri gibi psikolojik faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın amacını kayıt dışı ekonomi ile mücadelede vergi kültürünün önemi oluşturmaktır. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın "Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı" başlıklı Birinci Bölümü'nde kayıt dışı ekonominin tanımı, unsurları, özellikleri, nedenleri, ölçme yaklaşımları ve etkileri açıklanacaktır. "Vergi Kültürü Kavramı ve Kapsamı" başlıklı İkinci Bölümü'nde kültür ve vergi kültürü kavramı incelenecektir. Kültür kavramı; tarihsel gelişimi, tanımı, kültür kavramını oluşturan unsurlar ve kültür kavramının özellikleri kapsamında ele alınacaktır. Vergi kültürü ise tanımı, temel belirleyicileri ve ilgili olduğu kavramlarla birlikte incelenecektir. Çalışmanın "Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele ve Vergi Kültürü" başlıklı Üçüncü Bölümü'nde ise kayıt dışı ekonomi ve vergi kültürü alanında yapılan çalışmalara yer verilecektir. Bu alanlarda 2000 yılı sonrası Türkiye'deki hedeflenen ve uygulanan politikalara değinilerek, bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI

Çalışmanın Birinci Bölüm'ünde kayıt dışı ekonominin tanımı, unsurları, özellikleri, nedenleri ve ölçme yaklaşımları açıklanacaktır. Daha sonra kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkileri konularına değinilecektir.

I. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE KAPSAMI

Kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple de ülkeler adına çözüme kavuşturulması gereken ciddi bir husustur. Yapısı itibarı ile karmaşık olan bu kavramın tanımı çalışmalarda değişiklik göstermiştir. Bu bölümde kayıt dışı ekonominin tanımı ve kapsamı incelenecektir.

A. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Kayıt dışı ekonomi (KDE) son yarım asırdır gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeleri derinden etkilemektedir. Türkiye başta olmak üzere tüm dünyada giderek artmakta olan kayıt dışı ekonomi, araştırmacıları bu alanda çalışma yapmaya yönlendirmiştir.

Philip Cagan (1958), II. Dünya Savaşı zamanında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) meydana gelen KDE'ye yönelik davranışları parasal anlamda inceleyen ilk çalışmayı yapmıştır. Peter M. Gutmann (1977) ise yaklaşık yirmi yıl sonra "Yeraltı Ekonomisi" (The Subterranean Economy) adlı makalesinde Cagan ile aynı yaklaşımı kullanarak ancak istatistiki yöntemlere başvurmayarak bir başka çalışmayı yayınlamıştır.[1] Kayıt dışı ekonominin genel bir tanımının yapılabilmesi

[1] Friedrich Schneider, "Measuring the size and Development of the Shadow Economy. Can the Causes be Found and the Obstacles be Overcome?", **In Essays on Economic Psychology**, (Ed. Hermann Brandstätter ve Werner Güth), Springer, 1994, s. 206.

maksadıyla ilk uluslararası kongre Almanya'nın Biefeld eyaletinde 1983 yılında yapılmıştır. Ancak bu kongrede tanım konusunda uzlaşmaya varılamamıştır.[2]

Türkiye'de genel olarak kayıt dışı ekonomi kavramı kullanılmaktadır. Ancak bu kavram literatürde birçok farklı isimde çalışmalara konu olmaktadır. Bu isimler aşağıdaki gibidir[3].

Yeraltı Ekonomisi (Subterranean, Underground)

Gizli Ekonomi (Hidden, Clandestine)

Gri Ekonomi (Grey)

Gölge Ekonomi (Shadow)

Gayri Resmi Ekonomi (Informal)

Yasal Olmayan Ekonomi (Illegal)

Gözlenemeyen Ekonomi (Unobserved)

Beyan Dışı Ekonomi (Unreported)

Kayıt Dışı Ekonomi (Unrecorded)

İkinci Ekonomi (Second)

Paralel Ekonomi (Parallel)

Kara Ekonomi (Black)

Yukarıdaki terim çokluğundan da yola çıktığımızda kayıt dışı ekonominin hem ismi hem de tanımı konusunda herhangi bir mutabakata varılamamıştır. Bu doğrultuda ister istemez farklı tanımlar da kaçınılmaz olmuştur.

Schneider ve Enste'ye göre kayıt dışı ekonomi, yasa dışı faaliyetleri kapsamasının yanı sıra aynı zamanda vergi idaresine beyan edilmemiş yasal mal ve hizmetleri de kapsayan tüm ekonomik faaliyetlerdir.[4]

Ayrıca konuya vergisel yönden yaklaşan Osman Altuğ'a göre kayıt dışı ekonomi;

---

[2] Artem B. Prokhorov, **The World Unobserved Economy: Definition, Measurement and Optimality Considerations,** Central Michigan University, 2001, p. 7.'dan aktaran Hakan Çetintaş ve Hasan Vergil, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2003, s.16

[3] Edgar L. Feige, "Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach", **World Development,** Cilt.18, No.7, 1990, s. 5.

[4] Friedrich Schneider ve Dominik Enste, **Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy,** International Monetary Fund, Washington, 2002, (GUE), s. 2.

ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle, gerçekleştirilen ekonomik olayın (alım-satım), devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır.[5]

Sakıp Şeker'e göre, "Kayıt dışı ekonomi, kamu otoritelerinin denetimi dışında meydana gelen her türlü ekonomik işlem ve faaliyetler olarak tanımlanabilir."[6]

Kayıt dışı ekonomi tabiriyle sadece vergi kaçırma amaçlı muhasebe hileleri, beyan dışı tutulan faaliyetler, kara para, uyuşturucu vb. faaliyetler değil, aynı zamanda hane halkı tarafından yapılan gelir getiren faaliyetler, ek iş yapma gibi vergiye tabi olmayan ödemelerin yer aldığı yasal faaliyetler de anlaşılmalıdır. Fakat vergisel boyutta incelendiğinde kayıt dışılık, vergiden kaçınma ve vergi kaçırma şeklindedir.[7]

Kayıt dışı ekonomiyi genel olarak özetleyecek olursak, istatistiksel metotlarla tahmin edilemeyen ve gayrisafi milli hasıla (GSMH) hesaplarının elde edilmesinde kullanılamayan gelir getirici iktisadi faaliyetlerin tümü olarak tanımlayabiliriz.[8] Bu tanımlamalardan hareketle kayıt dışı ekonomi iki biçimde gerçekleşebilmektedir. Bunlardan ilki, yasal faaliyetlerden elde edilmesine rağmen vergi otoritelerine karşı beyan dışı kalan gelirler iken, ikincisi ise yasa dışı yollardan elde edilmesine rağmen beyan dışı kalan gelirlerdir.[9]

---

[5] Osman Altuğ, "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (1997)", **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi,** Sayı:15, 1999, (KEB) s.257

[6] Sakıp Şeker, "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", **Yaklaşım Dergisi,** Sayı:25, 1995, s. 1.

[7] Şükrü Kızılot ve Şafak Ertan Çomaklı, "Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, s. 127.

[8] Türkmen Derdiyok, "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", **Türkiye İktisat Dergisi**, Sayı:14, 1993, s.54' dan aktaran Yusuf Kıldiş, "Kayıtdışı Ekonomi ve Etkileri -I", **Vergi Sorunları Dergisi,** Sayı:144, s. 191.

[9] Mahfi Eğilmez, **Örneklerle Kolay Ekonomi,** 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 189.

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması

Faaliyetin Türü	**Parasal İşlemler**		**Parasal Olmayan İşlemler**	
Yasa Dışı Faaliyetler	Çalıntı mal ticareti, uyuşturucu ticareti ve üretimi, fuhuş, kumar, kaçakçılık, dolandırıcılık vb.		Uyuşturucu, çalıntı mal veya kaçak malların takası, uyuşturucunun bireysel kullanım amaçlı üretimi, bireysel kullanım için hırsızlık vb.	
	Vergi Kaçırma	**Vergiden Kaçınma**	**Vergi Kaçırma**	**Vergiden Kaçınma**
Yasal Faaliyetler	Bireysel çalışma neticesinde yasal mal ve hizmetlere ilişkin bildirilmemiş faaliyetlerden elde edilen ücretler, maaşlar vd. varlıklar.	İşçi maaşlarının olduğundan az gösterilmesi ve çalışanlara ödemeler yapılması ancak vergiye tabi olmaması	Yasal mal ve hizmetlerin takası	Öztüketim yoluyla kendin yap faaliyetleri

Kaynak: Owen Lippert and Michael Walker, **The Underground Economy: Global Evidence of its size and Impact,** The Fraser Institute, Vancouver, 1997, s. 5.

Yukarıdaki tablodan da hareketle kayıt dışı faaliyetlerin yasal ve yasa dışı olmak üzere ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Vergi kanunlarının vergi konusu olarak nitelendirdiği ancak buna rağmen kayıt dışı bırakılan ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, kanunların vergi konusu olarak nitelendirmediği yasa dışı birtakım faaliyetler de (kumar, uyuşturucu satışı vb.) kayıt dışı ekonomide yer alabilmektedir. Bunların haricinde yasa dışı olmamasına rağmen bazı vergi boşlukları ya da vergi sığınakları da vergiden kaçınmayı cazip hale getirmektedir. Bu noktadaki vergi ödememe durumu yasal olarak gerçekleşmekte yani vergiden kaçınma söz konusu olmaktadır. Ancak az önce de belirttiğimiz üzere, kanunlarda konusu belli olan vergisel işlemlerin yerine getirilmemesi ya da eksik getirilmesi sonucu vergi kaçakçılığı söz konusu olabilmektedir.[10]

[10] Coşkun Can Aktan, **Kamusal Finansman: Vergileme,** Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, (KFV), s. 160.

B. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları

Kayıt dışı ekonominin unsurları üç başlık altında incelenebilir. Bunlar;

- Yeraltı Ekonomisi (Yasa Dışı Faaliyetler)
- Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan Dışı Ekonomi)
- Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi (Enformel ekonomi)

1. Yeraltı Ekonomisi (Yasa Dışı Faaliyetler)

Toplumun zararlı olarak değerlendirdiği, etik olmayan ve kanun koyucular tarafından yasaklanmış faaliyetlerden elde edilen gelirler yer altı ekonomisini oluşturmaktadır. Burada özellikle üstünde durulması gereken husus, faaliyetin kanunların öngördüğü şekilde gerçekleştirilmemesi değildir. Asıl amaç faaliyetin kendisinin yasaklanmış olmasıdır.[11] Uyuşturucu, insan ticareti, kumar gibi faaliyetleri yeraltı ekonomisi içinde örneklendirebiliriz.

Yasadışı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sonucu sağlanan gelire "kara para" denilmektedir. Kara paraya yasal bir görünüş kazandırılmasına ise "kara paranın aklanması" adı verilmektedir.[12]

Teknik sebeplerin yanı sıra ahlaki sebeplerle bu nitelikteki faaliyetler geleneksel olarak GSMH tahminlerinde kullanılmazlar. Ancak bahsi geçen faaliyetlerin gelir getirici özelliğe sahip olmaları, ekonomiye az ya da çok karışmaları nedeniyle kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde göz önünde bulundurulmaktadır.[13]

---

[11] Şinasi Aydemir, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi,** Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul, 1995, s. 11.

[12] Mustafa Ali Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler, **Vergi Sorunları Dergisi,** Sayı: 167, 2002, s. 132.

[13] Gülay Akgül Yılmaz, "Kayıtdışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, s. 19.

2. Yarı Kayıtlı Ekonomi (Beyan Dışı Ekonomi)

Vergi idaresine tebliğ edilmesi gereken toplam gelirin beyan edilmeyen miktarı "beyan dışı ekonomi"yi oluşturmaktadır. Burada vergi idaresinin tahsil etmesi gereken miktar ile gerçekte tahsil olunan miktar arasında bir fark oluşmaktadır. Bu husus da literatürde "vergi boşluğu" olarak tanımlanmakta ve beyan dışı ekonomi konusunda tamamlayıcı bir ölçü olarak çalışmalarda yer almaktadır.[14] Faturasız mal veya hizmet alım-satımı yapmak, gayrimenkullerin kira bedellerini aslından düşük göstermek, sebepsiz şekilde vergi iadesi almak beyan dışı ekonomiye verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır.

3. Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi (Enformel Ekonomi)

Hiç kayıtlara girmeyen ekonomi, maliyetlerden kaçınmaya yönelik olan ve ticari belgelendirmeler, sözleşmeler, krediler, sosyal güvenlik sistemlerinin kapsamında yer alan hakların dışında kalan faaliyetlerden oluşmaktadır.[15] Bu ekonominin kaynağı, ekonomik hayatta aktif olmalarına karşın herhangi bir mükellefiyeti bulunmayan kesimdir. Bu kesim aynı zamanda vergi dairesinin bilgisi dışında kalmakta ve kayıt dışı çalışmaktadır. Özellikle büyükşehirlerde daha çok rastlanan bu mükelleflere şu örnekler verilebilir: [16]

- Genellikle evde olmak üzere bir işyeri açmaksızın özel ders verenler,
- Belirli bir işyeri açmaksızın ufak çapta üretim ve ticaret yapanlar,
- İnşaat işçileri ve tarım işçileri başta gelmek üzere kayıtdışı çalışan işçiler,
- Canlı hayvan ticareti yapanlar,
- İşportacılar.

[14] Feige, s. 7.
[15] Feige, s. 9.
[16] Aydemir, s. 18.

C. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Tanımlardaki farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda kayıt dışı ekonominin özellikleri beş temel kriterde incelenebilir[17].

1. Yasalara Aykırılık

Yasallık durumu, gerçekleştirilen faaliyetlerin o ülkedeki kanunlara uygunluğu neticesinde belirlenmektedir. Kayıt dışı ekonomide yasallık bir sınır olarak kabul edilmemektedir. Ancak yasa dışı tüm ekonomik faaliyetler kayıt dışı ekonomi kapsamında incelenmektedir.

Silah kaçakçılığı, uyuşturucu, insan ticareti ve terörizm gibi organize bir şekilde yürütülen yasa dışı faaliyetlerden yüksek gelir elde edilmektedir. Bu suçları işleyenler elde ettikleri geliri meşrulaştırmaya ya da gizlemeye çalışırlar. Devletin yasalara aykırı ekonomik faaliyetler ile mücadelesinde esas amacı, bu faaliyetleri kayıt altına almak değildir. Bu mücadelede amaç bu faaliyetleri tamamen ortadan kaldırmak ya da en alt seviyeye indirmektir. [18]

2. Ahlaki Normlara Aykırılık

Faaliyetler yasalara uygun olsalar dahi ahlaki normlara uygunluk göstermeyebilirler. Bu durumun en tipik örneği, bireyin vücudunu ya da organlarını satmasıdır. Benzer şekilde asılsız beyanlarla müşterilerin kandırılmak istenmesi de ahlaki değerlere aykırılık göstergesidir.[19]

---

[17] Ahmet Fazıl Özsoylu, **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi,** Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1996, (KDE), s. 10.

[18] Naci Ağbal, "Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Kara Para İlişkisi I", **Yaklaşım Dergisi,** Sayı: 89, 2000, s. 85.

[19] Özsoylu, s. 11.

3. İstatistiksel Olarak Ölçülememe

Vergi dairesine beyan edilmeyen faaliyetler hükümetin bilgisi dışında kalmaktadır. Dolayısıyla bu faaliyetler resmi istatistiklere doğrudan yansımamaktadır. Vergi mükellefiyetine itaatin düşüklüğü nedeniyle ise devlet, üretim faaliyetlerinin kapsamını doğru olarak hesaplayamamaktadır. [20]

İstatistiksel olarak ölçülememe, kayıt dışı ekonominin sınırlarını biraz daha genişleten bir kriterdir. Yapılan faaliyetler ister yasal isterse yasa dışı olsun, milli muhasebe hesapları açısından ölçülmesi mümkün değilse ya da ölçülebiliyor ancak belli dönemler eksik kalıyorsa kayıt dışı ekonomi faaliyeti sayılmaktadır.

Bir faaliyetin milli muhasebe hesaplarına göre ölçülememesinin genellikle üç sebebi vardır: İlk sebep, faaliyetlerin yasa dışı olması sebebiyle iktisadi birimlerin bu faaliyetleri gizlemesidir. İkinci sebep, yasal faaliyetlerin istatistiki verilerin yetersizliği ve hataları nedeniyle gizli kalmasıdır. Son olarak üçüncü sebep ise GSMH hesaplamalarına her faaliyetin dahil edilmemesi sonucu ilgili faaliyetlerin gizli kalmasıdır.[21]

4. Gelir veya Fayda Elde Edilememesi

Gelir veya fayda elde edilememesi kriteri, bir ekonomik faaliyetin kayıt dışı ekonomi faaliyeti kapsamında yer alabilmesi için bir karşılık yahut gelir elde ediliyor olması demektir. Örneğin bir ev hanımının ev işlerini yapması kayıt dışı ekonomi kapsamına dahil edilmemektedir.[22]

5. Ekonomik Sisteme Uygunluk

Ekonomik sisteme uygunluk kriteri, 1990 yılı öncesindeki Doğu Bloku ülkelerinin durumunu açıklamak için kullanılan bir kriterdir. Bu ülkelerde özel

[20] Osman Altuğ, **Kayıtdışı Ekonomi,** Cem Ofset, İstanbul, 1994, (KE), s. 21-22.
[21] Özsoylu, s. 11.
[22] Özsoylu, s. 11.

sektörün varlığından söz edilemediği için özel sektör çerçevesindeki tüm ekonomik faaliyetler kayıt dışı ekonomiye dahil edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında, bir faaliyetin kayıt dışı ekonomiye dahil olabilmesi için, faaliyetin belli bir fayda karşılığında mal veya hizmet olarak sunulması, ölçüm tekniklerince hesaplanamaması ve herhangi bir nedenden dolayı resmi verilere yansımamış olması gerekmektedir.

D. Kayıt Dışı Ekonomiyi Meydana Getiren Nedenler

KDE'nin daraltılmasına yönelik en etkili tedbirlerin alınabilmesi için KDE faaliyetlerine yol açan sebeplerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.[23] Kayıt dışı ekonominin meydana gelişi her ülkenin kendine göre hatta toplumdan topluma farklı nedenlere dayanabilmektedir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren sebepler genelde vergisel etkenler ve iş gücü sektörüne yönelik düzenlemeler gibi unsurlar ile belirlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde bu unsurlara ilave olarak nüfus artışı ve kırsal kesimden kente göç vb. demografik etkenler de etkili olabilmektedir. [24]

Vergi kayıp ve kaçaklarının birçok nedeni bulunmaktadır. Dünyanın hiçbir ülkesinde sıfırlanamamakla birlikte ülkemizde de önemli boyutlara ulaşan bu ekonomiyi meydana getiren sebepler aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir.[25]

- Ekonomik ve Mali
- Hukuki ve İdari
- Sosyal ve Toplumsal
- Siyasi

---

[23] Ayşegül Şimşek Tandırcıoğlu, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi", Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 2661, Kasım 2002, s. 4.

[24] GİB, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)", Nisan 2009, http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlan%C4%B1/Kay%C4%B1t%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomi%20%C4%B0le%20M%C3%BCcadele%20Stratejisi%20Eylem%20Plan%C4%B1%202008-2010.pdf, (29.10.2021), (KADEP-1), s. 12.

[25] Mehmet Tosuner, Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler, **Vergi Sorunları Dergisi,** Sayı: 85, 1995, s. 65.

1. Ekonomik ve Mali Nedenler

Kayıt dışı ekonomiye sebebiyet veren ekonomik ve mali nedenler; gelir dağılım, enflasyon, vergi adaleti, düşük milli gelir ve vergi oranları olarak sıralanabilir.

a. Gelir Dağılımı

Kayıt dışılığın ekonomik ve mali sebeplerinden biri de milli gelirin firmalar ile bireyler arasında adil olarak dağılmamasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde orta kesimin eksikliği, alt ve üst kesimin ise fazlalığı kayıt dışılığın en önemli sebeplerinden birisini oluşturmaktadır. Özellikle ufak çaplı aile firmalarında rastlanan bu durum, büyük şirketlerle rekabet edebilmek adına vergi kaçakçılığını kullandıklarında ortaya çıkmaktadır. Öte yandan bu firmalarda denetim oranı büyük firmalara nazaran daha düşük seviyelerde olduğu için vergi kaçakçılığına olan eğilim de artmaktadır.[26]

Ülkedeki gelir dağılımından daha az pay alan gruplar ortalama bir hayat standardına erişmek amacıyla çareyi kayıt dışı sektörlerde çalışmakta görmektedirler. Bu bazen ek işte çalışmak olurken bazen de küçük yaştaki çocukların istihdamı ile gerçekleşmektedir.[27]

b. Enflasyon

Kayıt dışılığa yol açan bir diğer faktör enflasyonun yüksek olmasıdır. Gittikçe yükselerek devam eden enflasyon, vergi sistemlerinde birtakım adaletsizliklere neden olmaktadır. Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesiyle nominal gelirleri de yükselen ekonomik birimler, daha yüksek vergi dilimleri üzerinden vergilendirilmektedir. Dolayısıyla mükelleflerin gerçek gelirleri artmamasına rağmen ödeyecekleri vergi

---

[26] Yusuf Kıldiş, Kayıt Dışı Ekonomi, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi,** Sayı:2, Cilt:2, 2000, (KDE), s. 12.

[27] Ahmet Salih İkiz, **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir, 2000, s. 20.

miktarı artmaktadır. Böylece enflasyon temelli vergi adaletsizliği kayıt dışı ekonomiye yönelmeyi özendirir hale gelmektedir.[28] Örneğin yaşanan bu fiyat artışları firmaları daha az vergi ödeme niyetiyle eksik beyana sevk edebilmektedir.[29] Mükelleflerin bu yola başvurmaları vergi hasılatını azaltmakta, buna karşın devlet, kamu giderlerini finanse etmek adına borçlanma yoluna yahut para basma yoluna gitmektedir. Böylece faiz oranları artmakta ve sonuç olarak enflasyon etkisini artırarak sürdürmektedir.[30]

c. Vergi Adaleti ve Düşük Milli Gelir

Vergilerin, vergilemede adalet ilkesine uygunluğunu tespit eden en önemli ayrım dolaylı – dolaysız vergi dağılımıdır. Toplam vergi tahsilatları içinde dolaylı vergilerin oranı dolaysız vergilerin oranından fazla olduğunda vergi adaletinden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim anayasamızın 73. maddesinde herkesin mali gücüne istinaden vergi ödeme ile yükümlü olduğu belirtilmiştir. Bu maddede vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal amacı olduğu da belirtilmiştir. Bu bağlamda baktığımızda ülkemizdeki dolaylı vergilerin oranı adalet ilkesine ters düşmektedir.

Kayıt dışı ekonominin varlığı, dolaysız vergilerden elde edilen gelirin kısaltılarak dolaylı vergilerin artırılmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca vergi yükünü de alt kesimin üzerinde yoğunlaştırmıştır. Reel gelirin azaldığı koşullarda harcama vergisi olarak da bilinen dolaylı vergilerin oranının giderek artması gelir dağılımını da önemli ölçüde bozukluğa uğratmıştır. %20'lik en alt kesim, %20'lik en üst kesime kıyasla %6,6 oranında daha fazla tüketim vergisine katlanmakta ve bu durum da vergilemede adalet ilkesi açısından endişeye neden olmaktadır.[31]

---

[28] Vuslat Us, Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği, **Türkiye Ekonomi Kurumu,** 2004, s. 11.

[29] Coşkun Can Aktan, Ağır Vergi Yükü ve Yeraltı Ekonomisi, **Vergi Sorunları Dergisi,** Sayı:125, 1999, s. 52.

[30] Nihat Işık ve Mustafa Acar, "Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi,** Sayı: 21, 2003, s. 120.

[31] Sadık Kırbaş, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Yolsuzluk, Siyasetin Finansmanı,** Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 46-47'den aktaran Sercan Yavan ve Erkam Sarı, Vergilemede Adalet ve Etkinlik Analizi: Vergi Yapısı ile Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi, **Vergi Raporu,** Sayı: 223, 2018, s. 138.

Vergi adaleti kadar önemli olan diğer bir neden ise düşük milli gelir düzeyidir. Gelir dağılımı, ülke ekonomisinin ilgili dönemde meydana gelen milli gelirin üretim faktörleri ya da iktisadi gruplar arasında bölünmesidir.[32]

Bir ülkede gelirin adaletli dağılımı ve bireylerin asgari gelir düzeyinin belirli bir seviyenin altına düşmemesi, toplumun huzuru ve devamlılığı açısından önemlidir. Gelir dağılımı kendiliğinden adil olmamaktadır. Üretim ve bölüşüm süreci kendi akışına bırakıldığında sadece ekonomik sorunlar değil sosyal sorunlar da meydana gelebilmektedir.[33] Gelirden payını az alan kesim gelirini artırabilmek hedefiyle kayıt dışı çalışmayı da bir seçenek olarak görmektedir. Böylece kayıt dışı istihdam (KDİ) artmaktadır. Gelir dağılımının kayıt dışı ekonomi ile en büyük bağlantısı da burada ortaya çıkmaktadır. Gelirin yeterli gelmemesi nedeniyle düşük gelir grubundakiler ek iş istemiyle işgücü piyasasına yönelmektedir.[34]

d. Vergi Oranları

Mükellefleri vergi kaçırmaya yöneltebilecek nedenlerden biri vergi oranlarının yüksekliğidir. Vergilendirmede belirli bir optimal sınır yer almaktadır. Bu sınıra kadar vergi gelirleri artış gösterirken sınır aşıldığında ise vergi gelirleri azalışa geçmektedir.[35] Vergi idaresinin optimal sınır aşıldıktan sonra azalan kamu gelirlerini artırabilmek adına vergi oranlarını artırması mükellefler açısından vergi direncinin oluşmasına sebep olabilmektedir. Böylece mükellefler eski yaşam şartlarına ulaşabilmek adına artan vergi oranlarına karşı gerek yasal gerekse yasa dışı yollarla çözüm arar hale gelebilmekte, vergi ödeme isteklerinde azalma görülebilmektedir.[36] Bahsi geçen vergilendirme ile ilgili bu sınır ekonomi literatüründe Laffer Eğrisi ile anlatılmaktadır. Ancak aslında İbni Haldun bu konuya Arthur Laffer'den daha önce

---

[32] Ahmet Fazıl Özsoylu, **Yeraltı Ekonomisi,** Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, (YEK), s. 41.

[33] Adem Üzümcü ve Mustafa Korkat, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi (2003-2012), **Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 8, 2014, s. 137.

[34] Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), "Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu", **DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayım ve Basım Şube Müdürlüğü Yayını,** Ankara, 2001, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_KayitdisiEkono-mioik614.pdf, (28.01.2020), s. 3.

[35] Aktan, (KFV), s. 94.

[36] Zeynep Arıkan, "Vergi Kaçağının Nedenleri ve Çözüm Yolları", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Sayı: 108, 1995, s. 57-58.

"Mukaddime" adlı eserinde yer verdiği için, bu konu bazı akademisyenler tarafından "Haldun-Laffer Etkisi" olarak da adlandırılmaktadır.[37]

Şekil 1: Laffer Eğrisi

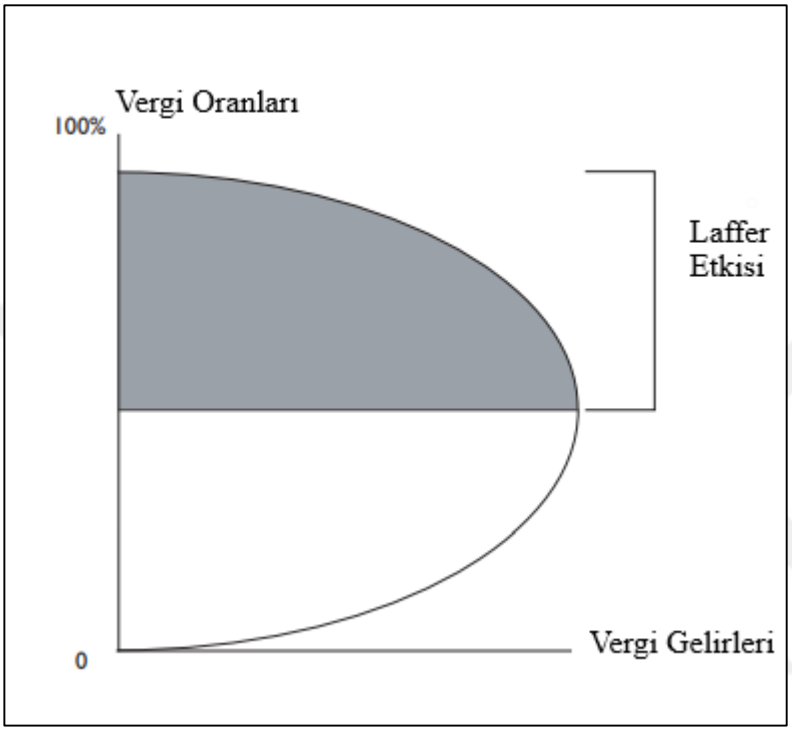

Kaynak: Arthur B. Laffer, "The Laffer Curve: Past, Present, and Future", **Backgrounder**, Cilt: 1765, Sayı: 1, 2004, s. 1.

Vergi oranını sıfır kabul ettiğimizde vergi geliri de sıfırdır. Vergi oranı biraz artırılırsa vergi geliri de artacaktır. Belirli bir noktaya kadar vergi oranlarının artması aynı sonucu doğuracaktır. Ancak belirli noktadan sonra vergi oranlarının artırılması aynı etkiyi doğurmayarak vergi tahsilatlarında azalmaya sebep olacaktır.

Artan oranlı vergileme dikkate alındığında geliri artan mükellefin bir üst vergi dilimine dahil olması daha yüksek vergilendirileceğine işaret etmektedir. Mükellef de daha çok çalışmasının karşılığında daha çok vergi ödediğini gördüğünde çalışmaktan ziyade dinlenmeyi seçebilmektedir. Vergi oranlarındaki artış sebebiyle

[37] Coşkun Can Aktan, The Khaldun – Laffer Effect of Supply-Side Economics, **T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt:4, Sayı:1-2, 1989, s. 195.

kimi zaman tam zamanlı çalışan bir bireyin yarı zamanlı çalışmaya geçmesi ya da çalışmayı tamamen bırakması sonucu verginin ikame etkisi kendini göstermektedir. Öte yandan bireyler ödediği vergilerin artışından dolayı kullanılabilir gelirinde azalma yaşamaktadır. Yaşam standardını korumak isteyen bireyler ise daha çok çalışmak zorunda kalarak meydana gelen gelir kaybını telafi etmeye çalışmaktadırlar. Bireylerin gelire ihtiyaçlarının zorunlu olduğu durumlarda ortaya çıkan verginin gelir etkisi özendirilmeli iken verginin ikamesi önlenmelidir.[38] Aynı zamanda gelir kaybına uğrayan bireyler gerekirse sigortasız çalışarak kayıt dışı sektörde iş yaparak gelirlerini korumaya çalışmaktadır. Genel olarak baktığımızda vergilemenin optimal noktası aşıldığında bireylerin ödeme güçlerinin azalması sebebiyle kamu gelirlerinde istenen düzeye ulaşılamayacaktır. Bu nedenlerden dolayı vergi oranlarının artırılmasının vergi tahsilatlarını artıracağı sonucuna ulaşmak pek mümkün değildir.
Yüksek vergilerin ve enflasyonun aynı dönemde meydana gelmesi durumunda mükelleflerin daha yüksek vergi dilimlerinde vergilendirilmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Bu olay literatürde 'Gelir Dilimi Kayması' olarak da ifade edilen, enflasyonun geliri daha yüksek vergi dilimlerine sürüklemesinden kaynaklanmaktadır.

Kamu hizmetlerinde yolsuzluğun önlenmesi amaçlı bir araştırmada yapılan ankette, tekstil firmalarına göre kayıt dışı ekonominin sebebi olarak ilk üç faktör arasından % 54 oranı ile vergi yükü sonucuna ulaşılmıştır. Yine aynı araştırmada vergi dairesi çalışanlarına göre ise denetim azlığından sonra ikinci olarak % 43 oranı ile vergi yükü sonucu çıkmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında vergi yükü, toplum açısından ortak bir kararı yansıtmaktadır. [39]

Sonuç olarak bakıldığında, vergi oranlarının artması nedeniyle mükelleflerin ödemesi gereken tutar artacak böylece aynı oranda mükelleflerin vergi yükleri de artacaktır. Vergi yükünün artışı da mükelleflerin harcanabilir gelirlerinde azalmaya neden olacağı için vergi ödeme aşamasında isteksizlik başlayacaktır. Bu tür

[38] Murat Batı, **Muhasebe Hileleri ve Vergiden Kaçınma: Türk Vergi Mevzuatındaki Yasallığı,** Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 98.

[39] Coşkun Can Aktan ve Fatih Savaşan, "Türkiye'de Kamu Hizmetlerinde Yolsuzluğun Önlenmesi İçin Etik Projesi", **TYEC Projesi,** 08.2009, https://www.researchgate.net/profile/Coskun_Can_-Aktan/publication/318682222_Kayitdisi_Ekonomi_TYEC_Projesi_Turkiye'de_Kamu_Hizmetlerinde_Yolsuzlugun_Onlenmesi_Icin_Etik_Projesi/links/59776efcaca27203ecbddab5/Kayitdisi-Ekonomi-TYEC-Projesi-Tuerkiyede-Kamu-Hizmetlerinde-Yolsuzlugun-Oenlenmesi-Icin-Etik-Projesi.pdf, (03.12.2020), s. 18-19.

durumdaki mükellefler de sorunu vergiden kaçınma ya da vergi kaçırma yollarına başvurarak çözmeye çalışacaklardır.

2. Hukuki ve İdari Nedenler

Kayıt dışı ekonomiye yol açan hukuki ve idari nedenler; vergi yasalarının yeterince açık, basit olmaması ve sürekli değiştirilmesi, vergi cezalarının caydırıcı özelliğinin olmaması, hukuki boşluklar, vergi istisna ve muafiyetlerinin fazlalığı, vergi denetim mekanizmasının yetersiz oluşu şeklinde sıralanabilir.

Vergi kanunlarında sık sık değişiklik yapılması vergilemede basitlik ve açıklık ilkesine ters düşmektedir. Bu ilkeler nezdinde mükellefler vergilerini ne zaman, ne şekilde ve hangi miktarda ödemeleri gerektiğini bilmek istemektedirler. Yapılan bu sık değişiklikler mükelleflerde memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Öte yandan yüksek enflasyon sebebiyle aşınmış olan matrahların düzenlenmesi bir zorunluluk hali alsa da değişikliklerin çok sık oluşu mükelleflerin yanı sıra alanında uzman kişilerin bile takip etmesini güçleştirmektedir.[40] Sık sık değişen mevzuat karşısında mükellefler uzman kişilerden destek almak zorunda kalmakta bu da mükelleflerin vergi maliyetlerini artırmaktadır.

Vergi mevzuatının basit ve adaletli olması mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu artıracaktır. Ancak vergi cezalarının hem çok iyi düzenlenmiş olması hem de çok iyi uygulanması gerekir. Aksi takdirde vergi sisteminin düzenli çalışması düşünülemez.[41] Çelikkaya ve Gürbüz'ün 2006 yılındaki bir çalışmasında bireyler birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Değerlendirmeye alınan bireylerin %66'sı vergi yasalarının karmaşık yapıda olduğunu belirtmiştir. %64' ü yasaların sürekli değiştirilmesini belirtmiştir. %74,8'inin de formalite uygulamaların fazla olmasının beyanda bulunurken olumsuz etkiye sahip olabileceğini ifade etmişlerdir.[42]

---

[40] DPT, s. 5.

[41] Coşkun Can Aktan, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi", **Vergi, Cilt-2: Vergi Felsefesi, Vergi Psikolojisi, Vergi Ahlakı, Vergi Sosyolojisi, Vergi Tarihi,** (Ed. Coşkun Can Aktan), Seçkin Yayınları, Ankara, 2020, s. 111.

[42] Ali Çelikkaya ve Hüseyin Gürbüz, "Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi: Bir Alan Çalışması", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Cilt: 21, Sayı: 247, 2006

Vergi afları, vergi ödevlerini zamanında, tam bir şekilde yerine getirmemiş olan mükellefler için yasalar ile belirtilmek suretiyle cezaların kısmen veya tamamen kaldırılmasına imkan veren bir olanaktır. Vergi aflarının çok sık çıkartılmasının da mükelleflerin kayıt dışına yönelmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. 'Nasıl olsa af çıkar' düşüncesi ile af beklentisi içerisinde olan mükellefler yükümlülüklerini yerine getirmemekte dolayısıyla tahakkuk - tahsilat oranlarında azalma görülmektedir. Bu düşüncenin yaygın olduğu bir ortamda vergiye uyumlu mükellefler de kendi yüklerini hafifletmek amacıyla kayıt dışılığa başvurmayı bir çözüm olarak görmektedirler.[43] Vergi afları, vergiye uyumlu mükellefler açısından haksızlığa uğradıkları düşüncesine sebep olacakları için ilerleyen dönemlerde aynı uyumu göstermemeleri sonucu kayıt dışı ekonomiye yönelmeleri kaçınılmaz olacaktır.[44] Özellikle vergi aflarının tekrarlandığı ülkelerde sürekli yeni af yasasının beklenmesi cezaların da caydırıcılığını engellemektedir. Aynı zamanda mükellefleri vergi kaçakçılığına da teşvik etmektedir. Böylece vergi kaçakçılığında bir araç görevi gören vergi afları mükelleflerin vergiye uyumunu doğrudan etkileyebilmektedir.[45] Vergi aflarının yasalar tarafından yasaklanması ya da mali aflara sık sık yer verilmemesi halinde mükelleflerin vergisel ödevlerini yerine getirmede daha istekli olabilecekleri söylenebilir.

Vergi denetimi, vergi yükümlüleri ve sorumlularının vergileme ile ilgili mevzuata uyup uymadıklarını, vergileme ile ilgili işlemlerinin gerçeklik payının tespitine yönelik vergi dairesinin yetkili memurları tarafından kamusal güç temelli hukuki sonuçlara sebebiyet veren sürekli kontrollerdir.[46] Bir vergi sisteminde kusursuz kanunlar yer alsa ve mükemmel işleyiş sağlansa da vergi incelemelerinin yetersiz oluşu sistemin aksamasına neden olacaktır. Etkin olmayan denetimin olduğu bir ülkede kurallara aykırı işlemler yaptırımsız kalacağı için yasa dışı işlemler yaygınlaşacaktır. Bu da kayıt dışı ekonomiyi giderek büyütecektir.[47]

---

[43] Yılmaz Ilgın, **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları** (Uzmanlık Tezi), İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını No: 2492, 1999, s. 29.

[44] Veli Kargı ve Ayşegül Güven, Küreselleşme Sürecinde Kayıt Dışı Ekonomi, **Vergi Raporu Dergisi,** Sayı: 209, 2017, s. 7.

[45] Zeynep Arıkan ve Hatice Yurtsever, "Türkiye'de Mali Affın Nedenleri, Etkileri ve Sonuçları – I", **Yaklaşım Dergisi,** Sayı:136, 2004, s. 64.

[46] Adnan Çavuş, **Vergi İdaresinin Yükümlüyü Denetim Yolları,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2006, s. 6.

[47] Aydemir, s. 45.

Mükelleflere yapılan bir anket çalışmasında vergi aflarının vergi kaçıranlara yaradığına katılanların oranı %42,9, tamamen katılanların oranı %30,9 çıkmıştır.[48] Sık sık çıkarılan vergi afları ve af niteliğindeki yapılandırmalar mükelleflerin vergiye uyumunu dolayısıyla vergi kültürü düzeyini azaltmaktadır. Bu konu ile ilgili devlet tarafından oluşturulan boşluğun kötüye kullanılmasının önüne geçilmesi, olağanüstü durumlar haricinde vergi aflarına başvurulmaması, cezaların da caydırıcılığının artırılması gerekmektedir.[49]

3. Sosyal ve Toplumsal Nedenler

Kayıt dışılığa sebep olan sosyal ve toplumsal nedenlerden biri mükellefler açısından kamu harcamalarının verimsiz alanlara yapıldığının düşünülmesidir. Hükümet politikaları ve mali düzenlemelere karşı mükellefler olumlu yaklaşım sergiliyorlarsa kayıt dışı ekonomiden söz etmek pek mümkün değildir. Ancak aksi bir durum olan kamu otoritelerine güvensizlik oluştuğunda mükelleflerde vergi direnci başlamaktadır. Ödedikleri vergiler sonucu yeterli hizmet alamadıklarına inanan bireyler ilerleyen dönemlerde vergi kaçırarak ödemesi gereken vergileri ceplerinde tutmaya başlayacaklardır. Böylece mükellefler bireysel refahlarını da korumuş olabileceklerini düşünmekle birlikte ödenen vergileri külfet olarak görüp vergi ödemeyi bir vatandaşlık görevi olarak kabullenmemeye başlayacaklardır.[50]

Bireylerin vergiye karşı tutumlarında eğitim sistemi de önemli rol oynamaktadır. Ahlaki değerlerin ve eğitimsizliğin arttığı toplumlarda yasadışı faaliyetlere yönelim artmakta ve yükümlülüklerini yerine getiren mükelleflerin de devlete olan güveni azalabilmektedir.[51]

Hızlı nüfus artışının yaşandığı ülkelerde işsizlik sorununun da gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Bu tür durumlarda işverenler daha az ücret verme yoluna gitmekte, emek sahipleri de daha az sosyal güvenceye razı olmakta hatta kimi zaman

---

[48] Tuay ve Güvenç, s. 69.

[49] Feden Akkoç, **Kayıt Dışı Ekonominin Algılanması ve Önleme Çabaları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi (Aydın İli Örneği),** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın, 2010, s. 32.

[50] Friedrich Schneider ve Bettina Hametner, "The Shadow Economy in Colombia Size and Effects on Economic Growth", **Peace Economics,** Peace Science and Public Policy, 2007, Cilt. 20, s. 7.

[51] Ilgın, s. 31.

daha uygunsuz koşullarda çalışmayı göze alabilmektedirler. Kayıtlı istihdam etmenin işverene maliyetinin yüksek olduğu ülkelerde bu tür sonuçlar maalesef kaçınılmaz olmaktadır.[52] Ağırlaşan yaşam koşulları süreci hızlandıran bir rol alacaktır. İşsizlik ve ücretlerin düşük olduğu bir ortamda işverenlerin kayıt dışı ekonomiye yönelmesi muhtemeldir. Kayıt dışı faaliyetler, kayıtlı olunmayan bir işte veya ikinci bir işte yarı zamanlı çalışmak gibi veya işverenin resmiyette asgari ücret bildirip kalan ücreti elden vermesi şeklinde de olabilmektedir.[53] İşsizliğin artışıyla hükümet 'devlet baba' anlayışıyla kamuda ek istihdam yaratmaya çalışacaktır. Bunun sonucunda memur kesiminin ücretlerinin düşük olması da bir zorunluluk hali alacaktır. Böylece geçinmesi zorlaşan memurlarda çareyi kayıt dışı ekonomiye yönelmekte bulacaklardır.[54]

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede ne kadar tedbir alınırsa alınsın vergi bilinci ve vergi ahlakına sahip olmayan ülkelerde istenilen sonuca ulaşılabilmesi mümkün değildir. İlk önce mükelleflere vergi ödemenin toplumsal ve hukuksal bir görev olduğu aşılanmalıdır. Vergi kaçırmanın aynı zamanda topluma karşı işleyeceği bir suç olduğu da belirtilmelidir. Öte yandan verginin olmadığı düşünüldüğünde devletin de varlığını sürdürebilmesi güç bir durumdur.[55] Vergi ahlakı açısından baktığımızda, vergi mükelleflerinin ahlaki değerlerinin toplamı o topluma ait vergi ahlakını da oluşturmaktadır. Vergi konusunda mükellef davranışlarına yön veren en önemli kriterlerden biri de çevresel etmenlerdir. Bireyler toplumdan etkilenen varlıklardır. Toplumda vergi ahlakı seviyesi yüksek ise bireyler nezdinde olumlu bir baskı gerçekleşecektir.[56] Aksi durumdaki ülkelerde ise olumsuz toplum baskısı nedeniyle bireyler kayıt dışı ekonomiyi tercih edeceklerdir. Aslında toplumsal değer yargıları da kayıt dışı ekonominin gerek varlığı gerekse büyümesinde önemli bir norm haline gelmektedir.[57]

---

[52] Aydemir, s. 57.
[53] Özsoylu, (KDE), s. 113.
[54] Özsoylu, (YEK), s. 15-16.
[55] Harun Yeniçeri, "Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İİBF. Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, s. 996.
[56] Mehmet Tosuner ve İhsan Cemil Demir, "Toplumsal Bir Olgu Olarak Vergi Ahlakı", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 9, Sayı: 3, 2007, (TBOOVA), s. 13.
[57] Sinan Ülgen ve Ulaş Öztürk, Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme: AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri, **Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği,** Büyüme Stratejileri Dizisi No: 8, Yayın No:2007-01/428, 2006, s. 87.

Gerek ülke içi gerekse ülkeler arasında genellikle kırdan kente yapılan göçler de kayıt dışılığın önemli sosyal nedenlerinden biridir. Artan nüfusa karşın kırsal kesimdeki imkanların da sınırlı olması ile insanlar şehirlerdeki istihdam olanaklarına ulaşmak adına göç etmeyi düşünmektedirler. Ancak şehirlerin bu göçlere karşılık verememesi çarpık kentleşme ve işgücünde niteliksizlik gibi sonuçlar doğurabilecektir.[58]

Vergi kültürünün bir toplumda yeterince yerleşmemesi de kayıt dışı ekonominin sosyal ve toplumsal nedenleri arasında sayılmaktadır. Vergi kültürü ve kayıt dışı ekonomi ilişkisi bu çalışmanın temel konusunu oluşturduğundan, bu hususlara çalışmanın ileriki bölümlerinde ayrıntılı olarak yer verilecektir.

4. Siyasal Nedenler

Mükelleflerin vergi kayıp ve kaçakları konusunda en çok etkilendikleri faktörlerden biri de siyasal iktidarın davranışlarıdır. Bu iktidarlar çoğunlukla oy maksimizasyonu adına baskı gruplarının arzuları neticesinde hareket etmektedirler. Böylece vergilemeden vazgeçilebilmekte ve vergi yükünü belirli kesimlerin üzerine yükleyebilmektedirler. Siyasi partiler arası farklı vergi politikaları, zıt projeler sonucu her seçim dönemlerinde mükellefler beklentiye girmektedirler.[59]

Kamu harcamalarının bireylerin ve şirketlerin beklentisini karşılayacak şekilde kullanılması, mükelleflerin vergi ahlakında çok bir değişme yaratmayacak dolayısıyla kayıt dışılığa yönelmeye de ihtiyaç hissetmeyeceklerdir. Ancak rüşvet, yolsuzluk, kamu kaynaklarının israf edilmesi gibi hususlar mükelleflerin vergi ahlakında değişmeye sebebiyet verebilmektedir. Bireyler ödedikleri vergilerin kendilerine elektrik, yol ve su olarak dönmeyeceğini düşünerek vergi ödemede gönülsüz olabileceklerdir.[60] Kamu harcamalarında yapılan savurganlık mükelleflerin psikolojisini olumsuz etkileyen etmenlerden biridir. Mükellefler kamu

[58] Ilgın, s.32.

[59] Mehmet Tosuner, "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Öneriler", **Türkiye'de Liberalizasyon Sürecinde Maliye Politikaları Açısından Kamu Ekonomisinin Özel Ekonomi Üzerindeki Etkileri,** Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Magosa, 1995, s. 89-90.

[60] Sarılı, s. 144.

harcamalarının finansmanının vergiler ile karşılandığını iyi bilmektedir. Tahsil edilen vergilerin nereye harcandığının belli olmadığına dair iddiaların yaygın olması mükelleflerin vergiye karşı direncini de artıracaktır.[61]

Kamu harcamalarına duyulan güvensizlik toplumsal vergi bilincini de sekteye uğratabilmektedir. Dolayısıyla vergi tahsilatlarında azalmaya neden olan bu durumlar sonucu önceki vergi miktarlarına ulaşabilmek adına hükümet vergi oranlarında artışa gidecektir. Daha önce de belirtildiği gibi, artan vergi oranları nedeniyle daha çok faaliyet kayıt dışına yönelecektir. Dolayısıyla kısır bir döngü içine girilecektir. [62]

Gelişmiş ülke demokrasilerinde hem devlet vatandaşı denetleyebilmekte hem de vatandaş devleti denetleme imkanına sahip olabilmektedir. Gelişmekte olan ülke vatandaşlarında ise gerek kanunların yapım aşamasında gerekse devleti denetleme konusunda vatandaşlar böyle bir imkana sahip değillerdir. Bu tür ülke vatandaşları ise devlete tepkilerini kayıt dışına yönelerek gösterebilmektedirler.[63]

Tablo 2: Kayıtdışılığın Nedenleri: Mükellef ve GİB Çalışan Perspektifi

Türkiye'de kayıtdışılığın size göre en önemli üç nedenini sıralayınız	Mükellefler (Sıra)	Çalışanlar (Sıra)
Vergi Yükü	54,1 (1)	43,1 (2)
Ekonomik Krizler	38,0 (2)	19,3 (6)
Vergide adaletsizlik	30,1 (3)	32,8 (4)
Ayakta kalma çabası	29,5 (4)	9,1 (12)
Cezaların caydırıcı olmaması	24,7 (5)	41,1 (3)
Küçük işletmelerin çokluğu	19,4 (6)	13,7 (8)
Kamuda yolsuzluk	18,6 (7)	11,4 (11)
Denetimin azlığı	16,4 (8)	44,3 (1)
Nakit kullanımı	13,4 (9)	20,1 (5)

[61] Yeniçeri, s. 128.
[62] Çetintaş ve Vergil, s. 18.
[63] Ülker Toptaş, **Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri,** TES-AR Yayıncılık, No: 26, Ankara, 1998, s. 50'den aktaran Sarılı, s. 145.

Bürokratik formalite	12,8 (10)	13,1 (9)
Karmaşık vergi düzenlemeleri	11,6 (11)	18,3 (7)
Devlet hizmetlerinin yetersizliği	10,6 (12)	4,7 (13)
Bilgi ve yönlendirme eksikliği	6,6 (13)	11,9 (10)
Diğer	1,2 (14)	5,7 (14)

Kaynak: Fatih Savaşan, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı, **Seta Analiz,** Sayı: 35, 2011, (KMS) s. 12.

Tekstil sektörü nezdinde mükelleflere ve GİB personellerine "Türkiye'de kayıtdışılığın size göre en önemli üç nedenini sıralayınız." sorusu yöneltilmiştir. Tablo 2'de yer alan sonuçlara bakıldığında sıralamanın ilk beşinde vergi ve ekonomik şartlar yer almaktadır. Vergi yükü ilk sırada yer almakla birlikte vergide adaletsizlik üçüncü ve cezaların caydırıcılığı beşinci sıradadır. Ekonomik krizler ikinci, ayakta kalma çabası ise dördüncü sırayı almıştır. Gelir İdaresi Başkanlığı personelleri ise ilk sırada denetim azlığına yer vermişlerdir. Vergi yükünün ikinci, cezaların caydırıcı olmaması ve vergi adaletsizliği üçüncü ve dördüncü sırada yer almıştır. Buradan hareketle vergisel sorunların Türkiye'de kayıt dışılığa yol açan en önemli nedenlerden biri olduğu görülmektedir.

E. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyle meydana gelen vergi kaybını ve vergi dairesinin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetleri ölçebilmek, analiz etmek çok da basit bir durum değildir. Bilinmeyeni bilmeye çalışıp ortaya çıkarmak oldukça zordur.[64] Aynı zamanda gizli yürütülen faaliyetlerin tespit edilmesi halinde cezalandırma

[64] Zeynep Arıkan ve Hakan Ay, "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları ve Sonuçları", **Maliye Yazıları Dergisi**, Sayı: 48, 1995, s.50.

işlemlerinin yapılacak olması da bu ekonomiyi ölçmenin zor olduğunun diğer bir göstergesidir.[65]

> *Eldeki rakamlar sonuçta, kayıtdışı ('gözlenemeyen') sektörde gerçekleşen gelişmelerin, 'gözlenebilen' sektörde bıraktığı izlerin takip edilmesi ile elde edilen rakamlardır. Dolayısıyla kayıtdışı ekonominin etkileri, özellikle ekonometrik veya istatistiksel araçlarla değerlendirilirken eldeki verilerin nihayet bir 'tahmin' olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda özellikle keskin ve aceleci sonuçlardan kaçınmanın gerekliliği hatırlatılmalıdır.*[66]

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri doğrudan ve dolaylı yöntemler olarak iki grupta incelenmektedir.

1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri (Mikro Ölçümler)

KDE'nin büyüklüğünü ölçmede kullanılan doğrudan yöntemler, anketler ve vergi denetimi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi doğrudan ölçme yöntemleri içinde anketlerin kullanılması en önemlilerinden biridir. Anketlerde katılımcılara belli bir zaman diliminde kayıt dışı ekonomik faaliyet yapıp yapmadıkları ile ilgili sorular sorulmaktadır. Katılımcıların verdiği cevaplara göre yapılan tespitlerden genelleme yapılmaktadır. Bu yöntemde en önemli hususlar doğru soruları yöneltebilmenin yanı sıra anket yapılan kişilere anketteki bilgilerin gizliliği konusunda garanti verebilmektir.[67] Diğer bir husus ise anket araştırmasını kimin yaptığıdır. Örneğin araştırma kamu kuruluşları tarafından yapılmaktaysa doğru cevapların verilmesi beklenmemelidir. Banka kuruluşları tarafından yapıldığında ise; kredibilitesini yüksek tutmak isteyen bireyler doğru yanıt vermekten kaçınacaklardır.[68]

Bir diğer mikro yöntem ise vergi denetimi yoluyla yapılmaktadır. Bu yönteme göre yapılan denetimler ile tespit edilen ve vergi dairelerine beyan edilen gelirin kıyaslanması sonucu kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılır. Fakat yapılan

---

[65] Sarılı, s. 135.
[66] Fatih Savaşan, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, (TRKDE) s. 60.
[67] Özsoylu, KDE, s. 25-26.
[68] Aydemir, s. 25.

denetimlerin belli bir yılı kapsaması ve sadece vergiye tabi ekonomik faaliyetleri incelemesi nedeniyle bu yöntem yetersiz kalmaktadır.[69]

Bu iki doğrudan yöntemin dezavantajlarının aksine önemli bir avantajı vardır. Bu yöntemler sayesinde araştırmacılar kayıt dışı ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerde çalışanların niteliği hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşabilmektedirler. Kayıt dışı ekonominin toplam hacmi tahmini mümkün olmayan bir işlemdir. Bu sebeple mikro ölçümler bu ekonominin alt sınırlarını tahmin etmede kullanılabilir.[70] Her iki doğrudan yaklaşımın da toplumun tümünü kapsamıyor olması, katılımcıların cevaplarının şeffaflığına güvensizlik sebebiyle kayıt dışılığı ölçmede istenilen sonuçlara ulaşmak çok mümkün gözükmemektedir.[71]

2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri (Makro Ölçümler)

Kayıt dışı ekonominin tahminine yönelik çalışmalarda genellikle dolaylı ölçme yöntemlerine başvurulmaktadır. Bu yöntemler GSMH Yöntemi, İstihdam Yöntemi ve Parasal Yöntem olmak üzere üç başlıkta incelenecektir.

a. Gayrisafi Milli Hasıla Yöntemleri

Gayrisafi milli hasıla hesaplamalarında üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler üretim, gelir ve harcamadır. Kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayımında üç yöntemin GSMH değerleri aynı çıkması gereklidir. Farklı değerlerin sonucuna ulaşıldığında ise bazı üretim, harcama ya da gelir rakamlarının resmi istatistiklere yansımamış olduğu anlaşılmaktadır. Böylece değerler arasındaki farklılıklar ile kayıt dışı ekonominin varlığına yönelik yaklaşımda bulunabilmektedir.

Kayıt dışı faaliyetlerden elde edilen gelirin harcama yerine altın ve döviz gibi tasarruf araçlarına yatırılması veya yurt dışına transfer edilmesi durumu da göz

---

[69] Çetintaş ve Vergil, s. 21.

[70] Bruno S. Frey ve Friedrich Schneider, "Informal and Underground Economy", **Elsevier Science Publishing Company,** 2000, s. 3.

[71] Yair Eilat ve Clifford Zinnes, "The Evolution of the Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance", **Harvard Institute for International Development,** CAER II Discussion Paper No: 83, 2000, s. 18.

önünde bulundurulduğunda bu yöntemin sağlıklı sonuçlar veremeyeceği nedeniyle güvenilirliği etkilenmektedir.[72]

b. İstihdam Yöntemleri

İstihdam yöntemine göre nüfusun, istihdam ile sivil işgücü arzının zaman içindeki gelişimi incelenerek KDE'nin varlığı ve hacminin tahmini ölçülmeye çalışılmaktadır. İstihdamın toplam nüfus içindeki payı ile sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranında zaman ile benzer bir gelişme olması beklenmektedir.[73] Eğer bu gelişme gerçekleşmiyorsa, zamanla emek arzının toplam nüfusa oranı, istihdamın toplam nüfusa oranından fazla çıkıyorsa KDİ'den bahsedilebilmektedir. Nitekim Sosyal Güvenlik Kurumları'nın (SGK) istatistiki verileri ile diğer resmi istatistiklere göre çalışan kişi sayısının karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan fark da istihdamın bir kısmının kayıt dışı gerçekleştiğinin önemli bir göstergesidir.[74]

Bu yaklaşım kayıt dışılığı ölçme açısından iyi bir çıkış noktasıdır. Ancak yasa dışı faaliyetlerden elde edilen gelirleri kapsamaması, resmi verilerin güvenilirliği, kimi gelirlerin hesaplamaya birden fazla kez katılması ihtimali gibi sebeplerle eleştiriye açıktır.[75]

c. Parasalcı Yöntem

Parasalcı yaklaşım; sabit oran, işlem hacmi ve ekonometrik yöntem olmak üzere üç farklı alt başlıkta incelenecektir.

---

[72] Özsoylu, KDE, s. 36.

[73] Adil Temel ve diğerleri, "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi,** Cilt: 9, Sayı: 104, s. 3.'den aktaran Aydemir, s. 27.

[74] Ahmet Burçin Yereli ve Oğuz Karadeniz, **Kayıt Dışı İstihdam,** Odak Yayınları, Ankara, 2004, s. 23.

[75] Aydemir, s. 31.

(1) Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yöntemi

Sabit Oran Yöntemini, ilk kez Cagan (1958) ABD ekonomisi için kullanmıştır. 1977 yılında Gutmann bu yaklaşımı biraz daha geliştirmiştir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sadece nakit para ile yapıldığı düşünülerek emisyon hacmi – mevduat oranlarının KDE'yi tahmin etmede birer ipucu niteliğinde olabileceği düşünülmüştür. Emisyon hacminin mevduata oranı zaman içinde sabit kalmış ise KDE'ye rastlanmamaktadır. Ancak bu oran arttığında paraya olan talep de artmış olacağından KDE'den söz edilebilmektedir.[76] Bu yaklaşımdaki en önemli eksik ödemelerin sadece nakit para ile gerçekleştiği varsayımıdır. Ancak çek, senet vb. ödeme araçları da ödeme yöntemi olarak kullanılabilmektedir. Halbuki kayıt dışı ekonomide en az nakit para kadar çek ve senet ödemesi de yaygındır.[77]

(2)İşlem Hacmi Yöntemi

Öncülüğünü 1979 yılında Feige'nin yaptığı bu yaklaşımda Fischer'in Miktar Teorisi eşitliğinden yola çıkılmaktadır. Bu teorideki[78] işlem hacmini belirten 'T' ile GSMH arasındaki bağlantı uzun dönemde sabittir. Dolayısıyla belli bir dönemde ekonomide yapılan toplam harcamaların (M.V) belirlediği GSMH ile istatistiklerle açıklanan GSMH arasında oluşan fark bize KDE'nin büyüklüğü hakkında bilgi verebilmektedir.[79] Yapılan bu tahmin hesaplamalarında çek ve senet ödemeleri dikkate alınmakla birlikte paranın dolaşım hızı hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonomide aynı kabul edilmektedir. [80] Nakit paranın yanı sıra çek, senet vb. ödeme araçlarının da kullanılabileceğini varsayımı olumlu bir husus iken işlem hacmi miktarının hesaplanmasındaki zorluklar ise bu yaklaşımın olumsuzlukları olarak karşımıza çıkmaktadır. [81]

---

[76] Özsoylu, KDE, s. 30.
[77] Sarılı, s. 138.
[78] Fischer'in Miktar Teorisi şu şekilde formüle edilmektedir: M.V = P.T, (M: Para Arzı, V: Paranın Dolaşım Hızı, P: Fiyatlar Genel Düzeyi, T: İşlem Hacmi)
[79] Us, s.21.
[80] Ercan Baldemir ve diğerleri (vd.), "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Mimic Model ile Tahminlenmesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 10, Sayı: 2, s. 237.
[81] Özsoylu, KDE, s. 30.

(3)Ekonometrik Yöntem

Tanzi (1983) tarafından uygulanan bu yöntemde, nakit para talebi ekonometrik analizlerle tahmin edilmektedir. Ödeme aracı olarak nakit para kullanıldığı kabul edilmektedir. Paranın dolaşım hızının ise kayıt dışı ve kayıtlı ekonomide aynı olduğu hesaplanmaktadır. Vergi oranlarının yüksek olması bu yaklaşımda en önemli kayıt dışı ekonomi nedenlerinden biri olarak görülmektedir.[82] Bu nedenle nakit para talepleri, vergilerin uygulanıp uygulanmadığı dönemlere göre ayrı ayrı hesaplamaya dahil olmaktadır. Hesaplamalardaki farktan yola çıkarak da KDE'deki nakit para düzeyi belirlenebilmektedir. Nakit para düzeyi kullanılırken paranın dolaşım hızından da yararlanılarak KDE'nin büyüklüğü öngörülebilmektedir.[83] Bu yaklaşımın üstün tarafı herhangi bir dönemde KDE'nin olmadığı varsayımına ihtiyaç duymamasıdır.[84]

(4)Fiziksel Girdi Yöntemi (Elektrik Tüketimi)

Fiziksel girdi yöntemi, elektrik tüketiminin tüm ekonomik faaliyetlerle birebir ilişki içinde olduğu varsayımı üzerinde durmaktadır. Yapılan çeşitli çalışmalarda elektrik tüketimi ile GSMH arasındaki esnekliğin bire yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile, elektrik tüketimindeki artışın ekonomideki (kayıtlı ve kayıt dışı) büyümeyle paralel bir yön çizdiğidir. [85] Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bu yöntemin en önemli avantajı elektrik tüketiminin kolay ölçülebilmesinden dolayı güvenilir istatistiki veriler elde edilebilmesidir.[86] Bahsi geçen esneklik ülkeler arası değişkenlik gösterebilir. Ayrıca kayıt dışı ekonomideki faaliyetlerin hepsi elektrik enerji kaynağını kullanmak zorunda değildir. Gaz, petrol, kömür vb. alternatif enerji kaynaklarının da kullanılma ihtimalleri vardır. Dolayısıyla ortaya çıkacak sonuç sadece KDE'nin bir kısmına yönelik olacaktır. Öte yandan teknolojinin de ilerlemesiyle elektrik kullanımında verimlilik artışı yaşanmaktadır.

[82] Sarılı, s.138.
[83] Işık ve Acar, s. 125.
[84] Temel ve diğerleri, s. 7.'den aktaran Aydemir, s. 32.
[85] Ülgen ve Öztürk, s. 52-53.
[86] Çetintaş ve Vergil, s. 23.

Hane halkının elektrik tüketimi söz konusu olduğunda ise [87] Bu üç dezavantaja ek olarak elektriğin kaçak kullanılacağı (yasa dışı) hususu da bu yöntemin güvenilirliği konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bazı çalışmalarda bu sebepten dolayı elektrik tüketimi yerine üretimine ilişkin verilerin kullanılması savunulmuş ve bu yöntemi elektrik üretimi yaklaşımı olarak ifade etmişlerdir. [88]

(5) Model Yaklaşımı (MIMIC)

Bilindiği üzere kayıt dışı ekonomiyi doğrudan ölçebilmek çok güçtür. Şimdiye kadarki ölçüm yöntemleri para piyasası, üretim piyasası veya emek piyasası verilerini kullanarak tahminde bulunmuşlardır. Dolaylı ölçme yaklaşımları içinde en çok tercih edilen model Multiple Indicators Multiple Causes (MIMIC)[89] yaklaşımıdır. Çünkü bu modelde diğer yöntemler gibi tek bir gösterge değil birçok göstergeden yararlanılarak tahminde bulunulabilmektedir.[90]

Bu yöntem ilk olarak Frey ve Weck-Hannemann'ın (1984) çalışmalarında ortaya atılan ve Loayza (1996) tarafından da kullanılmıştır. Ölçüm modeli ve yapısal model olarak iki bölümden oluşmaktadır. Ölçüm modeli, gözlemlenmemiş değişkenleri gözlemlenen göstergelere bağlamaktadır. Yapısal model ise gözlemlenmeyen değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri konu edinmektedir. [91] Aslına baktığımızda MIMIC modeli, gözlemlenemeyen kayıt dışı ekonomiyi gözlenebilen değişkenler üzerinden ölçebilmektedir.

MIMIC, diğer kayıt dışı ekonomi tahmin yöntemlerine göre genel kabul görmüş ve çok sayıda ülke için kullanılmış bir yöntemdir. Schneider, Buehn ve Montenegro (2010) bu yöntem ile 1999-2007 arasındaki yıllar olmak üzere 162 ülkede KDE'nin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranını tahmin etmişlerdir.[92] Bu yönteme ek olarak Dynamic Multiple Indicators Multiple Causes (DYMIMIC) yöntemi ileri

[87] Friedrich Schneider ve Dominik Enste, "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences", **Journal of Economic Literature,** Cilt: 38, 2000, (SCC), s. 96.
[88] Us, s. 30.
[89] Çoklu Gösterge -Çoklu Neden
[90] Savaşan, (KMS), s. 9.
[91] Friedrich Schneider ve Dominik Enste, "Increasing Shadow Economies all over the World – Fiction or Reality?", **Institute for the Study of Labor,** IZA Discussion Papers, No: 26, 1998, (ISE), s. 11.
[92] Friedrich Schneider, Andreas Buehn ve Claudio E. Montenegro, "New Estimates fort he Shadow Economies all over the World", **International Economic Journal,** Cilt: 24, Sayı: 4, 2010, s. 20-23.

sürülmüştür. Bu yöntemin MIMIC yönteminden farkı ise, tahminde bulunulan yıldan bir önceki yılın verilerini de hesaba katarak ölçüm yapmasıdır.

Bu yaklaşımın en önemli özelliği KDE'nin para, işgücü veya üretim piyasalarına etkilerinden aynı anda yararlanabilmesidir. Öte yandan bu göstergeleri, KDE'ye sebep oldukları kuramsal olarak öne sürülen vergi yükü, enflasyon ve işsizlik gibi değişkenlerle birlikte istatistiki çerçevede analiz etmektedir. Elde edilen sonuçların istatistiki verilere tabi tutulabilmesinin mümkün olması da diğer yöntemlerden farklı olduğu diğer bir noktadır. Fakat özellikle bürokratik yapılanma ve vergi etiği gibi verilere ilişkin eksiklikler ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde verilerin tümüne ulaşılamaması bu yöntemin her ekonomide kullanılabilmesinin önünü kapatmaktadır.[93]

F. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

Kayıt dışı ekonominin, mali, ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda birçok etkileri olmaktadır. Bu etkilerin bazıları olumlu iken bazıları olumsuzdur.

1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri

İktisadi büyümenin gerçekleşebilmesi, iktisadi birimlerin yatırım yapabilmesine bağlıdır. Yatırım yapabilmek için de tasarruf en önemli hususlardan biridir. Elde edilen gelirin bir kısmı tüketime diğer kısmı da vergilere gittiği takdirde yatırıma pay kalmamaktadır. Yatırım yapılamadığında ise ekonomik büyümede artış gözlenememektedir. Bu tür bir ortamda iktisadi birimler çözümü gelirlerini daha az göstermek suretiyle az vergi ödemede bulmaktadırlar. Diğer bir deyişle kendilerine kaynak yaratmak amacıyla vergi ödememek ya da az ödemek istemektedirler. Böylece kullanılabilir gelirlerini artırmış olacaklardır. Verilen vergilerle devletin yaratmış olduğu büyüme iktisadi birimlerin kayıt dışı ekonomiye yönelmesiyle oluşan büyümeden düşük ise o zaman bu hususun olumlu bir etki yarattığından söz

[93] Savaşan, (TRKDE), s. 64-65.

edebilmekteyiz.[94] 1970 ile 2005 yılları kapsamında Türkiye'de yapılan bir çalışmada kayıt dışı ekonominin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Kayıt dışı ekonomi üzerindeki pozitif bu etki, ilgili yıllar açısından iktisadi büyümeye olumlu katkı sağlamıştır.[95]

Bireyler kayıt dışı ekonomi nedeniyle artan kullanılabilir gelirleri ile ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mal ve hizmet satın almaktadırlar. Bu durumda ödedikleri dolaylı vergilerle kayıtlı ekonomiye de katkı da bulunmaktadırlar.[96] Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi % 1'lik bir artış gösterdiğinde kayıtlı ekonomi % 8-10 oranlarında artış göstermektedir.[97] Örneğin Avusturya ve Almanya'da KDE'den elde edilen gelirin %66'sından fazlasının kayıtlı ekonomide kullanıldığı görülmüştür.[98] Bu sebeplerle kayıt dışı faaliyetlerin kayıtlı ekonomi üzerinde olumlu etkisi olacağı düşünülmektedir.

Sosyal patlamaların meydana gelmesinin en önemli nedenlerinden biri de gelir dağılımındaki düzensizliklerdir. Bir toplumda iş bulamadığı için tasarruf yapmak bir yana temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan bir kesim varsa ve bu tür durumlar artış gösteriyorsa sosyal patlamalar ne yazık ki kaçınılmaz olabilmektedir. Nitekim ağır vergi yükü karşısında ezilen bireyler vergi kaçırmaya yönelebilmektedirler. Hiç şüphesiz ki bu kaçakçılık devletin vergi gelirlerinde de azalma yaşatmaktadır. Ancak vergi kaçırmayı ağır vergi yükünün vermiş olduğu duruma kısas olarak düşünen bireyler ayrıca sosyal patlamalara neden olabilecek bir tepki göstermemektedirler. Öte yandan resesyon ve depresyon gibi ekonomik durumlar yaşanmayacaktır.[99]

Kaçakçılığın olduğu durumlarda işçilere verilen ücretlerden vergi, prim vb. kesintiler yapılmamış olacak böylece işverenlerin maliyeti azalacaktır. Aynı zamanda hem işçilerin reel ücretleri hem de ülkedeki istihdam düzeyi artış gösterecektir.[100]

---

[94] Aydemir, s. 94.

[95] Gülsüm Akalın ve Ferdi Kesikoğlu, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 3 Sayı: 5, 2007, s. 85.

[96] Ayşe Günay Bekar, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir, 2000, s. 41.

[97] Kızılot ve Çomaklı, s. 135.

[98] Frey ve Schneider, s. 8-9.

[99] Kıldiş, KDE, s. 20.

[100] Gülay Yılmaz, "Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı ile İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye'de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi Özel Sayı,** Prof. Dr. Halil NADAROĞLU' na Armağan, Cilt: 14, Sayı: 1, 1998, s. 489.

Yukarıda bahsedilen vergi, prim vb. ödemeler olmadığında üretim daha ucuz gerçekleşebilmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile üretim artıkça ucuz arz kapasitesi de artış gösterecektir. Eksik arzın ya da talep fazlasının enflasyonun önemli nedenlerinden biri olduğunu düşünürsek kayıt dışı ekonominin enflasyona da olumlu bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Kayıt dışı ekonomi, enflasyonun iktisadi birimler üzerindeki etkisini azaltmakla birlikte birimlerin alım gücünü artırmaktadır.[101] Diğer taraftan düşük üretim maliyetleri ve satış fiyatları firmaların iç ve dış piyasada rekabet gücünü artırıcı rol oynamaktadır.[102]

2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

KDE'nin olumsuz etkileri arasındaki en önemli hususlardan biri ahlaki değerlerdir. Bireyler KDE ile devlete bir başkaldırı göstermekte, ahlaki değerler aşınmakta, suç ve suçlu oranlarında artış görülmektedir. Vergi kayıp ve kaçaklarına tolerans gösterilmesi bireyler açısından suç anlayışında değişime neden olmaktadır. Zamanla bu değişim toplumda ahlaki yozlaşmaya neden olabilmektedir.[103] Bahsi geçen değişimlerle birlikte sosyal yapı da bozulmaktadır. Toplumda bir yandan elde ettiği gelir üzerinden vergi ödeyen mükellefler var iken öte yandan vergi vermeyen mükellefler de mevcuttur. Vergi veren mükellefler üzerlerinde vergi yükü hissederlerken diğerleri hissetmemektedirler. Oluşan adaletsizlik sebebiyle sosyal yapı da bozulmaktadır.[104]

Kayıt dışılığın ekonomik büyümeye olumlu etkisi olduğu belirtilmektedir. Ancak bunun aksini savunanlar da mevcuttur. Kayıt dışılığın ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini varsayan düşüncelere göre KDE'nin azalan seyir izlemesinin vergi tahsilatlarında artışa neden olacağı böylelikle kamu harcamalarında da artışın gerçekleşeceğini belirtmektedirler. Üretimin artışını destekleyici alt yapı ve hizmetlerdeki kamu harcamalarının artışının ekonomik büyüme oranlarında olumlu bir yön izleyeceğini savunmaktadırlar.[105] Yapılan bazı çalışmalarda KDE'nin

[101] Özsoylu, KDE, s. 51.
[102] Altuğ, KE, s. 372.
[103] Işık ve Acar, s. 131.
[104] Günay Bekar, s. 38.
[105] Schneider ve Enste, GUE, s. 8.

ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından yapılan bir çalışmada KDE'deki %1'lik bir artışın ekonomik büyüme üzerinde %5'lik gerilemeye neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.[106]

Kayıt dışı ekonominin artış göstermesi diğer yandan kayıtlı ekonominin azalmasına işaret etmektedir. Kayıtlı ekonomi küçüldükçe vergi tahsilatları da azalmaktadır. Bütçe açığı oluşan bu durumda devlet borçlanmaya ya da para basmaya gidebilmektedir.[107] Devlet borçlanma ile özel sektörün yatırımlarını kendisine çekmekte 'crowding-out'[108] etkisiyle özel sektörün yatırımlarını da azaltmış olmaktadır. Para basma seçeneğinde de fiyatlar yükselecek dolayısıyla enflasyon oranlarında artış kaçınılmaz olacaktır.[109]

Kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunan mükelleflerin sosyal güvenlik primlerini ödememeleri devletin gelirlerinde azalmaya sebep olmaktadır. Böylece devlet de düşük gelir gruplarına sağladığı transferleri kısmaya çalışacaktır. Öte yandan sosyal güvenlik açısından yoksun bırakılan düşük gelir gruplarına mensup bireylerin hayat standartları daha da güçleşecek birtakım siyasal ve sosyal problemler de beraberinde gelecektir. Toplumda huzursuzluklar ortaya çıkacaktır.[110]

Kayıt dışı ekonomi nedeniyle haksız rekabet piyasası ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı faaliyette bulunan firmalar tespit edilmedikleri takdirde kanunlara uygun bir şekilde yükümlülüklerini yerine getirmemeye devam ettikleri için, uyumlu mükelleflere göre daha rekabetçi fiyatlandırma politikası izleyebilmektedirler. Bu sayede piyasaya kıyasla daha düşük fiyatlarla daha çok satış ve kar yapabilmektedirler. Vergiye uyumlu mükellefler ise bu tür olaylar sonucu haksız rekabete maruz kalmakta aynı zamanda da ticaretin etik kuralları zedelenmektedir.[111]

---

[106] Kızılot ve Çomaklı, s. 135.
[107] Işık ve Acar, s. 130.
[108] Bütçe açıklarının olduğu bir ekonomide kamu harcamalarının vergiler ile finanse edilmek istenmesi yerine borçlanma ile finanse edilmek istenmesi sonucunda reel faiz oranlarındaki yükselişin özel sektör yatırımlarını azaltmasıdır.
[109] Kıldiş, KDE, s. 20.
[110] Yereli ve Karadeniz, s. 151-152.
[111] Kıldiş, KDE, s. 21.

İKİNCİ BÖLÜM
VERGİ KÜLTÜRÜ KAVRAMI VE KAPSAMI

Vergi kültürü kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, çalışmanın İkinci Bölüm'ünde önce kültür kavramı çeşitli boyutlarıyla açıklanacak, daha sonra vergi kültürü kavramına değinilecektir.

I. KÜLTÜR KAVRAMI

Birey, toplumu meydana getiren ve kendine özgü nitelikleri olan bir varlıktır. Bu varlık toplum içindeki diğer bireylerle de iletişim ve etkileşim içindedir. Bireylerarası etkileşim ve iletişimin sağlam bir zeminde ilerleyebilmesi, ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulması ya da ihtiyaçların karşılanması açısından o toplumda bazı araçların bulunması gerekmektedir. Kültür de bu araçlardan biridir.

A. Kültürün Tanımı

Antropolog Clyde Kluckhohn ve A. Louis Kroeber'in 1952 yılında yayımladıkları bir çalışmada kültür kavramının 164 farklı tanımının mevcut olduğunu belirtmişlerdir.[112] Sosyal antropolojinin kurucusu olarak kabul edilen E. Burnett Tylor kültür kelimesine bilimsel bir nitelik kazandırarak en çok kullanılan tanımı yapmıştır. Amerikalı antropolog Tylor'a göre kültür; "İnsanın bir toplumun üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenek ve göreneklerle her türlü beceri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür."[113] Bu tanımda insanın toplumsallıkla ilişkisi öne çıkarılmakla birlikte, hem öğrenme hem de kültürün karmaşık bir yapıda olduğu ifade edilmiştir. Bu açıdan kültür tanımını bilimsel olarak ilk tanımlayan Tylor olmuştur. Kültür kavramının literatürde birçok tanımı

[112] Abraham Edel, "Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions", **The Journal of Philosophy"** Cilt: 51, No: 19, 1954, s. 560.

[113] Mustafa Cihan, **Kültür ve Medeniyet,** Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum, 2018, s. 7.

mevcuttur. Dolayısıyla tek ve ortak bir tanımda uzlaşmak oldukça zodur. Tanımı yapanların alanlarının farklı olması tanımdaki çeşitliliğin en önemli sebebidir.

Darülfünun'da[114] ilk sosyoloji kürsüsünü kuran Ziya Gökalp kültür kelimesini eserlerinde Arapça'da toprağı ekip biçmek anlamına gelen 'hars' sözcüğü ile ifade etmektedir. Gökalp kültürü; "halkın an'anelerinden, teamüllerinden[115], örflerinden, şifahi[116] veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından, bedii[117] ve iktisadî mahsullerinden ibarettir." şeklinde tanımlamıştır. [118] Antropolog Güvenç'e göre kültür; "bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır. Belli bir toplumun kendisidir. Bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir."[119] Cemil Meriç, kültürü tek başına bir Babil kulesi olarak betimlemektedir. Ziraat başta olmak üzere balıkçılıktan mikrop üretimine kadar 160'tan fazla anlamının olmasından dolayı kültür kelimesinin aslında hiçbir anlamının olmadığını da belirtmiştir. [120] Aktan ve Tutar'a göre kültür, "bir toplumun; gelenek, görenek, sanat, düşünce yapısı, tarihsel birikimi ve sosyal kurumları gibi varlıkların tümünü kapsayan maddi ve manevi değerler bütünüdür".[121] Fransızca'da kullanıldığı şekilde kültür genel anlamıyla, okumanın etkisiyle zevkini, eleştiri yeteneğini, muhakemesini geliştirmiş insan özelliği olarak tanımlanmaktadır.[122]

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde ise kültür terimine ait birkaç tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan ilki, "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.". Yer alan diğer tanımlar ise "Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü", "Bireyin kazandığı

[114] Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Yüksek Öğretim Kurumu
[115] Bir yerde öteden beri olagelen davranış
[116] Sözlü
[117] Güzellik ölçülerine uyan, beğenilen
[118] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** 8.baskı, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 96.
[119] Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür,** 3. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 95.
[120] Cemil Meriç, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, (SNK), s. 304.
[121] Coşkun Can Aktan ve Hasan Tutar, "Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür", **Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 20, 2007, s. 3.
[122] Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, (UU), s. 87.

bilgi" şeklindedir.[123] Bu tanımlardan hareket edecek olursak her toplumun dil, din, ırk, gelenek, görenek gibi etmenlerden oluşan kendine has vergi kültürü bulunmaktadır.

Geert Hofstede ise kültürü, "bir toplumun üyelerini diğer toplumlardan farklı kılan insan aklının ortak zihinsel programlaması" olarak tanımlamıştır.[124] Bu tanımda bahsi geçen programlama ise Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Zihinsel Programlama Düzeyi

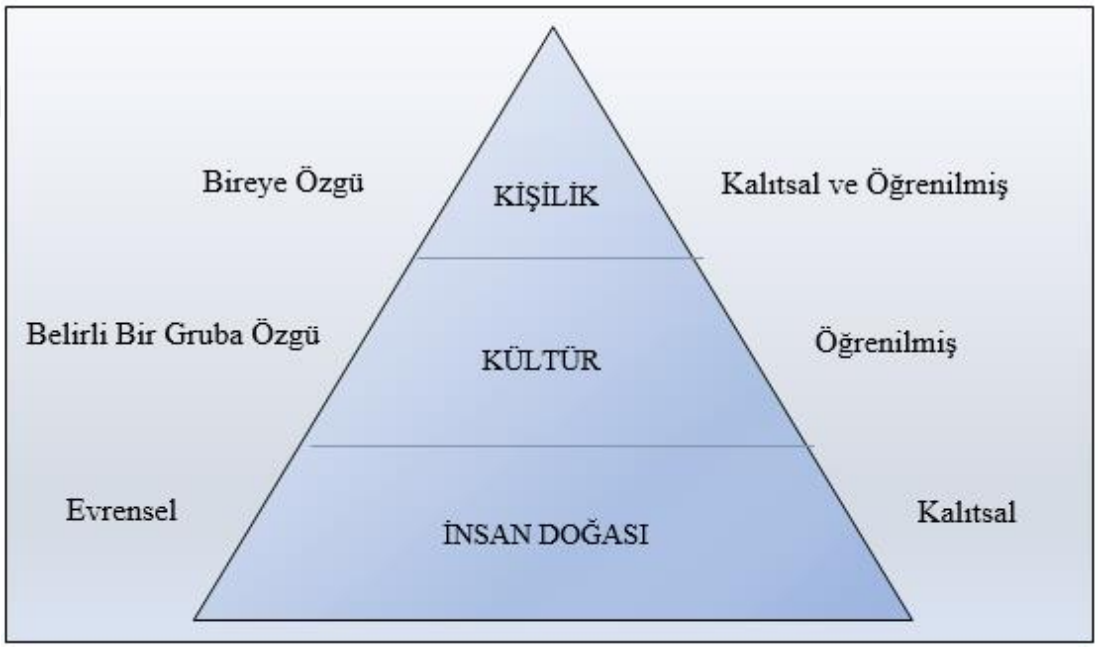

Kaynak: Geert Hofstede, Gert J. Hofstede ve Michael Minkov, Cultures and Organizations: Software of the Mind, McGraw-Hill, New York, 2010, s. 6.

İnsan doğası düzeyi, kişinin zihinsel programlamasının evrensel seviyesini nitelemektedir. Bu düzey bir nevi bilgisayarlardaki işletim sistemleri gibi bireylerin fiziki ve temel psikolojik işlevlerini belirtmektedir. İnsanın korku, hiddet, sevinç,

[123] Türk Dil Kurumu, "Güncel Türkçe Sözlük", **TDK Sözlükleri,** 29.03.2021, https://sozluk.gov.tr/, (30.03.2021).
[124] Geert Hofstede, **Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, an Organizations Across Nations,** Sage Publications, 2001, s. 1.

utanç gibi duygularla birlikte diğer kişilerle iletişim kurma ve çevreyi gözlemleme gibi faaliyetlerin tümü bu düzeye aittir.[125]

Kişilik düzeyinde ise bireylerin diğer bireylerle paylaşma ihtiyacı hissetmediği, bireye özel bir zihinsel programlamanın olduğu belirtilmektedir. Şekil 2'de de görüldüğü gibi, bu düzeyde bireylerin süregelen kalıtsal yapılarının ve birtakım öğrenilmiş durumları bulunmaktadır. Bireyler bu öğrenilmiş durumlar neticesinde şahsi tecrübelerinden hareketle bir çıkarıma varmaktadır.[126]

Birçok araştırmacı tarafından çok sayıda kültür tanımı yapılmış olup içlerinden bazılarına yukarıda değinilmiştir. Bu tanımlardan yola çıkarak kısaca kültür; toplumlarda öteden beri süregelen her türlü duygu, düşünce, inanç, ahlak, sanat, gelenek ve göreneklerin tümü, toplumun tüm yaşam biçimi olarak tanımlanabilir.

B. Kültürün Tarihsel Gelişimi

Kültür, başta antropoloji ve sosyoloji olmak üzere yaygın olarak sosyal bilimlerin karmaşık, belirsiz ve ihtilaflı terimlerindendir. Gerek akademik gerekse günlük yaşantımızda kültür kavramı oldukça farklı anlamlara sahiptir. Örneğin yemek kültürü, kültürlü bir kişilik veya kültür başkenti denildiğinde, her biri farklı anlamları nitelemektedir. Anlamının yanı sıra tanımına ilişkin de karmaşıklıklar olan bir kavramın tarihsel sürecini incelemek faydalı olacaktır.

Kültür terimi, Latince'de 'colere' fiilinden türeyen 'cultura' kelimesinden gelmektedir. Colere fiili tarım alanında ekip biçme, yetiştirmek anlamlarında kullanılmaktadır. Kültür kelimesi de 18. yüzyıla kadar toprak ıslahı, tarımsal ürün yetiştirme gibi tarımsal anlamlarda kullanılmaktaydı. Culture kelimesi 17. yüzyıla kadar Fransızca'da da aynı anlamlarda kullanılmaktaydı. Arapça'da 'hars' sözcüğünün tarla sürmek anlamında kullanılması, İngilizce'de tarım sözcüğünün karşılığının agriculture olması dolayısıyla bir tesadüf değildir.

XVIII. yüzyılda aydınlanma düşüncesinin de etkisiyle kültür terimi tarımsal etkinlik anlamından toplumsal nitelikte bir anlama dönüşmeye başlamıştır. İnsan

[125] Hofstede ve diğerleri, s. 6.
[126] Hofstede ve diğerleri, s. 7.

zekasının oluşumu ve gelişimi olarak bu anlamda kültür terimini ilk kullanan Voltaire olmuştur. 1793 yılında ise 'Kultur' Alman Dil Sözlüğü'ne eklenerek Almanca'ya geçmiştir. XVII. yüzyıla kadar bu anlamlarda kullanılan kültür terimini Voltaire, ilk kez insan zekasının oluşumu ve geliştirilmesi olarak günümüz anlamında kullanmıştır.[127]

C. Kültürü Oluşturan Unsurlar

Her toplumun yaşam biçimi birbirinden farklı olduğu için kültürleri de farklı olabilmektedir. Bu farklılığın nedeni, kültürü oluşturan unsurların toplumdan topluma değişebilmesidir.

Dil, kültürün en temel öğesidir. Millet olarak ifade edilen sosyal varlığı bütünleştirici bir olgudur. Bu sebeple dil ile anlatılmak istenen sözlü - yazılı her şey kültür kavramını oluşturmaktadır. Dil sayesinde toplumun duygu ve düşünceleri nesilden nesile aktarılır.[128] "Toplumun edebiyatı, felsefesi, sanatı, tekniği ile birlikte bütün kültürü, düşünceleri, kavrayış biçimi, giderek töre ve görenekleri dil ile bir bağlılık içindedirler, dilden ayrılamazlar…Bir kuşaktan öteki kuşağa aktarılma ise ancak bir bildirme ile olabilir. Bunu da ancak dil başarır."[129] "Konuşmalarınıza dikkat ediniz davranışlarınıza dönüşebilir, davranışlarınıza dikkat ediniz karakterinize dönüşebilir, karakterinize dikkat ediniz yaşamınıza dönüşebilir". Bu özdeyiş de dilin kültür ile ilişkisini göstermektedir.[130] Bu açıdan bakıldığında dil, toplumlararası iletişimi sağlamanın yanı sıra kültür taşıyıcılığı sebebiyle önemli bir unsurdur.

Hofstede, kültür kavramını soğanın katmanlarına benzeterek Şekil 3'teki gibi modellemiştir. Bu modellemeye göre kültürün özünü değerler, dış katmana doğru ise sırasıyla ritüeller, kahramanlar ve semboller oluşturmaktadır.

---

[127] Ali Ergur, **Kültür: Antropolojik Yaklaşımlar,** T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2318, Eskişehir, 2018, s.25-26

[128] Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil,** 2. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983, s.28, 186.

[129] Bedia Akarsu, **Dil – Kültür Bağlantısı,** 3. baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 88-89.

[130] Ali Göçer, Dil – Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine, **Türk Dili,** Sayı: 729, 2012, s. 51.

Şekil 3: Hofstede Modelinde Kültürün Unsurları

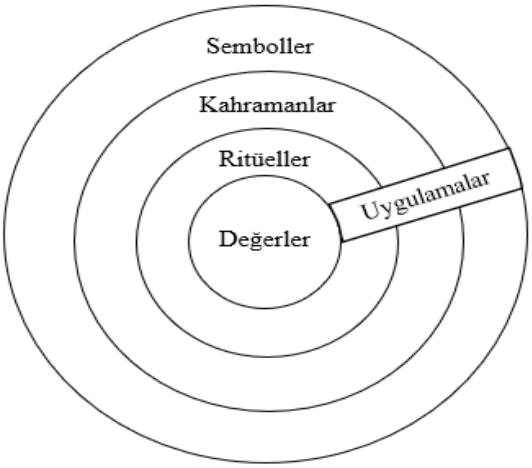

Kaynak: Geert Hofstede, Gert Jan Hofstede ve Michael Minkov, Cultures and Organizations: Software of the Mind, McGraw-Hill, New York, 2010, s. 8.

Semboller, belirli bir anlam taşıyan resim, davranış, sözcük veya nesnelerden oluşmaktadır. Toplumların kendine has birtakım sembolleri mevcuttur. Bu sebeple toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. Ancak aynı kültüre ait toplumlarda ortak anlamlara gelmektedir. Yeni sembollerin türemesiyle de eskileri zaman içinde kaybolabilmektedir. Bu nedenle, katmanın en dışına yerleştirilmiştir. Kahramanlar, bireylerin davranışlarına yön verirken rol model aldıkları canlı veya ölü, gerçek veya hayali karakterlerdir. Temel olarak kolektif bir karaktere sahip olan ritüeller ise, sosyal yaşamda toplum içi dayanışmadan nesiller arası paylaşıma kadar birçok olumlu etki yarattığından ötürü kültür kavramının unsurlarına dahil edilmiştir. Kültürün özünü oluşturan değerler, sembol, kahraman ve ritüellere dair uygulamalara referans olmaktadır. Böylece kültürün oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Aynı zamanda değerler, yanlış-doğru, iyi-kötü seçimini belirlemeye etkisi olan bir unsurdur. Değerler inançlara göre biçimlenmekte fakat inançlara nazaran kültürün daha somut tarafını belirtmektedir. İnançlar ise, insanların ve sosyal toplumların, içinde yer aldıkları çevreye karşı takınmış oldukları durumları belirlemektedir.[131]

[131] Doğan Bakırtaş, **Kurumsal İktisat Perspektifinden Vergi Kültürü ve Ekonomik Gelişme: Teori ve Uygulama,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir, 2014, s. 68.

Bireylerin günlük hayatta yaşadıkları olaylara karşı durumları algı – tutum – davranış üçlüsü ile gerçekleşebilmektedir. Genel olarak incelediğimizde bireylerin davranışları yaşamış oldukları olaylardan sağlanan algı ile gerçekleşen tutuma göre oluşmaktadır. Davranışların temelinde tutumlar, tutumların temelinde ise değerler yer almaktadır. Bu noktadan hareketle bireylerin davranışlarını anlamanın en doğru yolu, davranışların temelinde yatan değerleri ortaya çıkarabilmekten geçmektedir.[132]

D. Kültürün Özellikleri

Kültür kavramı her toplumda çeşitli tutum, davranış, algı ve düşünce şekillerinde değişim gösterse de kültürün özelliklerinin hemen hemen her toplumda aynı olduğu söylenebilir. Kültürün özellikleri aşağıdaki gibidir.

Kültür, belirli insan topluluklarında ortak bir şekilde meydana gelen ve gelecek nesillere aktarılmak üzere paylaşılan bir terimdir. Bu topluluklarda paylaşılan alışkanlıklar, davranışlar, tutum ve değerler o topluluğun kültürüdür. Dolayısıyla kültür bireyler arası etkileşimden kaynaklanan toplumsal bir olgudur.

Kültür, tarihi olmakla birlikte aynı zamanda süreklidir. Kültür belli bir zaman sürecinde oluşabilmektedir. Bununla birlikte o toplumdaki insanların bir süre ortak yaşam sürmesi ve çeşitli paylaşımlarda bulunması gerekmektedir. Kültür kelimesi kullanıldığında ilk akla gelenlerden biri, gelenek ve göreneklerdir. Bu sayede kültür diğer kuşaklarla paylaşılır. Dolayısıyla kültür de tarihsel bir kılıfa bürünmüş olmaktadır. [133]

Kültürün belirli bir zaman sürecinde oluştuğundan bahsetmiştik. Bahsi geçen bu zaman içinde kültürler doğal çevreye uyum sağlayarak değişim gösterebilmektedirler. Öte yandan bireylerin değişen istek ve ihtiyaçları doğrultusunda da kültürler değişim yaşayabilmektedir. Kültürel değişme, tüm sistemde birdenbire gerçekleşmemektedir. Bazı kurumlar değişime yavaş yavaş, bazı kurumlar ise hızlı bir şekilde ayak uydurabilmektedir.[134]

---

[132] Hasan Tutar (Ed.), **Davranış Bilimleri,** 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 333.
[133] Güvenç, s. 103.
[134] Güvenç, s. 106.

Kültür, kalıtımsal olmamakla birlikte içgüdüsel de değildir. Kültür, toplumdaki bireyler tarafından öğrenilen ve paylaşılan bir olgudur. Bu öğrenme bireylerin doğduktan sonra yaşamı boyunca edindiği alışkanlıklar (davranış ve tepki eğilimleri) neticesinde gerçekleşmektedir. [135]

Kültür genellikle idealleştirilmiş kurallardan, davranışlardan ve değerlerden oluşmuş olsa da, bazı durumlarda bireyin tutum ve davranışlarından ötürü idealden ayrılabilmektedir. Aslına bakarsak kültür, gerçek ile ideal arasında ikilemde kalmaktadır. Gerçek ve ideal birbirine ara sıra yaklaşma eğilimi gösterse de çoğu zaman birbirlerinden uzaktırlar. Buradan hareketle bireylerin davranışlarının tümüne yakını öğrenilmiş olsa bile ideal olmayabilir.[136]

II. VERGİ KÜLTÜRÜ KAVRAMI

Vergi kültürü uzun yıllardır önemsenmeyen bir kavram olarak süregelmiştir. Bu durumun, vergi kültürünün açık bir tanımının olmamasından ve ülkeler arasında kültür düzeyindeki farklılıklar ile yakından ilişkili olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak vergi psikolojisi alanındaki çalışmaların gelişimiyle birlikte, bu alanda yapılan çalışmaların sayısı da artmıştır. Vergi kültürü kavramı, ulusal kültürün önemli bir parçasıdır ve özellikle devletin mükellefleri daha etkin ve düzenli bir şekilde etkileyebilecek vergi düzenlemelerini uygulaması bakımından önemlidir.

Bireylerin vergiye ilişkin görüşleri, içinde yaşadıkları topluma göre değişiklik gösterebilmektedir. Araştırmalar, her toplumda vergi algısında belirli farklılıkların olduğunu ve toplumun kendi yaşam tarzına özgü bir vergi kültürüne sahip olduğunu göstermiştir. Kültürün ırk, dil, din, tarih, ekonomik anlayış, coğrafi faktörler ve diğer faktörlerin bir bileşimi ve aynı zamanda vergi altyapısını da oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu özelliklerin bölgeden bölgeye farklılık göstermesi de bu toplumların vergilendirme kültür düzeylerinin farklı olabileceğini destekleyici niteliktedir.[137]

Bireyler dünyaya, gerek toplumsal gerek kişisel kültüre sahip olarak gelmemektedirler. Dolayısıyla vergi kültürüne de sahip değillerdir. Kültür zaman ile

[135] Bozkurt Güvenç, **Kültürün ABC' si**, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, 2019, (ABC), s. 56.
[136] Güvenç, s. 104-105.
[137] Mehmet Tosuner ve İhsan Cemil Demir, "Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, 2009, (VASKB), s. 10.

ilk ailede, daha sonra okul ve çevre gibi toplumsal yaşantılar içinde, devamında da bireyin değer, inanç ve deneyim kavramlarına göre şekillenerek tutum ve davranışlarına dönüşerek oluşmaktadır. Bu tutum ve davranışlar neticesinde ise birey vergiye uyum göstermekte ya da göstermemektedir.[138]

A. Vergi Kültürünün Tanımı

Vergi kültürü kavramı, Franz Meisels tarafından ilk kez 1926 yılında kullanılmıştır.[139] Daha sonra 1929 yılında "Gelir Vergisinin Ekonomisi ve Sosyolojisi" (Ökonomie und Soziologie der Einkommensteuer) adlı araştırma raporu ile vergi kültürü kavramı anlamaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayı yapan ilk iktisatçı Joseph Schumpeter olmuştur. Schumpeter vergi kültürü düşüncesini şu şekilde açıklamıştır:

> *Herhangi bir sosyal kurum gibi tahsil edilen her vergi, kendisinin ekonomik ve psikolojik açıdan uygunluğunu ve geçerliliğini yansıtmaktadır. Ancak vergi sistemi içinde toplum kurallarına uymayan herhangi bir şey, diğer tüm sosyal kurumlar gibi sonsuza kadar yaşayamaz.*

Schumpeter, vergi kültürü konusunda odak noktasını vergi sistemini oluşturan ekonomistler ile politikacılar üzerinde yoğunlaştırmıştır.[140] Vergi kültürünü gelişmiş vergi sistemleri ile ilişkilendirip vergilendirmeyi "sanat" olarak nitelendirmektedir. Bu nedenle vergi kültürünü de sanat ile bağdaştırmaktadır.

Birger Nerre ise vergi kültürünü tanımlayan görüşleri klasikler ve dönüşümcü ekonomistler olmak üzere ikili sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Joseph Schumpeter, Armin Spitaler ve Alfons Pausch'u klasik grupta nitelendirmiş olup, klasiklerin vergi sistemini oluşturan aktörlere odaklandığına değinmiştir. Dönüşümcü ekonomistler

---

[138] Tülin Canbay ve Güneş Çetin, "Vergiye Uyumu Belirleyen Bir Faktör Olarak Vergi Kültürü", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 1, 2007, s. 52.

[139] Kristina Sinkuniene ve Kristina Levisauskaite, "Analyzing Macroeconomic İndicators of the Tax System from a Tax-Cultural Pesrpective", **Taikomoji Ekonomika,** Cilt: 4, Sayı: 1, 2010, s. 31.

[140] Joseph A. Schumpeter, "Ökonomie und Soziologie der Einkommensteuer", **Der Deutsche Volkswirt,** Sayı: 4, 1929, s. 385' den aktaran Birger Nerre, "The Role of Tax Culture in Transformation Processes – The Case of Russia", **ASPE Working Paper Series,** Sayı: 3, 2001, (TROTCİTP), s. 2-3.

içinde de Michael Camdessus, Vito Tanzi, Jorge Martinez-Vazguez'e yer vermiştir.[141]

Klasik görüşte yer alan Armin Spitaler (1954), vergi kültürünün tanımı konusunda Schumpeter'den esinlenmiştir. Spitaler' e göre vergi kültürü, toplumların ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel, coğrafi ve psikolojik unsurlarından etkilenmektedir.[142] Öte yandan Pausch'a (1992) göre vergi kültürü, ülkelerin vergi sistemlerindeki evrimi belirleyen kişiliklerle yakından ilişkilidir. Ayrıca vergi kültürünün, insan ruhunun ve yaratıcılığının birer anlatımını ifade ettiğini savunmuştur.[143]

1997 yılında International Monetary Fund (IMF) başkanı olan Michael Camdessus, Moskova'da bir Enstitüsü'ndeki konuşması sırasında, mükellef odaklı yaklaşım ile vergi ödeme kültürü hakkında açıklama yapmıştır. Camdessus vergi kültürünü vergi yasalarının şeffaflığına ve vergiye gönüllü uyuma dayandırmaktadır.[144] IMF ekonomistlerinden biri olan Vito Tanzi ise vergi mükelleflerinin sahip oldukları vergi bilincini vergi kültürü olarak ifade etmiştir. Bu görüşü Vazguez ve çevresindeki bilim adamları da savunmuştur.[145]

Literatürdeki tanımlar incelendiğinde vergi kültürünün tanımı net olarak yapılamamıştır. Bu nedenle vergi kültürü kavramı, vergi bilinci ve vergi ahlakı gibi anlamlarda da kullanılabilmektedir. Bugüne kadarki en geniş kapsamlı tanım, Nerre'ye aittir. Nerre vergi kültürünü şu şekilde tanımlamıştır:

> *Belirli bir ülkeye özgü vergi kültürü, bu ülkedeki vergi sistemi ve uygulamaları ile ilgili bütün resmi ve gayri resmi kurumların tamamını kapsayan ve ülkenin kültürel tarihi içine gömülmüş, diğer etkenlerle etkileşimleri ve bağları olan bir kavramdır.*[146]

---

[141] Nerre, (TROTCİTP), s. 2-3-4.

[142] Abdülkadir Işık, "Ülkeler Arası Vergi Kültür Farklılıkları ve Nedenleri", **"Yeni" Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik, Dilek Dileyici), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Ankara, 2012, s. 718.

[143] Bakırtaş, s. 72.

[144] Nerre, (TROTCİTP), s. 4.

[145] Abdülkadir Işık, "Kültür ve Kalkınma: Vergi Kültürü Örneği", **Ege Akademik Bakış,** Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, (KKVKÖ), s. 857.

[146] Birger Nerre, "The Concept of Tax Culture", **National Tax Association,** Sayı: 94, 2001, (TCOTC) s. 289

Bu tanım ile vergi kültürünün sadece vergi otoritesi ya da vergi mükellefi merkezli bir kavram olmadığı, vergi ödeme kültürü, vergi ahlakı ve bilinci gibi kavramlardan daha kapsamlı olduğu açıkça anlaşılabilmektedir.

Faralyalı ise manevi kültür içinde yer alan vergi kültürünü, "toplumu oluşturan bireylerin hür vicdanlarında vergi verme gereğini duymaları" şeklinde tanımlamıştır.[147]

B. Vergi Kültürü Modelleri

Vergi kültürü, Nerre tarafından iki model üzerinden açıklanmıştır. Bunlardan basitleştirilmiş model daha dar kapsamlı iken, iç içe geçmiş model daha kapsamlı bir vergi kültürü modelidir.

1. Basitleştirilmiş Vergi Kültürü Modeli

Vergi kültürü modellerinde vergi mükellefleri, siyasi karar alıcılar, akademisyenler, vergi uzmanları gibi vergi kültürüne etkisi bulunan birçok aktör yer almaktadır. Şekil 4'teki modelde bu aktörler arasındaki ilişki görülmektedir.[148]

[147] Rafet Faralyalı, "Vergi Kültürü", 2008, http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/13MaliCozum/03-RafetFarlayali9.doc, (01.07.2021)

[148] Birger Nerre, "Modeling Tax Culture – A First Approach", **Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association,** Sayı: 95, 2002, (ACTMANTA), s. 35.

Şekil 4: Basitleştirilmiş Vergi Kültürü Modeli

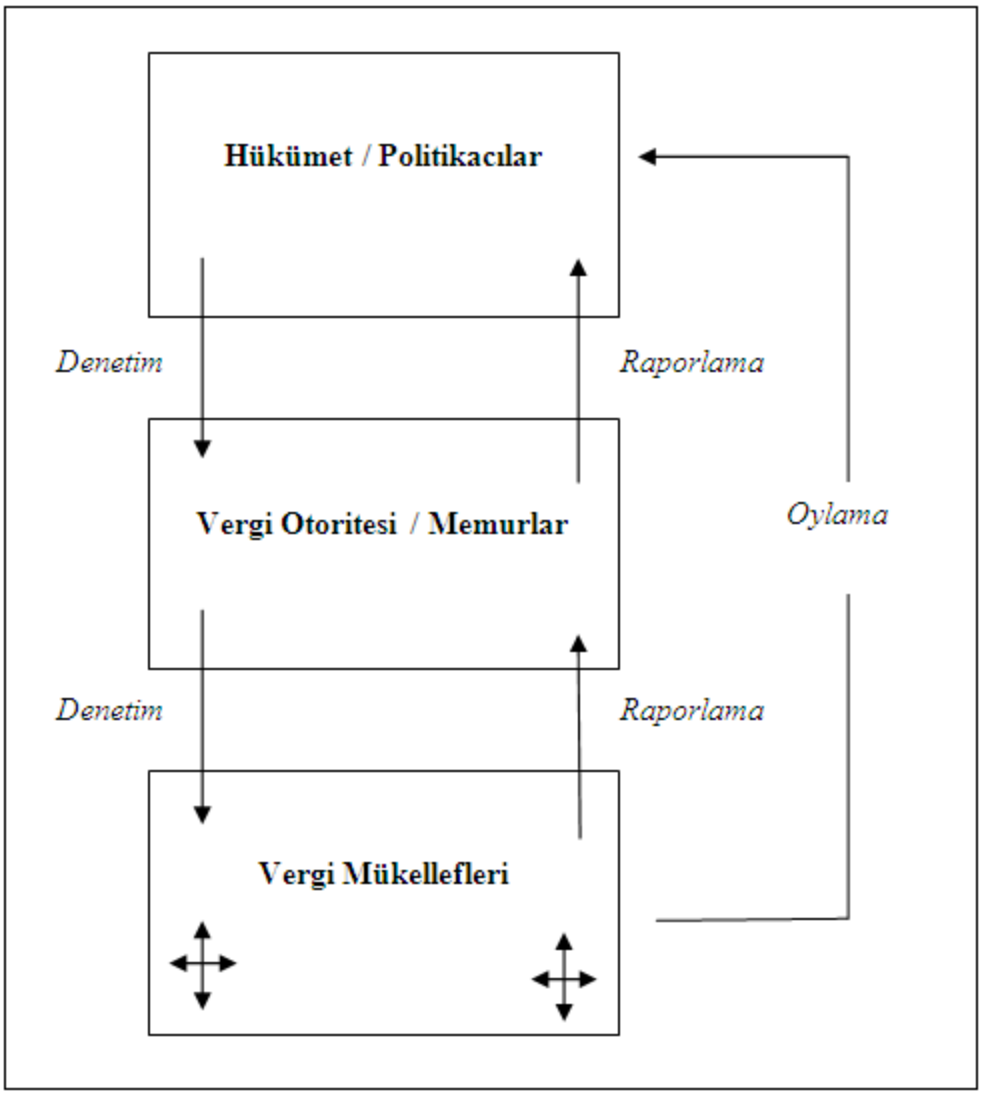

Kaynak: Birger Nerre, "Modeling Tax Culture – A First Approach", **Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association,** Sayı: 95, 2002, s. 35.

Basitleştirilmiş modelde, politikacılar ve mükelleflerin hiyerarşik yapısal ilişkisi söz konusudur. Bu ilişki içindeki aktörlerin davranışları vergi kültürünü meydana getiren temel unsurlardır. Siyasi karar alıcılar yürürlüğe koyduğu vergi kanunları ile kuralları belirlemekte, bu kuralları da vergi otoriteleri aracılığı ile yönetmektedir. Aynı zamanda vergi otoriteleri hükümete bilgi aktarma görevini de yürütmektedir. Sağlanan bilgi akışı hükümete maaş, özlük hakkı gibi maliyetler

olarak yansımaktadır. Bu modelde vergi mükelleflerinin hükümet ile birebir ilişkisi söz konusu değildir. Ancak mükelleflerin diğer mükelleflerle ve vergi otoritesi ile olan etkileşimi de vergi kültürünü etkilemektedir. Hükümetin vergi otoritelerini tam olarak kontrol edememesi, bu aşamalarda maliyetlere katlanması öte yandan suç ekonomisinin de varlığı sonucu bu modelin vergi kültürünü net olarak açıklayamadığı ortaya çıkmaktadır.[149]

2. İç İçe Geçmiş Vergi Kültürü Modeli

İç içe geçmiş modelin basitleştirilmiş modelden farkı, vergi mükellefleri ile hükümet, diğer mükellefler ve vergi otoritesi arasında birebir ve karşılıklı ilişkinin varlığıdır.

[149] Bakırtaş, s. 79.

Şekil 5: İç İçe Geçmiş Vergi Kültürü Modeli

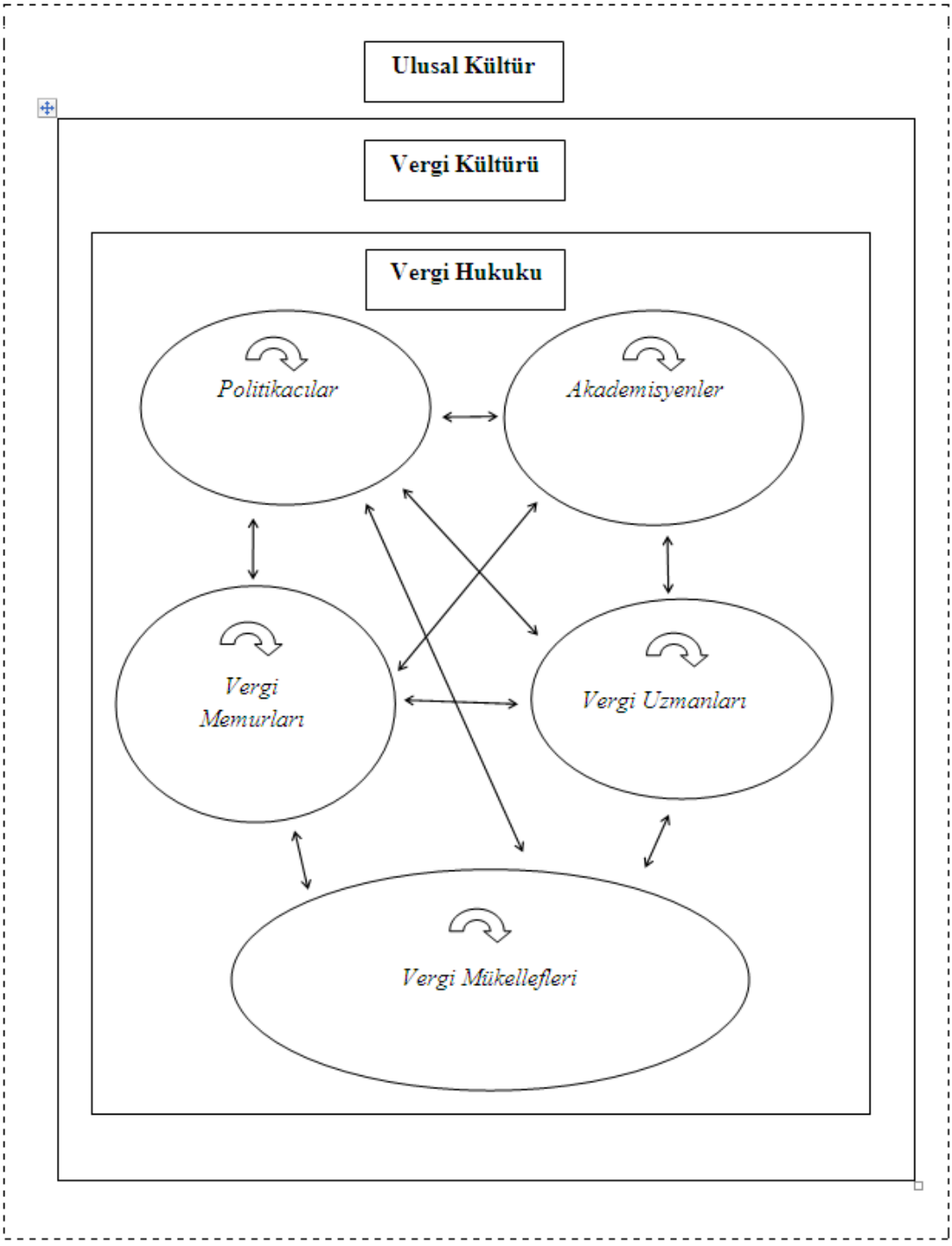

Kaynak: Nerre, (TCOTC), s. 289.

Vergi mükellefleri basitleştirilmiş modelde aktif rol almamaktaydı. Şekil 5'te yer alan modelde ise vergi mükelleflerinin diğer aktörlerle sürekli etkileşim halinde

olduğu görülmektedir. Vergi kültürünün oluşumunda bu önemli bir etkendir. Bu modelde ulusal kültür ve vergi kültürünü oluşturan alt aktörler iç içedir. Vergi Hukuku altındaki aktörlerin yer aldığı kümede vergi mükellefleri, vergi memurları, politikacılar, akademisyenler bir bakıma vergi oyunu oynamaktadırlar. Oyunun kurallarını da vergi hukuku ve vergi kültürü belirlemektedir. Şekil incelendiğinde, ulusal kültürün vergi kültürünü ve vergi hukukunu kapsadığı görülmektedir. Bu sebeple aktörlerin birbiri ile etkileşimi vergi kültürü ve ulusal kültürü doğrudan etkilemektedir. Aynı zamanda aktörlerin kendi aralarındaki bağları da etkilemektedir.[150]

Akademisyenler ve vergi mükellefleri birbiriyle etkileşimi olmayan iki aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nerre, bu iki aktör arasındaki ilişkinin net olmamasından dolayı şekilde iki aktör arasına ok koymamayı tercih etmiştir. Bu belirsizliği ise akademisyenlerin vergi mükelleflerini kendi yaşamlarındaki davranışlardan çok daha farklı bir biçimde gördüklerine bağlamıştır. Bu durumun bilincinde olan mükelleflerin de akademisyenlerin görüşlerine önem vermediklerini açıklamıştır.[151]

Vergi kültürünün her iki modelinde de vergi oyunu altında bazı aktörler bulunmaktadır. Bu aktörler arası etkileşim vergi kültürünü etkilemektedir. Bu oyun içindeki her bir çatışma vergi kültüründe gecikmelere ve bozulmalara sebebiyet verebilmektedir.

C. Vergi Kültürünün Temel Belirleyicileri

Bu bölümde vergi kültürünün temel belirleyicilerinden olan vergi ahlakı, birey - devlet ilişkisi, vergi adaleti ve vergi sisteminin yapısı incelenecektir.

[150] Bakırtaş, s. 81.
[151] Nerre, (TCOTC), s. 292-293.

1. Vergi Ahlakı

Vergi ahlakı kavramı hakkında ilk araştırmalar Schmölders'in de içinde bulunduğu "Köln Vergi Psikolojisi Okulu" tarafından 1965'li yıllara dayanmaktadır. Vergi ahlakı (tax ethics & tax morale), "vergi ödeme konusundaki içsel bir motivasyon" olarak tanımlanmaktadır.[152] Tanımdaki içsel motivasyon, mükellefin dışarıdan baskı hissetmeksizin vergisini gönüllü ödemek istemesini ifade etmektedir. Vergisini gönüllü olarak ödeyen mükellefler olduğu gibi ceza riskini göze alarak vergisini ödememeyi tercih eden mükellefler de vardır.[153]

Vergi ahlakı, sosyal bilimci araştırmacılara göre, birçok kültürel ve sosyal faktörlerden etkilenen bir olgudur. Bunlardan vatandaşı bulundukları siyasal yönetim şekli, devletin ve siyasi iktidarların kabulü ve bu unsurlara olan güven, milli ve manevi hisler, demokrasi yapısı ve vergi kültürü gibi birçok unsur vergi ahlakının oluşumunda, gelişiminde ve sürdürülebilmesinde önemli rol oynamaktadır.[154] Nitekim yapılan çalışmalarda da vergi ahlakıyla kayıt dışı ekonomi arasında önemli bağlantılar olduğu belirtilmiştir.[155]

Vergi ödeme isteğinin adalet, yargı ve vergi ahlak üçlüsüne bağlı olduğu söylenmektedir. Çünkü vergi ahlakı dışsal faktörlerden etkilenmektedir. Adaletsiz vergi sistemi sebebiyle vergi ahlakı olumsuz etkilenen bireyler, diğer bireylerin vergi kaçırdıklarını düşündükleri zaman kendilerini vergi kaçırmaya yönlendirebilirler. Hiç vergi kaçırmamış bir birey bile diğer bireylere kıyasla elde ettiği faydanın az olduğunu düşündüğünde vergi kaçakçılığını ya da vergiden kaçınma yolunu seçebilir. Dolayısıyla toplumda vergi kaçakçılığının yaygın olduğu izlenimi sonucu bireylerin içsel motivasyonu zedelenecek, vergi ödeme konusunda

---

[152] Benno Torgler, **Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Basel, Basel, 2003, s. 5.

[153] Coşkun Can Aktan, "Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı", **"Yeni" Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik, Dilek Dileyici), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Ankara, 2012, (VPTVA), s. 168.

[154] Tosuner ve Demir, (VASKB), s. 2.

[155] Benno Torgler ve Friedrich Schneider, "Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries", CREMA Working Paper, No:2004-17, Basel, 2004, s.2.

isteksizleşeceklerdir.[156] Bir başka deyişle vergi ahlakı yüksek bireyler vergi ödemekten mutluluk duyarken, diğer bireyler ödemediklerinde mutluluk duymaktadırlar. Ayrıca vergi ahlakı düşük olan bireyler vergi ödememenin neden olduğu itibarsızlık, ayıplama ve dışlama gibi sosyal yaptırımları ile ahlaki değerleri örtüşebilir hale gelmektedir.[157]

Vergi ahlakı vergi kültürüne kıyasla daha dar kapsamlı bir kavramdır. Vergi ahlakı sadece mükellef ile devlet arasındaki vergi ilişkisini konu edinirken vergi kültürü mükellef - devlet ilişkisinin yanı sıra politikacılar, akademisyenler, vergi uzmanları ve vergi memurlarının birbirileri ile olan etkileşimini de konu almaktadır. Dolayısıyla vergi ahlakındaki her türlü etkileşim doğrudan vergi kültürüne de yansımaktadır. [158]

2. Birey-Devlet İlişkisi

Tarihsel süreç incelendiğinde devletin büyüklüğünün sürekli değişim gösterdiği gözlemlenmiştir. Ancak en büyük değişimin İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda gerçekleşen değişimin bireylere yansıması belirgin olarak vergileme alanında da hissedilmektedir. Vergi gelirlerinin artan kamu harcamalarını karşılamada yetersiz kalması devletleri yeni finans kaynakları bulmaya ve vergilemede değişiklikler yapmaya sevk etmiştir. Gerek vergi oranlarının artırılması gerekse yeni vergi türleri konulması yoluyla uygulanan bu değişiklikler bireyler üzerindeki vergi yükünde artışa sebep olmuştur.[159] Vergi oranlarının artması genel olarak değerlendirildiğinde, birey-devlet ilişkisi açısından bireylerin vergileme karşısındaki tutumunun olumsuz yönde değişmesi muhtemeldir. Nitekim artan vergi yükü sebebiyle bireyler daha az

---

[156] Şafak Ertan Çomaklı, "Mükellef Sosyo-Psikolojisi Açısından Vergi Ödemeyi Etkileyen Genel Faktörler", **Vergi Dünyası,** Sayı:322, 2008.

[157] Hakan Bay, "Türk Vergi Hukukunda Vergi Ödemeyi Etkileyen Faktörler", **Yerelden Globale Stratejik Araştırmalar IV,** (Ed. Ali Rıza Gökbunar, Cuma Ercan ve Yavuz Tansoy Yıldırım), IJOPEC Yayıncılık, Londra, 2018, s. 55.

[158] Nerre, (TCOTC), s. 190.

[159] Dilek Dileyici, "Devletin Mali Alandaki Rol ve Fonksiyonlarındaki Değişim", **"Yeni" Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Dilek Dileyici), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Ankara, 2012, s. 490-506.

tüketim ve tasarruf yapabileceklerdir. Bireylerin bu kaybı telafi etmek istemesi daha fazla çalışmalarını gerektirecektir. Bu çalışma ise mükelleflerde psikolojik manada memnuniyetsizliğe neden olacaktır.[160]

Vergi kültürü ile ilgili literatüre bakıldığında birçok çalışma sonucu elde edilen veriler ışığında birey – devlet ilişkisinin önemli bir etmen olduğu görülmektedir.[161]

Günümüzde vergilendirme olayı bireylerin devlete olan güvenini de bünyesinde bulundurmaktadır. Devletin büyüklüğünün ve gerçekleştirmiş olduğu hizmetlerin faydalı olduğunu düşünen mükelleflerin vergiye bakış açısı olumlu olacaktır. Dolayısıyla devlete olan itimat ve bağlılık vergi ödemelerini doğrudan etkilemektedir.[162] Takdir edilen, hayranlık duyulan bir devlete bireyler vergilerini içtenlikle öderler. Bu kadar çok sevilen devlete itibarı kalmamış devlete nazaran daha yüksek vergiler ödenir.[163]

Mükellefler üzerinde yapılan bir anket çalışmasında GİB'in topladığı vergilerin hangi kalemlere harcandığını açıklama konusunda yeterince şeffaf olduğu ifadesine %23,5 katılmadığını %20,7'si ise kesinlikle katılmadığını belirtmiştir.[164] Vatandaşlar ödedikleri vergilerin kamu hizmetine dönüştüğüne inanmıyorlarsa, vergi yükünün dağılımının adaletsiz olduğuna inanıyorlarsa ve çevresindeki vergi kaçıranların yeterli düzeyde cezalandırılmadığını görüyorlarsa vergilemeye karşı olumsuz tutum ve davranış sergilemeleri muhtemeldir.[165]

Her bireyin siyasi görüşü farklıdır. Bu siyasi görüş neticesinde karar verme süreçleri de bu hususta etkilidir. Devlet kurumlarına, politikacılara veya devlet politikalarına karşı gelişen güvensizlik vergi ahlakını dolayısıyla vergi kültürünü olumsuz etkileyecektir. Aynı şekilde bu unsurlara duyulan güven ve bu güvenin

---

[160] Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, "Vergilere Karşı Tepkiler ve Vergilerin Ahlaki ve Sosyo-Psikolojik Sınırları", **"Yeni" Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Dilek Dileyici), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Ankara, 2012, s. 184.

[161] Pınar Özdemir, "Vergi Kültürü ve Göstergeleri: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi,** Cilt:24, Sayı:1, 2015, s. 175.

[162] Çomaklı

[163] Edgar Schorer, "Allgemeine Steuerpsychologie", **Finanz Archiv / Public Finance Analysis,** Cilt: 2, 1943, s. 347.

[164] Tuay ve Güvenç, s. 59.

[165] User, s. 188.

artması da vergi kültürünü pozitif etkileyecektir. Bu hususlar bir arada ele alındığında birey–devlet ilişkisi, vergi kültürü kavramı için önemli etmendir.[166]

3. Vergi Adaleti

Adalet kavramının net ve genel tanımını yapmak oldukça zordur. Geçmişten günümüze adaletin birçok tanımı yapılmıştır. Grotius'a göre adalet söze bağlılık iken ünlü hukukçu Ulpian'a göre herkese kendi hissesine düşeni verebilmek için çaba sarfedilmesi anlamına gelmektedir.[167] TDK'ya göre "herkese kendi hakkı olanı verme, yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılabilmesinin sağlanması" anlamlarına gelmektedir.[168]

Bireyler açısından yük olarak kabul edilen vergi, kamusal hizmetlerin finansmanını sağlamak amacıyla devlet bakımından bir zorunluluktur. Devletin bahsi geçen kamu hizmetlerini yapabilmesi için gerekli olan vergileri vatandaşları arasında adil biçimde nasıl dağıtacağı klasik iktisatçılardan günümüze kadar tartışma konusu olmuştur.[169]

Yapılacak düzenlemelerin hangisinin adalete daha uygun olacağı hakkında net bir sonuca ulaşılamaması kanun koyucular açısından zor bir durumdur. Bir kanunun adaletsiz olduğunu düşünen birey aslında kanunla ilgili duygusunu, sempatisini ve antipatisini açıklamaktadır. Çok vergi ödediğini düşünüyorsa kanunu adaletsiz, aksi durumda ise vergilendirme işlemlerini adaletli bulabilmektedir.[170] Vergi adaleti hakkında net bir tanımın yapılamaması da vergilendirme işlemlerinin adil olmasına engel teşkil etmektedir. Bu hususlar da bireylerin vergi kültürünü olumsuz etkilemektedir.

Vergilendirmede adalet konusunda ödeme gücü esası dikkate alındığında iki ilke ile karşılaşırız. Bu ilkelerden biri dikey adalet iken, diğeri yatay adalet ilkesidir. Dikey adalet, vergilendirme aşamasında eşit koşullar taşımayan bireylerin farklı

---

[166] Mehmet Şahin ve Çiğdem Özenç, "Türkiye'de Vergi Kültürünü Etkileyen Faktörler", **Yaklaşım Dergisi,** Sayı: 182, 2008, s. 252.
[167] Adnan Güriz, "Adalet Kavramı", https://anayasa.gov.tr/media/4808/adnan.pdf, (07.06.2021), s.14
[168] Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/, (02.07.2021)
[169] Hakan Ay, **Kamu Maliyesi,** Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2013, s. 195.
[170] Güriz, s. 16.

miktarda vergi ödemesi, yatay adalet ise vergilendirilecek bireylerin aynı veya benzer koşullar taşıması durumunda aynı vergiyi ödemesi anlamına geldiği söylenmektedir.[171]

Vergide adalet hususunda bireylerin vergiye bakış açısı kadar önemli olan diğer bir etmen de vergi idaresinin uygulamalarıdır. Vergi sistemindeki muafiyet, indirim, istisna ve diğer teşviklerin uygulanma sıklığı, bu uygulamalardan faydalanamayan bireylerin ise diğerlerinin haksız kazanç elde ettiklerini düşünmeleri vergi adaletini olumsuz etkileyen diğer bir husustur.[172] Örneğin vergi aflarının sıkça çıkartılması mükellefler açısından adalet ve eşitlik ilkelerini zedeleyen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vergi afları, vergisel mükellefiyetlerini zamanında yerine getirmeyen mükellefler nezdinde bir avantaja dönüşmekte, ahlaki açıdan toplumda yozlaşma başlamakta, ayrıca devlete olan güven sarsılmakta, sonuç olarak vergiye uyum oldukça azalmaktadır. Vergi uyumsuzluğunun olduğu bir toplumda ise vergi kaçırma, vergiden kaçınma gibi davranışların giderek artması kuvvetle muhtemeldir.[173]

[171] Richard A. Musgrave ve Peggy B. Musgrave, **Public Finance in Theory and Practice,** 5. Baskı, McGraw-Hill Company, Singapore, 1989, s. 223.
[172] Şahin ve Özenç, s. 254.
[173] Coşkun Can Aktan ve Hilmi Çoban, "Kamu Maliyesine Güven ve Ekonomik Anayasa", **Çimento İşveren Dergisi,** 2007, s. 4.

Şekil 6: 2020 Yılı Tarhı İstenen Vergi Tutarı

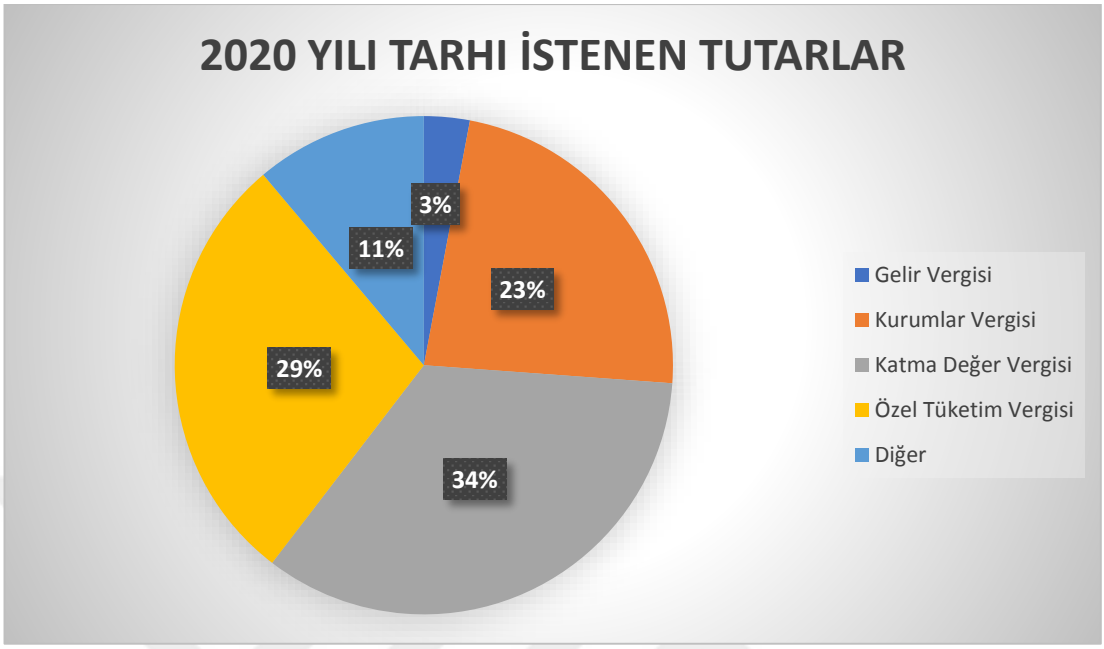

Kaynak: HMB 2020 Yılı Faaliyet Raporu'ndan derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/2020-HMB-Idare-Faaliyet-Raporu.pdf, (29.12.2021)

Yukarıdaki şekilde 2020 yılı tarhı istenen vergi türlerine yer verilmiştir. KDV ve ÖTV'nin payı tarhı istenen diğer vergilerin payına göre oldukça fazladır. Dolaylı vergi niteliğindeki bu iki verginin payının fazla olmasının nedeni vergi gelirleri içindeki payının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. KDV ve ÖTV ödemek istemeyen bireyler kayıt dışı ekonomiye başvurarak çözümü burada aramaktadırlar. Böylece toplam vergi hasılatı içinde dolaylı vergilerin payı yüksek oldukça bireyler kayıt dışına yöneleceklerdir.

2019 yılında 450 vergi mükellefine uygulanan bir anket araştırmasında katılımcıların %50'si vergi oranlarının 'çok yüksek' olduğunu, %37,6'sı ise 'yüksek' olduğunu belirtmişlerdir. Hangi verginin daha fazla yük oluşturduğu sorusunda ise %40,7 ile Katma Değer Vergisi, %24,9 ile Özel Tüketim Vergisi ve %18,9 ile Gelir Vergisi sonucu çıkmıştır. Çıkan sonuçlara göre mükellefler en çok dolaylı vergilerin yükünü hissetmekte, bu vergiler bireylerin tüketim kararlarında da etkili olmaktadır. Vergi yükünün çok ağır olduğunu belirten mükelleflerin %77,94'ü, ağır olduğunu söyleyen mükelleflerin %82,14'ü yasal yollarla daha az vergi ödeme yollarına

başvurulmasının rasyonel bir davranış olduğunu kabul etmektedirler. Bir başka çalışmada ise vergi oranlarındaki artışların vergi kaçırmayı özendirdiği ifadesine mükelleflerin %47'sinin katıldığı %29,1'inin ise tamamen katıldığı sonucu ortaya çıkmıştır.[174]

Tablo 3: Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibarı ile Yıllık Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (%), 2010-2019

Anket Yılı	2015	2016	2017	2018	2019
Gelir Referans Yılı	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam	100	100	100	100	100
İlk % 20 (En düşük)	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2
İkinci % 20	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9
Üçüncü % 20	15,2	15	14,8	14,8	15,21
Dördüncü % 20	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4
Son % 20 (En yüksek)	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3
P80 / P20 Oranı	7,6	7,7	7,5	7,8	7,4
P90 / P10 Oranı	13,3	13,6	13,4	13,7	13
Gini Katsayısı	0,397	0,404	0,405	0,408	0,395

Kaynak: TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması", 11.09.2020, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820, (03.01.2022)

Tablo 3'ü incelediğimizde 2019 yılında en yüksek gelire sahip % 20'lik kesim toplam gelirin % 46,3'ünü elde etmektedir. En düşük gelire sahip % 20'lik kesim ise % 6,2'sini elde etmektedir. Yaklaşık % 7,5 olarak karşımıza çıkan bu iki kesim arasındaki oransal fark bize gelir dağılımdaki adaletsizliğin bir göstergesidir. 2015-2019 dönemine baktığımızda da oranların hemen hemen aynı seviyede olduğunu yani bu adaletsiz dağılımın zamanla azalan seyir göstermediği de tablodan açıkça anlaşılmaktadır.

[174] Tuay ve Güvenç, s. 64.

Dolaylı vergilerin toplam gelirler içindeki payının oldukça fazla olması düşük gelirli kesimin toplam vergi yükünü artırmaktadır. Örnek verecek olursak marketten şampuan alan düşük gelirli kişi de yüksek gelirli kişi de aynı KDV'yi öder. Düşük gelirli kesim gelirinin hepsini harcamaktadır. Bu harcama sırasında ise KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergileri ödemektedir. Ancak yüksek gelirlilerin dolaylı vergilere ödediği miktarın toplam gelirine oranı oldukça düşüktür. Böylece en düşük kesimin vergi yükü artmaktadır.

Yüksek gelirli kesime vergi harcamaları aracılığı ile pek çok avantaj sağlanırken sermaye gelirlerinin sabit ve düşük oranlı vergilendirilmesi karşısında ücretin artan oranlı vergilemeye tabi olması da vergilerin gelir dağılımdaki adaletsizliği açısından çarpan etkisi yaratmaktadır.[175]Türkiye'deki vergi adaletsizliğinin göstergelerinden biri de dolaylı ve dolaysız vergilerdeki değişimdir. Dolaylı vergilerin payı dolaysız vergilerden yüksekse bu durumun vergi adaletsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılabilir.[176] Oluşan bu adaletsizlikler sonucu vergi kültürü de zedelenmektedir.

Devletin kamu harcamalarının finansmanında kullanmak üzere tahsil ettiği en önemli gelir kaynaklarından biri vergilerdir. Bu vergilerin tahsilatının yapılabilmesi için çeşitli vergisel düzenlemeler yapılmaktadır. Yapılan bu düzenlemeler zaman zaman mükellef tepkilerine yol açabilmektedir. En önemli kamu gelirlerinden olan bu vergiler, mükelleflerin çeşitli zorlu şartlarda çalışarak elde ettiği gelirinden zorla alınan miktarlardır. Bu nedenle mükelleflerin gelirinin bir miktarını devlete vermesi çok da kolay değildir. Bu noktada bireyin ve bulunduğu toplumun vergi kültür düzeyi devreye girmektedir. Bireyin vergi ödeme ya da ödememe aşamasındaki sergilediği tutumları, kendi vergi anlayışı ve kültür düzeyinden ve çevresel etmenlerin kültür düzeyinden oluşmaktadır. Birey eğer vergisini ödediğinde devletin verimli kamu hizmetleri yaptığına inanıyor ve bu hizmetlerden faydalandığını hissediyor ise vergi ödemede çok da güçlük çekmeyecektir. Ancak bireyin toplumda vergi sisteminin adaletsiz olduğuna inanması ve vergi yükü dağılımını diğer bireylere oranla daha yüksek algılaması gibi düşünceler neticesinde kendisini aldatılmış

[175] Ozan Bingöl, **Kontrolsüz Güç Vergilerimiz Nerede ?,** Sia Kitap, İstanbul, 2021, s. 153.
[176] Şahin ve Özenç, s. 254.

hissedebilecektir. Bu durumlar neticesinde bireyin ve toplumun vergi kültürü olumsuz etkilenebilmektedir [177].

4. Vergi Sisteminin Yapısı

Vergi mevzuatları vergi sistemlerinin temelini oluşturan bir yapı taşıdır. Gerek mükellefler gerekse vergi idaresi açısından oldukça önem arz eden vergi mevzuatının her iki taraf açısından kolay anlaşılabilir ve basit yapıda olması önemlidir. Aksi durumda gerek bilinçli gerekse bilinçsiz olmak üzere vergi ziyaına yol açılması kaçınılmazdır. Öte yandan mevzuatın sık sık değiştirilmesi mükellef psikolojisi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.[178]

Vergi sisteminin basit bir yapıda olması, vergilendirme işlemleri nedeniyle kamu otoritesi için idari maliyetlerin vergi yükümlüleri nedeniyle ise mükelleflerin maliyetlerini en aza indirgenmesi manasına gelmektedir. Uyum maliyetlerinin düşük olması vergiye gönüllü uyumu artırmakta, dolayısıyla vergi kayıp ve kaçakları sınırlamaktadır. Ancak basitleştirilmiş bir vergi sistemi oldukça meşakkatli bir süreçtir. Bunun sebebi vergilemenin, hızlı şekilde değişen ekonomik faaliyetlere uyum sağlamak zorunda kalmasıdır. Bu değişen koşullara adapte olunduğu ölçüde vergi kayıp ve kaçakları minimize edilebilecektir.[179]

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi aflarına sürekli olarak başvurulmasının en önemli nedeni, politik gerekliliğin yanında yetersiz kamu geliri tahsilatı sebebiyle acil olarak kamu gelirine kavuşmaktır. Ancak kısa sürede artan tahsilat aslında bilinçli olarak geciktirilmiş vergi borçlarından kaynaklanmaktadır. Bu uygulamaya sıkça başvurulması halinde, vergi gelirleri uzun dönemde azalacak bununla birlikte vergiye uyumlu mükellefler de yeni af beklentisi içine girerek "af kollayan" mükellef tipine dönüşebilecektir.[180]

---

[177] Cuma Çataloluk, "Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları", **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi,** Sayı 20, 2008, s. 227.

[178] İbrahim Atilla Acar ve Mehmet Emin Merter, "Türkiye'de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu", **Maliye Dergisi,** Sayı: 147, 2004, s. 8.

[179] Serkan Benk ve Birol Karakurt, "Gelir idareleri ve Yolsuzluk: Motivasyonlar, Fırsatlar ve Mücadele Yolları", **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,** Cilt:1, Sayı: 4, 2010, s. 142.

[180] Fatih Savaşan, "Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi,** Cilt: 8, Sayı: 1, 2006, s. 44.

Vergi sistemi üç temel unsura dayanmaktadır. Kanun, yönetmelik vb. içtihatlardan oluşan vergi hukuku, vergi hukukuna tabi olan mükellefler ve vergisel işlemler bakımından mükellefle etkileşim halinde olan vergi idaresi bu üç unsur kapsamındadır. Kanun koyucular, vergi memurları, vergi uzmanları, akademisyenler dolaylı olarak vergi sisteminin hazırlanmasında altyapıyı oluşturmaktadırlar. Bu aktörlerin mükellefle ilişkisi neticesinde de vergi kültürü oluşmaktadır. Vergi sistemi değiştiğinde meydana gelen en ufak etki mükellefleri ilgilendirmektedir. Bu etkileşim sonucu da vergi kültürü bu etkileşimden payını almaktadır. Sık sık yapılan olumsuz değişimler ise o ülkenin vergi kültüründe kalıcı hasarlar yaratabilmektedir.[181]

Bireyler bakımından önemli olan bir husus da mali aldanmadır. Mali aldanmayı dar anlamda, bireyin gerçek koşulların tam olarak bilincinde olmadan tepki göstermesi durumu olarak açıklayabiliriz. Bireylerin devletin sunmuş olduğu dolayısıyla kamusal mal ve hizmetlerden sağlamış olduğu fayda ile bu faydaların kendilerine olan maliyetini (vergi fiyatı) tam olarak farkına varabilmeleri için mali aldanmanın olmaması gerekmektedir.[182] Bu sebeple vergi sistemindeki dolaysız vergilerin oranının yüksek olması ve vergi yükünün mükelleflerce kolay anlaşılmasını engelleyici birçok vergi kaynaklarının bulunmaması oldukça önemlidir.

Vergi kültürünü etkileyen faktörler çeşitlilik göstermekle birlikte genel olarak bu dört faktörden söz edilebilmektedir. Bu faktörler, vergi idaresi uygulamaları ve bu uygulamaların mükellef üzerindeki etkisini içermektedir. Bu hususta mükelleflerin devlete olan inançları, güvenleri, kişisel özellikleri, vergi mevzuatının anlaşılırlığı ile adalet duyguları vergiye olan bakış açılarını etkilemektedir. Aynı zamanda tarihsel süreci ve bireylerin hayat tarzlarını yansıtarak topluma ışık tutan bir kavram olması sebebiyle oldukça önemli bir konudur. Dolayısıyla vergi kültürünün eksiksiz tanımlanması ve topluma etkilerinin ortaya çıkarılması gerek ekonomik gerekse toplumsal yapı itibarı ile önemli bir husustur.

---

[181] Bülent Taş ve Nazmi Karyağdı, "Yapay Zekâ ve İşletmelerde Vergi Fonksiyonu", 25.03.2018, https://vergialgi.com/yapay-zek-ve-isletmelerde-vergi-fonksiyonu, (19.05.2022), s.1.

[182] Dilek Dileyici, "Vergileme, Algılama ve Mali Aldanma", **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 173-174.

D. Vergi Kültürüyle İlişkili Kavramlar

Çalışmamızın bu bölümünde vergi kültürünün vergi bilinci, vergi ahlakı, vergi psikolojisi, vergi uyumu ve vergi okuryazarlığı gibi kavramlarla ilişkisini açıklamaya çalışacağız.

1. Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı İlişkisi

Vergi bilinci; "Devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu kamu giderlerinin karşılanması için vatandaşların elde ettiği gelirlerden veya servetlerinden yasalarda belirtilen usul, esas ve oranlara uygun olarak katkıda bulunmaları gerektiğini fark etme, hatırlama ve bilme yeteneğine sahip olmalarıdır." olarak tanımlanmaktadır.[183]

Kamu hizmetlerinin ifası açısından vergisel yükümlülüklerinin öneminin farkında olan bireylerin, bu yükümlülükleri yerine getirme konusundaki istekliliğine "vergi bilinci" denilmektedir. Vergi bilincinin temelini toplumsal davranış biçimi oluşturmaktadır. Bu biçim devletin kamusal faaliyetlerin ve toplumsal ihtiyaçların finansmanının sağlanmasında verginin öneminin farkında olan ve bu farkındalıkla görevlerini zamanında yerine getirmeye çalışan bir toplum ile oluşmaktadır. Bu davranış biçiminin sağlıklı sürdürülebilmesi politikaların sağlıklı olması ve uygulamaya geçmesiyle mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte toplanan vergilerle gerçekleştirilen hizmetlerin tekrar topluma fayda sağladığı düşüncesinin oluşması vergi bilincinin sürekliliği konusunda önemlidir.[184]

Vergi inceleme elemanlarının tüm mükellefleri teker teker incelemeye alması mümkün görünmemektedir. Bu noktada en önemli görev mükelleflere düşmektedir. Dolayısıyla başarılı vergileme sisteminin temeli, toplumun vergi bilincinin geliştirilmesinden geçmektedir. Mükelleflerin vergisel ödevlerini bir zorunluluktan ziyade gönüllülük esasına göre yerine getirmeleri sistemin sağlıklı ilerlemesi adına oldukça önemlidir.[185]

---

[183] Mehmet Şahin ve Çiğdem Özenç, "Vergi Kültürünün Oluşumunu Etkileyen Faktörler", **Yaklaşım Dergisi,** 2006, (VKOEF), Sayı: 181, s. 219.

[184] Abdurrahman Akdoğan, **Kamu Maliyesi,** 21. Baskı**,** Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 192.

[185] Hasan Basri Aktan, "Toplumda Vergi Bilinci, Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakının Önemi", **Yaklaşım Dergisi,** 1997, Sayı: 52, s. 11.

Vergi ahlakı konusunda kapsamlı araştırmaları olan Torgler, vergi ahlakını içsel bir motivasyon olarak tanımlamıştır. İçsel motivasyondan kasıt bireylerin dışarıdan herhangi bir baskı hissetmeden gönüllü olarak vergi ödemesi anlamına gelmektedir. Bireyler vergiyi gönüllü olarak ödeyebilirler ya da cezalandırılmayı göze alarak vergi ödemeyebilirler.[186]

Vergi ahlakı, mükelleflerin yükümlülüklerini olması gerekene uygun şekilde gerçekleştirme konusundaki isteklilik seviyesidir. Vergi bilinci ile vergi ahlakı iç içe geçmiş kavramlardır.[187] Kayıt dışı ekonominin psikolojik belirleyicileri olan vergi ahlakı ve vergi bilincine sahip bireyler vergiyi bir yük olarak görmemektedirler. Bu bilince sahip bireyler vergi ödemeyi vatandaşlık görevi olarak algılamaktadırlar. Bir toplumda bu iki kavramın yaygınlaşabilmesi için öncelikle devletin, hukuk devleti niteliğine uygun hareket etmesi gerekir. Tahsil edilen vergilerin mükelleflerin gereksinimleri alanında kullanılmaması, rüşvet, yolsuzluk ve kaynakların israf edilmesi gibi konuların yaygın olması vergi ahlakını ve bilincini olumsuz etkilemektedir.[188] Devletin yapmış olduğu harcamalara şüphe duyulması vergi ahlakı ve bilincinin zayıflamasını da beraberinde getirmektedir. Bireyler bu verimsiz harcamaların artacağını düşünmekle birlikte vergi ödemelerini azaltma veya hiç vergi ödememe yoluna gidebilmektedirler.[189] Böylece vergi ahlakı ve bilincinin zayıflaması kayıt dışı ekonominin de artmasına sebebiyet vermektedir.

Vergi ahlakı ve vergi bilinci kavramları vergi kültürüne kıyasla daha dar kapsamlı kavramlardır. Bu iki kavram sadece mükellef ile devlet arasındaki vergi ilişkisini konu almaktadır. Vergi kültürü kavramı ise mükellef - devlet ilişkisinin yanı sıra politikacılar, akademisyenler, vergi uzmanları ve vergi memurlarının birbirleri ile olan etkileşimini de konu almaktadır. Dolayısıyla vergi kültürü tüm resmi ve gayriresmi kurumlarla olan ilişkiyi mükelleflerin yerleşik kültür düzeyi çerçevesinde incelemektedir.[190]

[186] Torgler, s. 5.
[187] Akdoğan, s. 194.
[188] Şahin ve Özenç, (VKOEF), s. 219
[189] Çetintaş ve Vergil, s. 18.
[190] Nerre, (TCOTC), s. 190.

2. Vergi Psikolojisi

Vergi Psikolojisi, sadece bilim dalı olmamakla birlikte toplumun vergileme işlemlerine karşı algılarını, değerlendirmelerini ve bunların sonucunda oluşan tepkilerini inceleyen bir araştırma dalıdır.[191]

Bir ülkede vergi tahsilatlarının artırılabilmesi o ülkede yaşayan vatandaşların psikolojik durumları ile doğrudan ilişkilidir. Vergilendirme ve borçlanma bir ülke için en önemli gelir kaynaklarındandır. Bu kaynaklarla ilgili vatandaşların aleyhine ilişkin değişiklikler gerçekleştiğinde vergi psikolojisinin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır.[192]

Vergileme karşısında mükelleflerin davranışlarını iki boyutta incelemek mümkündür. İlk olarak vergi yükümlüsünün kendi faydasını maksimize ettiği, rasyonel davranışlar sergilediği ve ekonomik koşullar hakkında bilgi ve beceriye sahip olduğu varsayımında yani mükellefler "homo economicus" olarak ele alınmalıdır.[193] İkinci yaklaşım ise mükelleflerin davranışları konusunda sabit varsayımlardan uzaklaşarak, bu davranışların perde arkasındaki psikolojik etmenleri incelemektir. Bu nedenle bahsi geçen psikolojik etmenler incelenirken psikolojik yöntemler kullanılmaktadır. Özetle buradaki temel amaç, mükellefin vergiye karşı bakış açısını ve bu görüşe bağlı davranışların oluşmasında hangi tutumların rol oynadığını anlayabilmektir.[194]

Genel olarak incelendiğinde bireylerin yaşamış oldukları olaylar karşısındaki durumları algı, tutum ve davranış üçlüsünden meydana geldiği söylenebilir. Bireyin olaylar karşısındaki sergilediği tutum, bireyin gerçekleşen olaylardan ne anladığı ile ilgilidir. Bu durum psikoloji literatüründe 'algılama' olarak da geçmektedir. Algılama ilk olarak ortamdaki uyarıcıların duyu organlarında oluşturduğu uyarıların beyne iletilmesi ile gerçekleşmektedir. Daha sonra bu süreç uyarıların beyinde

---

[191] İnci User, **"Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırları",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 1992, s. 24.

[192] Aytaç Eker, **Kamusal Maliye,** Doğuş Matbaası, Ankara, 1996, s. 15'den aktaran İsmail Kitapçı, **Vergi Etiği Vergi Psikolojisi,** 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 133.

[193] Halit Çiçek, **"Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2006, s. 31.

[194] User, s. 25.

düzenlenmesi ve bir anlama dönüşmesi ile devam etmektedir. Bu sebeple bireylerin sergilediği tutumlarda ilk olarak algılamanın önemi ortaya çıkmaktadır. [195]

Diğer bir kavram ise tutumdur. Bireye yönelik ve bireyin psikolojik obje konusundaki duygu, düşünce ve davranışlarını sistematik biçimde şekillendiren eğilime tutum denilmektedir. Tanımı biraz incelediğimizde tutumun gözlemlenebilen bir davranış olmadığını, fakat ona hazırlık niteliği taşıdığını görmekteyiz. [196] Tutum her ne kadar gözlemlenemese de gözle görülebilen davranışlara sebebiyet verdiği için vergi psikolojisi gibi sosyal alanlardaki incelemelerde oldukça önem arz etmektedir.

Şekil 7: Mükellef Davranışları Yönünden Oran–Tutum Analizi

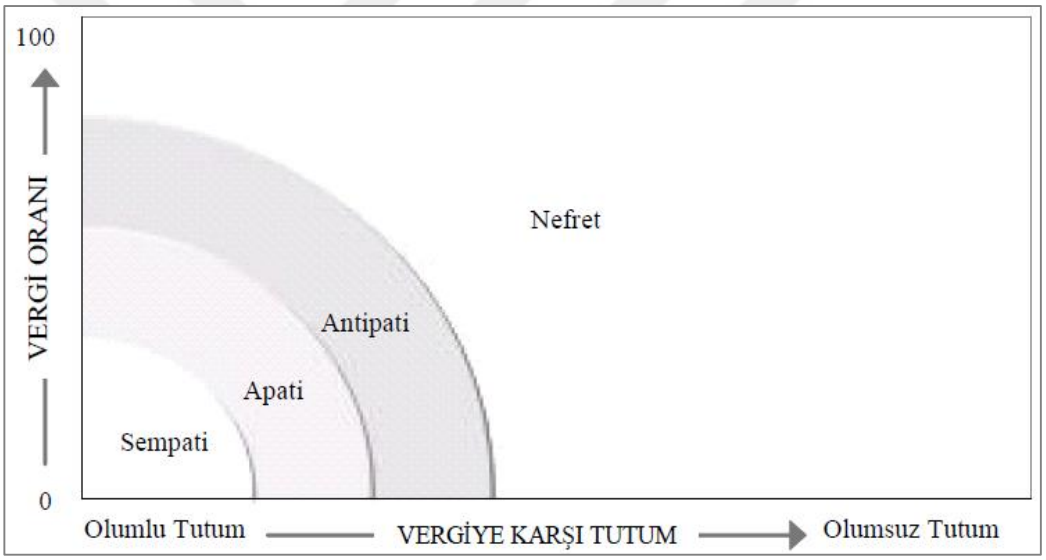

Kaynak: Aktan, Dileyici ve Saraç, s. 186.

Sadece vergi oranı ile mükellef psikolojisi arasındaki ilişki ele alındığı göz önünde bulundurulduğunda, Şekil 7'de mükelleflerin vergilere karşı tutumlarının ne aşamalarda değişiklik gösterdiğini inceleyebiliriz. İlk aşamada mükellefler düşük vergi oranları karşısında pozitif tutum sergilemekte yani 'sempati' ile

[195] Aktan, Dileyici ve Saraç, s. 184.
[196] Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, **Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar,** 16. Baskı, Evrim Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 130.

yaklaşmaktadırlar. Mükellefler bu durumda gönüllü olarak vergi ödeyebilmektedirler. İkinci aşamada ise 'apati' hali yani vergilere karşı ilgisizlik, isteksizlik meydana gelmektedir. Apati halinde mükellefler artık olumludan olumsuza geçiş aşamasındadır. Yani bir kararsızlık mevcuttur. Üçüncü aşama olan sempatinin karşıtı 'antipati' durumunda ise mükellefler vergilere karşı olumsuz yaklaşmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli nedenlerinden biri de vergi oranlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Son aşamada ise mükelleflerin vergiye karşı tutumları 'nefret' haline dönüşmektedir. Aynı zamanda son aşamada mükellef tutumları en gergin noktaya ulaşmaktadır.[197]

Bireylerin olaylar karşısındaki tutumları her zaman sabit kalmamaktadır. Bir konudaki görüşleri değişiklik göstererek yeni görüş benimsenebilir. Tutum değişikliği kendi kendine gelişen bir süreç olmamakla birlikte belli düşünce değişiklikleriyle ortaya çıkabilen süreçtir. Bu değişiklikte iç faktör olarak adlandırılan güdülerle, dış faktör olarak nitelendirilen çevresel ilişkiler belirleyici olabilmektedir.[198]

Genel olarak baktığımızda tutumlar davranışların oluşumunda önem arz etmektedir. Bireylerin vergiye bakış açısı ve tutumları neticesinde vergiye karşı davranışları şekillenebilmektedir.

3. Vergi Uyumu

Batı literatüründe, mükelleflerin vergi otoritesine çok fazla iş bırakmadan, gönüllü olarak doğru bildirimde bulunmalarını sağlayan etmenler ve bu etmenlerin mükellef bildirimlerine etkilerini ele alan çalışmalar "Vergi Uyumu" terimi altında incelenmektedir. Vergi ödeme istekliliği olarak anlamlandırılan bu kavram Türkçe literatürde yapılan çalışmalarda tam karşılığı olmasa da 'vergi uyumu' olarak ifade edilmektedir.[199]

---

[197] Aktan, Dileyici ve Saraç, s. 187.

[198] Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif, **Sosyal Psikolojiye Giriş II,** Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996, s. 539-541'den aktaran Aktan ve diğerleri, s. 184.

[199] Ali Çelikkaya, "Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörler", **e-Akademi Dergisi,** Sayı: 5, 2002,

Vergi uyumu, mükelleflerin vergisel yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesi, vergiye tabi gelirlerini doğru olarak vergi mevzuatları çerçevesinde zamanında beyan etmeleri, muafiyet, indirim ve istisna müesseselerinden doğru olarak faydalanmaları şeklinde tanımlanabilmektedir.[200] Vergi uyumsuzluğu (tax noncompliance) ise yukarıdaki tanımdan yola çıkılarak, vergi mükelleflerinin vergi uyumu çerçevesinin dışına çıkarak beyanlarını gerek düşük (underreporting) gerekse yüksek (overreporting) göstermesi unsurlarını içermektedir. Ancak vergi mükelleflerinin daha az vergi ödeme maksatlı olarak mali işlemlerini yasalara uygun bir şekilde yapılandırması uyumsuzluk kavramına dahil edilmemektedir.[201] Vergileme aşamalarını göz önünde bulundurduğumuzda vergi uyumsuzluğunun sadece mükelleflerin karar ve davranışlarını etkileyen etmenler üzerine yoğunlaşarak anlaşılabilmesi mümkün değildir. Bu sebeple vergi ile ilgili uyumsuzlukların anlaşılabilmesi için vergi kaçıran mükelleflerin sosyal şartları ve motivasyonları ile bu davranışa neden olan faktörlerin de incelenmesi gereklidir.[202]

Vergi uyumu ile ilgili mükelleflerin kararları üç aşamalı bir sınıflandırma şeklinde incelenebilmektedir. İlk olarak vergi ahlakı karar aşamasında direkt etkili olabilmektedir. Vergi kaçırmayı ele alan birçok çalışmada ahlaki normların etkisi, ölçülmesinin zorluğu nedeniyle hesaplamalarda arka planda tutulmuştur. Ancak vergi uyumu aşamasında yapı taşlarından birisidir. İkinci olarak ülkedeki hukuk sistemi ve bu sistemin adalet anlayışı da mükelleflerin karar verme aşamasında etkili olabilmektedir. Vergi yükünün dağıtılmasını adaletli bulan bireyler gönüllü uyum içinde olurken adaletsiz bulanlar ise vergi uyumsuzluğunu tercih edebileceklerdir. Son olarak devlet harcamalarının fazlalığı, yolsuzlukların boy göstermesi de vergi uyumunu etkileyebilmektedir. Örneğin yolsuzluğun bir ülkede sürekli ön planda olması vergiye uyumu olumsuz etkileyecektir.[203] Mükelleflerin yaşı, eğitim seviyesi,

[200] Susan B. Long ve Judyth A. Swingen, "Taxpayer Compliance: Settings New Agendas for Research", **Law & Society Review,** Cilt: 25, Sayı: 3, 1991, s. 645.
[201] Long ve Swingen, s. 645-646.
[202] Mehmet Tunçer, "Hükümet-Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** Cilt: 57, Sayı: 3, s. 109.
[203] Aktan ve Çoban, s. 4.

davranışsal özellikleri, vergi yükü hakkında düşünceleri, içinde bulunduğu sosyal toplum gibi birçok faktör de vergi uyumunu etkileyebilmektedir.[204]

Birçok vergi sisteminin başarısı, vergisini düzenli ödeyen bireylerin vergiye uyumuna tabidir. Bu sebeple vergi uyumu vergi kültürü açısından önemli bir konum arz etmektedir. Mükelleflerin gelirini eksiksiz ve doğru bir biçimde beyan edip vergisini zamanında ödemesi vergiye uyumun yüksek seviyede olduğunu işaret etmektedir. Vergi uyumunu artırmak adına vergi otoritesinin mükellefe güvendiğinin bir kanıtı olan beyan esasına göre vergilendirme Türkiye'de olduğu gibi çoğu ülkede de kullanılmaktadır. Diğer bir yönden ise, yapılan incelemeler sonrasında vergi kaçırma davranışı tespit edildiği takdirde cezai yaptırımların uygulanabilmesidir.[205]

Literatürdeki bir diğer kavram ise gönüllü uyum kavramıdır. Bu kavram, "vergi ile ilgili bilgilerin zamanında açıklanması, vergisel yükümlülüklerin kendiliğinden yapılması ve vergilerini zamanında ödemeleridir."[206] 'Kabul' olarak adlandırılan tepki aşamasında mükellefler vergilendirme işlemlerine olumlu yaklaşımda bulunmakta ve terettüp eden vergileri isteyerek ödemektedirler. Vergiye karşı sergiledikleri olumlu davranış neticesinde bu durum gönüllü uyum olarak belirtilmektedir.[207] Literatürde bu konu iki teori ile açıklanmaktadır.[208]

Rasyonel yaklaşım teorisi literatürde M. Allingham ve A. Sandmo tarafından 1972 yılında oluşturulan model ile de bilinmektedir. Mükellefler beyanda bulunurlarken vergi oranı, ceza miktarı, incelenme oranı gibi faktörlerden etkilenecektir. Bu faktörlerden herhangi birinin artışı beyan edilen verginin de artmasına sebep olacaktır. Bu modelin temelini "homo economicus" yani bireylerin kendi faydalarını maksimize, içsel maliyetlerini ise minimize edecek doğrultuda karar vermeleri oluşturur. Buradan hareketle bireyler bu faktörleri göz önünde bulundurarak vergi kaçırmayı, vergi kaçıracaksa ne kadar kaçıracağına karar

---

[204] Ömer Faruk Batırel, "Vergi Kaçakçılığı ve Vergiye Gönüllü Uyum", **Vergi Dünyası Dergisi,** Sayı: 175, 1996, s. 53.

[205] Ines Macho Stadler ve David Perez Castrillo, "Settlement in Tax Evasion Prosecution", **Economica,** Cilt: 71, Sayı: 283, 2004, s. 349.

[206] Carlos Silvani ve Katherina Baer, **Vergi İdaresi Reform Stratejisinin Planlanması, Tecrübe ve İlkeler,** çev. Özgür Saraç, Türk İdare Dergisi, Sayı: 72, 2000, s. 198.

[207] Aktan, Dileyici ve Saraç, s. 187.

[208] Aktan, (VPTVA), s. 168.

vermektedirler.[209] Bu modele göre mükellefler, kaçırdıkları vergilerin ortaya çıkmaması ve cezasının da ağır olmadığını varsaydıklarında vergi kaçırmaya devam edeceklerdir. Caydırma modeli olarak da ifade edilen bu yaklaşıma göre; bireyler vergi inceleme oranlarını yüksek buluyorsa ve cezaları da caydırıcı olarak görüyorsa vergi kaçakçılığı yoluna başvurmayacaktır.[210] Başka bir ifade ile birey, ileride yapacağı tüketimi için vergi kaçırarak kişisel faydasını maksimize etmektedir.

Rasyonel Yaklaşım modelinin vergi kaçakçılığı ile iş gücü arasındaki ilişkiyi ele almaması kullanım alanını sınırlamaktadır. Eleştiriye açık bir diğer tarafı da vergi kaçırmanın psikolojik maliyetini dikkate almamasıdır. Yapılan araştırmalar neticesinde vergi kaçırmamanın bir nedeninin de ahlaki yapıdan kaynaklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple modele dürüst davranmamanın verdiği huzursuzluk da eklenmesi gerekmektedir.[211] Ayrıca bu modele göre mükelleflerin vergi inceleme oranları, ceza oranları gibi değişkenleri tam olarak bildiği varsayılmaktadır. Ancak yapılan çoğu araştırmada KDE'de çalışan bireylerin, inceleme oranını resmi orandan daha düşük olarak algıladıkları sonucu çıkmıştır.[212]

Allingham & Sandmo Modeli oyun teorisine göre yorumlanabilir. Aşağıdaki matriste vatandaşların ödemiş oldukları vergi ile kamu hizmetlerinden sağlamış oldukları fayda ilişkisi dikkate alınarak vatandaşların karar ve tercihleri incelenmektedir.[213]

[209] Bu modelde mükelleflerin ceza ve inceleme oranları gibi faktörlerin sayısal değerlerini tam olarak bildiği ve fayda fonksiyonlarının sadece gelirden oluştuğu varsayılmaktadır.
[210] Hasan Hüseyin Bayraklı, Naci Tolga Saruç ve İsa Sağbaş, "Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, s. 230.
[211] Aktan, (VPTVA), s. 169-170.
[212] Bayraklı, Saruç ve Sağbaş, s. 232.
[213] Aktan, (VPTVA), s. 171.

Şekil 8: Allingham & Sandmo Modeline Göre Oyun Teorisi Yaklaşımı

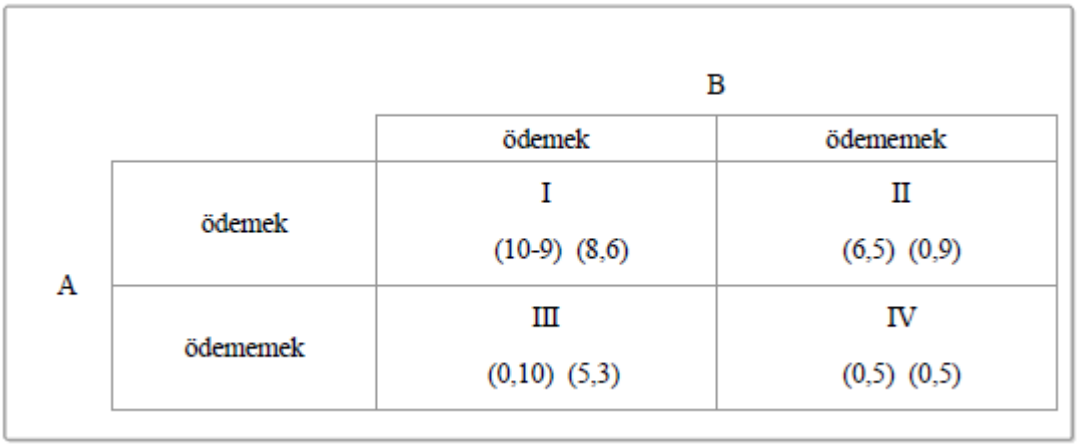

		B	
		ödemek	ödememek
A	ödemek	I (10-9) (8,6)	II (6,5) (0,9)
	ödememek	III (0,10) (5,3)	IV (0,5) (0,5)

Kaynak: Aktan, (VPTVA), s. 171.

Üstteki matrise göre A ve B vatandaşının vergilerini eksiksiz ödemek ile ödememek arasında bir tercih hakkı bulunmaktadır. Birinci parantezler Birey A, ikinci parantezler ise Birey B'ye aittir. I numaralı alana baktığımızda birey A, 10 birim (br.) vergi ödeyerek kamu hizmetlerinden 9 br. fayda sağlamaktadır. Birey B, 8 br. vergi öderken 6 br. fayda sağlamaktadır. I numaralı bu alan gerek devlet gerekse vatandaşlar açısından en ideal alan olarak görülebilir. Çünkü vatandaşların en fazla fayda sağladığı ve devletin de vergi gelirlerini maksimize ettiği alan bu alandır.

Bireyler faydalarını maksimize ederken ödeyecekleri vergiyi de minimize etmek isterler. Hatta mümkün ise hiç vergi ödememeyi isterler. Her koşulda kamusal mal ve hizmetlerin sağlanacağının bilincinde olup bu beklenti içinde olan vatandaşlar 'bedavacılığı' tercih ederek vergi ödeme görevini başka vatandaşlara bırakabilirler. IV numaralı alana baktığımızda her iki vatandaşta vergi ödememeyi tercih etmiştir. Ancak toplam kamusal fayda 10 birim olarak yansımıştır. Bu durum toplumun refahı için tercih edilmesi gereken bir seçenek değildir.

Bireylerden birinin bedavacı davranış sergilediğini diğerinin vergi ödediğini düşünelim. Bu durumda da (II ve III numaralı alanlar) toplam fayda I numaralı alana göre yine düşük kalmaktadır. Dolayısıyla her iki vatandaşın da vergi ödediği durumda toplumsal fayda en üst seviyede gerçekleşmiş olmaktadır. Bu durumda da

devlet vergi gelirlerini maksimize ederek bununla bağlantılı olarak en üst düzeyde kamusal mal ve hizmet sunumunu gerçekleştirebilecektir.

Ahlaki Duygular Teorisi, bireylerin vergi ödeyip ödememe konusundaki davranışlarının sadece mali faktörlerden kaynaklanmadığını ifade etmektedir. İncelenme veya cezalandırılma riski dışında vergi ödeme ya da ödememe kararını etkileyen mali faktörler dışında birçok etmen bulunmaktadır.[214]

Şekil 9: Bireylerin Vergiyi Gönüllü Ödeme / Ödememe Tercihlerini Belirleyen Faktörler

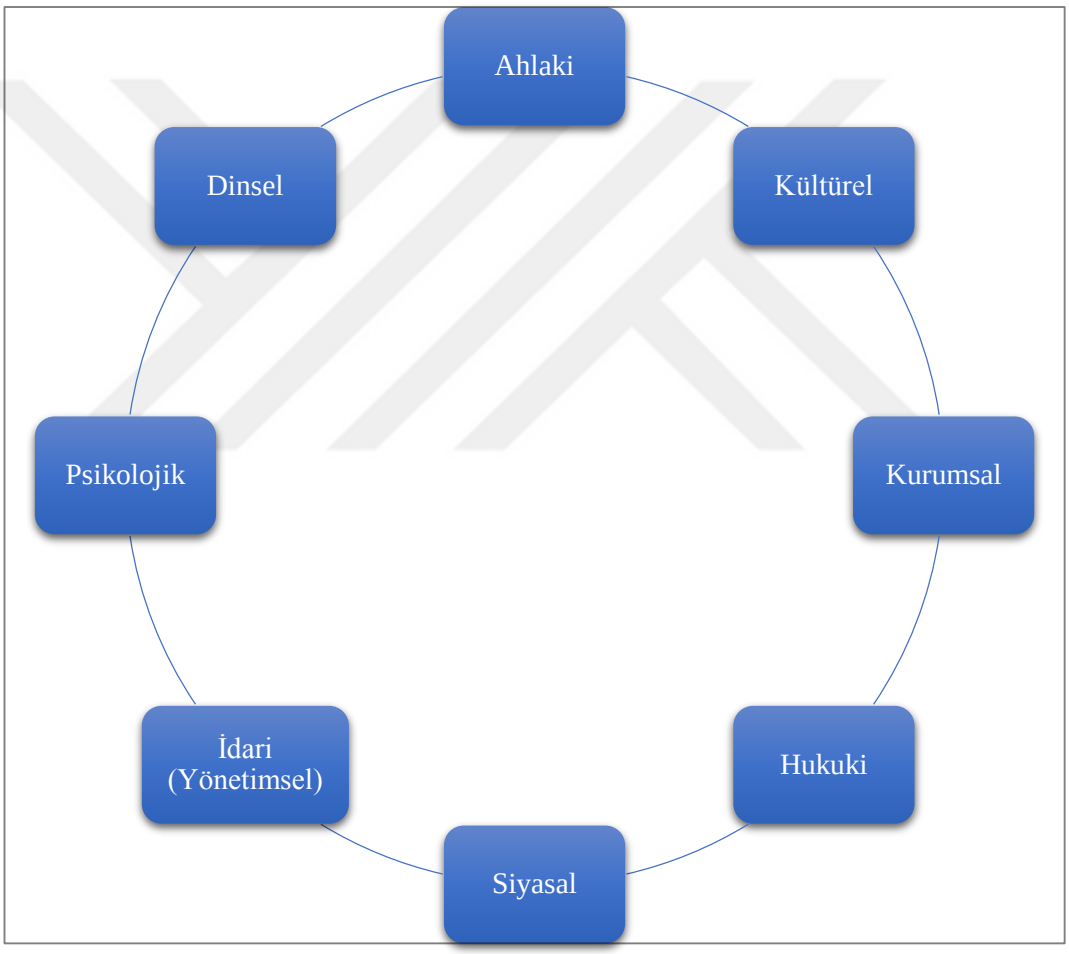

Kaynak: Aktan, (VPTVA), s. 174.

[214] Ali Yurdakul, **Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği,** Dora Yayıncılık, Bursa, 2013, s. 16.

Genel olarak baktığımızda bireyleri vergi ödemeye teşvik eden ve caydıran faktörlerin sadece ekonomik faktörlerden ibaret olmadığını bununla birlikte kültürel, psikolojik vb. (Şekil 9) faktörlerin de dikkate alınması gerektiği söylenebilir.

Bireyler vergilemede eşitlik ve adalet konusunda diğer bireyleri de baz alabilmektedirler. Gönüllü uyum içerisindeki bireylerin, diğer bireylerin uyumsuzluğu nedeniyle bir adaletsizlik düşüncesi içerisine girmesi de vergi uyumunu güçleştirecektir.[215] Vergi ödemeyen mükelleflerin vergi ödeyen mükelleflerle aynı kamu hizmetlerinden faydalanması, uyumlu mükellefin devlete olan güvenini ve adalet duygusunu sarsacaktır. Böylece tepki olarak vergi kanunlarına uymayarak uyumsuz mükellef tipine dönüşmeleri kaçınılmaz olacaktır.

4. Vergi Okuryazarlığı

Okuryazarlık TDK'ya göre okuma yazması olan öğrenim gören kimse için kullanılan bir kelimedir.[216] Genel anlamda inceleyecek olursak okuryazarlık (literacy) bir toplumun anlam yüklediği iletişimsel simgelerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi yetkinliğidir.[217] Bu yetkinlik her çağda farklı bir nitelik kazanmaktadır. Toplumun beklentileri her çağda değişebilmektedir. Dolayısıyla okuryazarlık da çağın gerektirdiği şartlar sonucu kavramlaşmaktadır. Nitekim günümüzde yeni teknolojilerle birlikte medya okuryazarlığı, finans okuryazarlığı gibi yeni okuryazarlık kavramları da meydana gelmiştir.[218]

Vergi okuryazarlığı genel anlamda mükellefin gelirlerini nasıl beyan edeceği, nasıl vergilendirileceği, verginin nasıl belirlendiği gibi konular üzerinde yetkinliğe sahip olması olarak ifade edilebilir. Tanımı daha da genişlettiğimizde vergi nedir, ne için alınır, neler üzerinden alınır, hangi vergi türleri mevcuttur, vergilerin oranları,

---

[215] Aktan ve Çoban, s. 4.
[216] Türk Dil Kurumu Sözlükleri, "Güncel Türkçe Sözlük", https://sozluk.gov.tr/, (29.06.2021)
[217] Douglas Kellner, "New Technologies/New Literacies: Reconstructing Education fort he New Millennium", **International Journal of Technology and Design Education,** Cilt: 11, Sayı: 3, 2001, s. 68-69.
[218] Mehmet Kurudayıoğlu ve Sait Tüzel, "21. Yüzyıl Okuryazarlık Türleri, Değişen Metin Algısı ve Türkçe Eğitimi", **Türklük Bilimi Araştırmaları,** Sayı: 28, 2010, s. 284.

vergi sisteminin işleyişi ve vergiyle alakalı kavramların ne ifade ettiğinin bilincinde olmak şeklinde tanımlayabiliriz.[219]

Bir toplumdaki bireylerin vergisel işlemlerle ilgili tutum ve davranışları aslında o toplumun vergilendirme işlemleri hakkında farkındalıkları ile ilgilidir. Dolayısıyla vergi okuryazarlığı vergi uyumunu etkilemekle birlikte, vergi kültürünü de etkileyen temel kavramlardan biridir.[220] Vergi okuryazarlık seviyesinin yüksek olması vergiye gönüllü uyumun da etkisiyle vergi tahsilatlarını artıracaktır. Uzun vadede ise o toplumun vergi kültür düzeyinde artış gözlenebilecektir. Bu husus da devlet açısından olumlu bir etki sağlamaktadır. Vergi okuryazarlığının yüksek olmasının aynı zamanda mükellef açısından da olumlu etkileri mevcuttur. Vergi okuryazarlığı yüksek olan mükellefler bilgi ve farkındalık seviyelerinin artmasına bağlı olarak vergi mevzuatına daha hakim olacak, vergiden kaçınma ve vergi planlaması gibi işlemlerini kolaylaştıracaktır. Sonuç olarak artan vergi okuryazarlığı düzeyi devletin vergi tahsilatlarını artırmada mükelleflerin ise vergi yükü ve vergi planlamalarında kolaylık sağlamada katkı sunacaktır.[221]

[219] Erdoğan Teyyare, "Maliye Eğitiminin Vergi okuryazarlığı Düzeyine Etkisi: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Örneği", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 16, Sayı: 4, 2018, s. 317.

[220] Mahmut Yardımcıoğlu, Yusuf Akpınar ve Yahya Günay, "Vergi Okuryazarlığı ve Vergisel Farkındalık: Kahramanmaraş Araştırması", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 2, 2004, s. 95.

[221] Doğan Bakırtaş ve Ayşe Atılgan Yaşa, "Vergi Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Salihli Belediyesi Örneği", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 13, Sayı: 4, 2020, s. 755.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELE VE VERGİ KÜLTÜRÜ

Çalışmanın bu bölümünde kayıt dışı ekonomi ve vergi kültürü alanındaki çalışmalara değinilmiştir. 2000 yılı sonrası dönem için kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik uygulanan projeler ve planlar ile vergi kültürü ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

I. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTU VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler birçok yöntem ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda ilk bölümde söz edilen tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Ancak tahmin yöntemlerinden elde edilen rakamlar her zaman tartışma konusu olmuştur. İlk olarak, incelemeye alınan serilerin dar kapsamlı olması dengeli ve dirençli bir zaman serisi analizi yapılmasına engel teşkil etmektedir. Öte yandan ulaşılan rakamlarda birtakım farklılıklar öne çıkmaktadır. Çalışmaların çoğunda tahmin yöntemleri için gerekli olan verilerin eksikliği ve yanlışlığı sebebiyle KDE oranları kısa zamanlarda şaşırtıcı biçimde değişiklik göstermişlerdir. Örnek verecek olursak KDE'nin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı bir yılda %35 iken bir sonraki yıl %0 a düşebilmektedir. -%1 oranında büyüklüğe ulaşılan çalışmalar da mevcuttur.[222]

[222] Ceyhun Elgin, "Vergiler ve Kayıtdışı Ekonomi: Bir Değerlendirme ve Türkiye Örneği", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Sayı: 39, 2012, s. 244-245.

Tablo 4: Türkiye'deki Kayıt Dışı Ekonominin Tahminine Yönelik Bazı Çalışmalar

Yazarlar	Yöntem	Analiz Dönemi	KDE (min-max) (%)
Özsoylu (1996)	GSMH	1986-1990	5,5 - 7,7
	Basit Parasal Oran	1980-1990	2,1 - 19,2
	İşlem Hacmi	1980-1990	6,4 - 24,4
Ilgın (1999)	Ekonometrik Yaklaşım	1969-1992	25,3 - 48
	Basit Parasal Oran	1968-1993	0 - 25,4
Savaşan (2003)	MIMIC	1970-1198	10 - 44,8
Çetintaş ve Vergil (2003)	Ekonometrik Yaklaşım	1971-2000	16,78 - 31,29
Us (2004)	Vergi Denetimi Yaklaşımı	1985-2002	26 - 184
Baldemir, Gökalp ve Avcı (2005)	MIMIC	1980-2003	10,80 - 28,19
Kök ve Şapçı (2006)	Basit Parasal Oran	1975-2004	0 - 47
	Ekonometrik Yaklaşım	1975-2004	11,81 - 121,73
Akalın ve Kesikoğlu (2007)	Basit Parasal Oran	1975-2005	%7 - 46
Yurdakul (2008)	Basit Parasal Oran	1985-2006	1,15 - 61,28
Erkuş ve Karagöz (2009)	Ekonometrik Yaklaşım	1970-2005	2,22 - 86,73
Güler ve Toparlak (2018)	Ekonometrik Yaklaşım	2001-2016	23,7 - 68,2
Akça ve Bal (2018)	Ekonometrik Yaklaşım	1986-2015	17,34 - 62,61

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmalar sonucu ortaya çıkan sonuçlar her ne kadar tartışmalı olsa da bu analizlerin hiçbir işe yaramadığı iddia edilemez. Aynı yöntemlerin kullanımı sonucunda ekonomik gelişmelerin o ülkeye ne derece etkisi olduğuna bakılabilir ya da farklı ülkelerle karşılaştırmalar yapılabilir.[223] Tablo 4'teki çalışmalardan da anlaşılacağı gibi bulunan bu farklı değerler sadece Türkiye'ye ait değildir. Diğer

[223] Savaşan, (KMS), s. 9.

ülkelerde yapılan çalışmalarda da farklılıklar gözlenebilmektedir.[224] Bu farklılıkların en temel nedenlerinden birisi kayıt dışı ekonominin genel geçer bir tanımının bulunmamasıdır. Ülkedeki ekonomik istatistiki verilerin zaman zaman bulunamaması bulunduğu takdirde yetersiz kalabilmesi de bu farklılığın bir başka nedenidir. Araştırmacıların farklı yılları baz alabilmesi de oranların benzerlik gösterememesine neden olarak gösterilebilmektedir.[225]

Türkiye'de KDE'nin tahminine yönelik birtakım çalışmalar Tablo 4'te verilmiştir. Bu çalışmaların detaylı analizinin yapılması Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi hakkında birtakım sonuçlara ulaştırabilir.

Özsoylu (1996)[226], GSMH yaklaşımı ile ulaşmış olduğu oranların KDE'nin büyüklüğü konusundan alt sınırı gösterdiğini belirtmiştir. İşlem hacmi yönteminde ise 1980-1985 yıllarında azalış, 1985'ten sonra oranların artma eğiliminde olduğu gözlenmiştir.

Ilgın (1999)[227], DPT uzmanlık tezindeki verilere göre fiyatlar genel seviyesindeki hızlı artışı, reel gelirlerdeki düşüşler ve üretim azalışları gibi faktörlerin ekonomik problemlerin olduğu yıllarda kayıt dışı ekonomiyi artırdığını ifade etmektedir.

Çetintaş ve Vergil (2003)[228], Tanzi tarafından uygulanan ekonometrik yöntem ile 1971-2000 dönemi KDE büyüklüğünü tahmin etmeye yönelik çalışma yapmışlardır. Kayıt dışı ekonominin %16,78 ile %31,29 arası dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür.

Baldemir vd. (2005) [229], MIMIC yöntemini kullanarak 1980-2003 yılları arası için KDE faaliyetlerinin büyüklüğünü ve KDE'yi etkileyen değişkenlerin incelenmesini hedeflemişlerdir. Çalışma sonucunda vergi gelirleri, faiz oranı, TEFE, vergi yükü gibi değişkenlerin KDE ile pozitif, işsizlik değişkeninin ise negatif ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

[224] Kızılot ve Çomaklı, s. 138.
[225] Özsoylu, (KDE), s. 33.
[226] Özsoylu, (KDE), s.36-43.
[227] Ilgın, s. 94-108.
[228] Çetintaş ve Vergil, s. 28.
[229] Baldemir vd., s. 242.

Akalın ve Kesikoğlu (2007)[230], yaptıkları çalışma ile 1975-2005 arasındaki dönem için KDE ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Yaptıkları Granger Nedensellik Testinin sonucuna göre KDE ile ekonomik büyüme arasında nedensellik bağını bulmuşlardır. Yaptıkları regresyon analizi, KDE'nin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

Yurdakul (2008)[231], basit parasal yöntemi kullanarak 1985-2006 arasındaki KDE büyüklüğünü ve KDE'yi etkileyen nedenleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Kullanmış olduğu basit parasal yöntem ile (1986 yılı hariç) %1,15- %61,28 arasında değişen oranları bulmuşlardır. Tahmin sonuçlarına bakıldığında gayrisafi milli hasıladaki yüzdelik artış ve sabit sermaye yatırımlarının gayrisafi milli hasılaya oranının KDE'yi etkilediği tespit edilmiştir. KDE'yi etkileyen diğer bir faktör olarak Katma Değer Vergisi'nin (KDV) vergi gelirleri içindeki oranı olmuştur. KDV'nin bu payının artmasının KDE'yi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Erkuş ve Karagöz (2009) [232], kayıt dışı ekonomi ile vergi kaybının miktarını ekonometrik yöntem ile tahmin etmeye çalışmışlardır. Bu çalışma sonucunda KDE' nin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı % 1.82 - % 86.73, vergi kaybının oranı ise % 1.22 - %35.37 arası değişkenlik göstermektedir.

Elgin (2012), 1950-2009 dönemi arası için yapmış olduğu analizde vergiler ile KDE ilişkisini konu edinmiştir. Yapılan analiz sonucunda vergiler ile KDE arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.[233]

Savaşan vd. (2016)[234], çalışmalarında MIMIC yöntemi ile 1970-2013 ve 1990-2013 olmak üzere iki zaman serisi kullanmıştır. Çalışmada KDE'nin boyutu ve nedenlerinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. KDE'nin makro ekonomik göstergelerden işsizlik ve enflasyon oranı ile vergi yüküne bağlı olduğu ortaya konulmuştur.

---

[230] Akalın ve Kesikoğlu, s. 71.

[231] Funda Yurdakul, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** Cilt: 63, Sayı: 4, 2008, s. 209.

[232] Hakan Erkuş ve Kadir Karagöz, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", **Maliye Dergisi,** Sayı: 156, 2009, s. 137.

[233] Elgin, s. 253.

[234] Fatih Savaşan, Fatih Yardımcıoğlu ve İbrahim Demir, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri", **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 2, 2016, s. 161.

Güler ve Toparlak (2018)[235], Çetintaş ve Vergil'in yöntemini izleyerek 2001 - 2016 dönemi için KDE'nin büyüklüğünün tahminine yönelik çalışma yapmışlardır. Yapılan bu çalışmalarda 2000 yılı için KDE büyüklüğü 24,7 iken 2001 59,4 ve 2002 68,1 oranında çıkmıştır. 2000 yılıyla 2001 yılının arasındaki bu yüksek artışın 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden ve devamında yapılan yapısal reformlardan kaynaklandığı belirtilmiştir.

Akça ve Bal (2018)[236], ekonometrik yaklaşım yöntemi ile yapmış oldukları araştırmada vergi gelirlerinin dahil edildiği ve dahil edilmediği şeklinde iki farklı durumu incelemişlerdir. Her iki inceleme sonucu çıkan sonuçların teorik beklentilerle uyum gösterdiğine değinilmiştir.

II. TÜRKİYE'DE VERGİ KÜLTÜRÜ ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türkiye'de vergi ahlakı ve vergi bilinci alanında birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Ancak vergi kültürü literatürü çok da geniş değildir. Aşağıda Türkiye'de yapılan bazı vergi kültürü çalışmalarına yer verilmiştir.

Karayılmazlar (2004)[237], vergi kültürünün bireylerin vergi ödeme alışkanlıklarıyla bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Ancak kavramın daha geniş kapsamlı ve karmaşık yapıda olduğunu da ek olarak belirtmiştir. Türkiye'nin vergi kültürünü vergiye gönüllü uyum çerçevesinde incelenmesi gerektiğini ifade eden Karayılmazlar, gönüllü uyumun artış oranı ile vergi kültür düzeyinin artışının doğru orantılı olacağını açıklamıştır. Türkiye'deki vergi kültürü seviyesinin düşük olduğunu ve bunun sebebinin ise azgelişmişlik olduğunu açıklamıştır. Bu konudaki problemlerin ise piyasa alanının genişletilmesi ve hukuk devletinin tesisi ile çözüme kavuşacağını ifade etmiştir.

Canbay ve Çetin (2007), vergi ödemede gönüllü uyum ile vergi kültürü arasındaki ilişkiyi temel alan bir çalışma yapmışlardır. Toplumun vatan sevgisi,

---

[235] Hünkar Güler ve Ekrem Toparlak, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 1, s. 217.

[236] Emrah Eray Akça ve Harun Bal, "Ekonometrik Yaklaşım Yoluyla Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", **Hitit Üniversitesi SBE Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 1, 2018, s. 703-704.

[237] Ekrem Karayılmazlar, "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Vergi Kültürü: Türkiye Örneği", **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 22, Sayı: 2, 2004, s. 267-284

millet sevgisi, yardımlaşma ve sorumluluk duygusu gibi değerlerin davranışları üzerinde önemli etki yarattığı ve böylece devletin bu şekilde anlam kazandığına değinmişlerdir. Fakat bu değerlere bağlılığın azalmasıyla değerlerin istismarının söz konusu olabileceğini de etkilemişlerdir. Vatan-millet sevgisine bağlı olan bir mükellef vergiyi kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı için devletin tahsil ettiği bir kamu geliri olarak görüyorsa, vergi ödeme konusunda daha bilinçli davranabilmektedir. Yazarlar Nerre'ye ait iç içe geçmiş modele 'küresel kültür akımlarını, vergileme kültürünü, vergi ödeme kültürünü, mükellefin tutum ve davranışlarını, vergi otoritesinin tutum ve uygulamaları ile baskı grupları' nı ekleyerek katkı sağlamışlardır. [238]

Işık (2009)[239], kültürel değerlerin toplumun vergi yapısı ve kodlarının çözümünü belirlediğini ifade ederek bu değerleri vergiye gönüllü uyum/uyumsuzluk çerçevesinde incelemiştir. Yazar Dünya ve Avrupa Değerler Araştırması ampirik çalışmalarının verileri üzerinden değerlendirme yapmıştır. Ülkeler arası karşılaştırmalarda kültürel farkların yüksek boyutlarda olduğu, gelişmiş ülkelerin kültür düzeylerinin gelişmekte olan ülkelere göre yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışmadan çıkan sonuçlardan diğeri ise bir toplumda vergi kültürünün yükselmesinin vergiye gönüllü uyumu artıracağı, vergi kültürü düştükçe de vergi tahsilatlarını ve vergiye bağlılığı azaltacağıdır.

Gencel ve Kuru (2012)[240], tarafından yapılan çalışmada vergi politikalarının vergi kültürüyle bağlantısını incelenerek 2002-2010 dönemi vergi kültürünün gelişimi değerlendirilmiştir. Türkiye'de vergi kaçakçılığının kültürel bir norm haline gelerek uygulanan politikaları işlevsiz kıldığı, dolaylı vergilerde vergi yükünün fazla olması nedeniyle vergi yükü konusunda çalışmaların olumlu veriler sağlamış olmasına rağmen OECD ülkelerine kıyasla hala gerilerde kalındığı, rant kollayıcılara vergisel avantajlar sunulması ile mükelleflerin hepsine yönelik tedbirlerin ele alınmamasının vergiye tepkiyi artırdığı sonuçları çıkarılabilmektedir.

[238] Canbay ve Çetin, s. 52-64.
[239] Işık, KKVKÖ, s. 851-865.
[240] Ufuk Gencel ve Elif Kuru, "Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi", **Yönetim Bilimleri Dergisi,** Cilt: 10, Sayı: 20, 2012, s. 29-60.

Işık (2012)[241], bireylerin davranışını belirleyen etmenin vergi kültürü olduğunu, o ülkenin vergi kültürünün ise bireylerin davranışı sonucu oluştuğunu belirtmiştir. Ekonomik verilere göre gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere nazaran daha yüksek vergi kültürüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Cesur (2013)[242], vergi kültürünü içinde birçok etmeni barındırdığını belirterek örflere benzetmiştir. Dini inançların, eğitim düzeyinin, vergi aflarının, mükelleflerin diğer mükellefler hakkındaki düşüncelerinin, vergi sisteminin karmaşık bir yapıda olmasının, kamu hizmetlerinin mükelleflerin beklentisine yanıt verebilmesinin vergi kültürünü şekillendiren etmenlerden olduğunu belirtmiştir. Cesur ve Çetinkaya (2014)[243] vergi kültürünün oluşmasında gelir idaresinin yeniden yapılandırılmasının etkisini değerlendiren bir çalışma yapmışlardır. Vergi kültürü açısından vergiye gönüllü uyumu artırmak amacıyla en önemli gelişmelerden biri 'Mükellef Hakları Bildirgesi'nin' yayınlanması olmuştur. Öte yandan genç kesime vergi bilincinin yerleştirilmek istenmesi de oldukça önemlidir. Hatta bu bilinci küçük yaşlarda yerleştirebilmek adına vergi konusunun ilköğretim kitaplarında yer alması, bu konuda çeşitli yarışmalar düzenlenmesi ve sürekliliğinin sağlanması hakkında önerilerde bulunulmuştur.

Türkiye'de vergi kültürü alanındaki ampirik çalışmaların sayısı fazla mevcut değildir. Bu konuda Bakırtaş (2014)[244] Türkiye ve 23 Avrupa Birliği (AB) üye ülkeyi kapsayan bir çalışma yapmıştır. 1998-2011 dönemini kapsayan bu araştırmada panel veri analizi kullanılmıştır. Analizdeki serilerin durağan olmasından yola çıkarak vergi kültürü ve ekonomik gelişme değişkenleri arasında uzun süreçli bir ilişki olduğunu vurgulanmıştır. Bu noktadan hareketle vergi kültürü ve ekonomik gelişme değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. 2016'daki çalışmasında[245] ise hükümetlerin vergi kültürü seviyesinin artırılmasına yönelik

---

[241] Işık, s. 719-725.

[242] Aylin Cesur, **Türkiye'de Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılmasının Vergi Kültürü Açısından Değerlendirilmesi,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Eskişehir, 2013, s. 75.

[243] Aylin Cesur ve Ali Çelikkaya, "Türkiye'de Vergi Kültürünün Gelişmesinde Gelir İdaresi Başkanlığı'nın Yeri ve Önemi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 16, Sayı: 2, 2014, s. 12.

[244] Bakırtaş, s. 178.

[245] Doğan Bakırtaş, "Kurumlar, Vergi Kültürü ve Ekonomik Büyüme", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 9, Sayı:1, 2016, s. 83.

uygulamalarının toplum içindeki vergi uyumu, vergi bilinci ve vergi ödeme istekliliği gibi faktörlere olumlu etki sağlayacağı, bu durumun da kamu gelirlerine yukarı yönlü bir ivme kazandıracağını belirtmiştir.

Ayas ve Saruç (2015)[246], vergi kültürünü vergi ahlakını etkileyen etmenlerin içinde saymış olup İtalya ve Türkiye ülke karşılaştırmasını içeren bir çalışma yapmıştır. Bu iki ülkede yapılan anket sonucunda ülkelerin vergi ahlak skoru birbirine benzer gözlemlenmiştir. Ayrıca yapılan çalışmada vergi kültürü değişkeninin vergi ahlakını etkilemediği saptanmıştır. % 57'si Türk, % 43'ü İtalyan olan katılımcılardan Türklerin vergi ahlak skoru 3,71 iken İtalyanların 3,66 olarak belirlenmiştir. İki farklı kültürün vergi ahlakının karşılaştırıldığı bu çalışmada yaşın ilerlemesinin vergi kaçırma eğiliminde önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir (2015)[247], bu çalışmasında Türkiye'de vergi kültürünün yeterli seviyede olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Vergi kültürünü vergi zihniyetinin bir alt bileşeni olarak değerlendirmiştir. Vergi kültürünün temel belirleyicilerini ise vatandaşlık ve devlet algısı olarak ifade etmiştir. Maliye Bakanlığının gerçekleştirmiş olduğu eğitici faaliyetlerin olumlu etkilediği ve devlet vatandaş arasında vergisel konularda güvenin sağlanması ile de vergiye gönüllü uyumun artması için vatandaşlık bilincinin önemi üzerinde durulmuştur.

Taytak (2016)[248], bir toplumdaki vergi kültür seviyesinin temel belirleyicilerinden olan demografik faktörlerin mükellefin algı-tutum-davranış üçlüsü çerçevesinde vergi kültürünün etkisini incelemiştir. Uşak ili gelir vergisi mükellefleri nezdinde yapılan anket çalışması sonucunda eğitim düzeyinin artmasının vergi algısını azalttığı ancak vergiye karşı tutumları artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle eğitim düzeyinin artışının vergi kültürüne olumlu etki sağladığı, dar gelirli mükelleflerin ise hem vergi algısını hem de vergi tutumunun diğer mükelleflere göre daha yüksek olduğu ifade edilmiştir.

---

[246] Işıl Ayas ve Naci Tolga Saruç, "Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakı: İtalya – Türkiye", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 17, Sayı: 2,2015, s. 177-185.

[247] Özdemir, s. 175-185.

[248] Mustafa Taytak, "Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Mükelleflerin Demografik Özelliklerinin Vergi Kültürü Üzerindeki Etkisi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 7, 2016, s. 1954-1955.

Yöney (2019)[249], Türk kültürüne ait değerler ile vergi davranışlarını modelleme yaparak Türkiye'deki vergi kültürünü incelemiştir. Vergi kültürünün olumlu yönde sonuçlar verebilmesi için ilk olarak devlet-mükellef ve mükellef-diğer mükellefler arası güven duygusunun oluşması gerektiği, vergi kaçıranların cezalarının belirginleştirilmesi, vergi rekortmenleri listesine girmeyen vergiye gönüllü uyum gösteren mükelleflerin ödüllendirilmesi, ilkokul döneminden başlanarak verilecek vergi kültürü eğitiminin uzun vadede olumlu sonuçlar doğuracağı, devlet politikalarının adalet, eşitlik ve güven değerleri çerçevesinde kararlaştırılması sonuçlarına ulaşılmıştır.

Doğan Özer (2020)[250], Türkiye ve Danimarka'nın 2010-2017 yılları vergi kültür endeksini hesaplamış, vergi gelirlerini GSYİH'daki payı ile karşılaştırarak incelemiştir. Vergi kültür seviyesi yüksek çıkan Danimarka'da vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payı yüksek, vergi kültür seviyesi düşük - orta çıkan Türkiye'de ise vergi gelirleri payı düşük çıkmıştır. Danimarka'nın vergi kültür endeksi Türkiye'ye göre ortalama bir buçuk kat fazla, vergi gelirlerinin payı ise iki kattan daha yüksek çıkmıştır.

III. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELEDE HEDEFLENEN VE UYGULANAN POLİTİKALARIN VERGİ KÜLTÜRÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: 2000 SONRASI DÖNEM

Türkiye'de 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri bankacılık sektöründeki sorunları artırmakla beraber yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Krizlerle beraber faizler ve enflasyonda artış, döviz kurlarında ise dalgalanma beraberinde gelerek reel sektör olumsuz etkilenmiştir. Reel sektöre yeni kredi imkanı verilemezken, önceki kredi geri ödemelerinde de ciddi sorunlara yol açmıştır. 1999-2002 dönemi 15 Nisan 2001'de açıklanmış olan 'Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' (GEGP)nda kamu maliyesi amaçları yeniden ortaya konulmuştur.

[249] Emine Yöney, **Türkiye'de Vergi Kültürü: Değerler ve Vergi Davranışı Açısından Bir Modelleme,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2019, s. 68.

[250] İpek Doğan Özer, "Vergi Kültürünün Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye ve Danimarka", **İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi,** Cilt: 12, Sayı:2, 2020, s. 85.

Bu programın gelir artırıcı düzenlemeleri çerçevesinde; vergi tabanının yaygınlaştırılması için vergi kimlik numarası uygulamasının genişletileceği, vergi kayıp kaçaklarını minimuma indirmek maksadıyla vergi incelemelerinin artırılacağı, vergi tahsilatlarının artırılması amacı ile gecikme faiz ve zamlarının enflasyonla orantılı bir şekilde artırılacağı ilkeleri benimsenmiştir.[251]

03 Ocak 2003'te 58. Hükümet tarafından açıklanan 'Acil Eylem Planı' ile birtakım vergi politikalarına yer verilmiştir. Bu politikalar [252];

- Verginin tabana yayılması amacıyla kişi ve kurumları kayıt dışı ekonomiye yönelten sebepler konusunda araştırma yapılması, bu araştırmaya göre mevzuatın düzenlenmesi,

- Etkin ve kurumsal denetim için denetim birimleri arası koordinenin sağlanması, denetimlerin yıllık plan dahilinde yapılması, yapılan denetimlerin sonuçları ile inceleme geçiren mükelleflerin izlenmesi ve risk alanlarının ileriye dönük belirlenmesi, vergi ihbar merkezi ile vergi kimlik numarası denetiminin etkin olarak kullanılması,

- Vergi mevzuatının basitleştirilmesi amacıyla diğer kanunlardaki vergi ile ilgili hususlar vergi kanunları kapsamına alınacak, istisna ve muafiyetler güncellenerek düzenlenecek,

- Haksız rekabete sebep olan KDİ ve yabancı kaçak işçi çalıştırılmasının önlenmesi amacı ile vergi ve primlerin gözden geçirilmesi planlanmıştır.

GEGP ve AEP'te hedeflenen kamu maliyesi politikaları doğrultusunda birtakım çalışmalar yapılmıştır:[253]

- Vergi gelirlerinin büyük bir kısmını ödeyen mükelleflere farklı bir hizmet sunulması ve bu hizmetlerin takibi amacıyla Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı 2007 yılında kurulmuştur.

---

[251] TCMB, "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b96414c3599eccd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF, (28.10.2021), s. 11-28.

[252] DPT, "T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP)", 03.01.2003, https://docplayer.biz.tr/3890419-T-c-58-hukumet-acil-eylem-plani-aep.html, (29.10.2021), s.42-91.

[253] GİB, (KADEP-1) s. 36-37.

- Akaryakıt ürünlerinde marker uygulaması, akaryakıt istasyonlarında belge düzenine dair düzenlemeler, pompaların ödeme kaydedici cihazlara (ÖKC) bağlanması ile ilgili uygulamalara başlanmıştır.

- Petrol, elektrik, doğal gaz vb. enerji sektörlerinde faaliyette bulunacaklara lisans koşulu getirilmiştir.

- Alkollü içecek ve sigaralarda bandrol izleme sistemi kurulmuş ve uygulamaya geçilmiştir.

- Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi hayata geçirilmiştir. Proje ile KDİ'ye ve yabancı kaçak işçi istihdamına sebep olan etmenlerin kaldırılması ile kayıt dışı çalışmakta olanların kayıt altına alınması ve yabancı kaçak işçiliğin asgari düzeye azaltılması amaçlanmıştır. Denetimlerin etkin ve caydırıcı olarak uygulanması, bilinçlendirme faaliyetlerinin yürütülmesi, ilgili yasal düzenlemelerin yapılması ve bürokratik engellerin azaltılması amaçlı dört ana faaliyet sürdürülmesi planlanmıştır[254]. Projeyle 10/2006 – 12/2007 arasında 189.567 iş yeri incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucu 43,806 kişinin kayıt dışı çalıştığı 352'sinin ise yabancı kaçak statüsünde olduğu anlaşılmıştır. Bu proje kapsamında broşür ve afişler bastırılarak yurt geneline dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Sivil toplum kuruluşları ve meslek odaları ile koordineli bir çalışma ile etkin bir denetim sistemi amaçlanmıştır.

- 8.000 YTL'yi geçen tahsilat[255] ve ödemelerin banka ve PTT aracılığı ile gerçekleştirilmesi ve 2001 Eylül itibarı ile mali kurum ve kuruluşlarla yapılan işlemlere taraf olanların vergi kimlik numaralarını kullanmaları zorunlu hale getirilmiştir.

- SGK' ye 2005 yılında taşra birimlerinde görevlendirilmek üzere 258 yoklama memuru alınmıştır. Ek olarak 3400 kadro ihdas edilerek ileriye dönük denetimin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

[254] KADİM, "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi", https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061004-13-1.pdf, (30.04.2022).
[255] 01.01.2016'dan itibaren 7.000 TL, 459 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği

A. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Eylem Planları

05 Şubat 2009 tarihinde 2009/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi[256] ile KDE'nin olumsuz yanlarına yönelik vatandaşların bilinçlendirilmesi, kayıtlı çalışmaya teşvik edilmesi, mevzuat ve vergi sisteminin basitleştirilmesi, kuruluşlar arası koordineli çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla KDE ile Mücadele Stratejisi Eylem Planları (KADEP) hazırlanmaya başlanmıştır.

1. 2008-2010 Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı:

2008 - 2010 yılına ait bu eylem planında 9'uncu Kalkınma Planı (2007-2013), Hükümet Programı ve Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013) kapsamında belirtilen politikalar ile uyumlu olması amaçlanmıştır. GİB'in sorumlu kuruluş olarak yürüteceği bu eylem planında Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, SGK, Gümrük Müsteşarlığı, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu, Enerji Piyasası Kurumu ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ile koordinasyon içinde bulunması, gerekli hallerde ise sendika, mesleki kuruluşlarla ve sivil toplum örgütleriyle de işbirliği yapması kararlaştırılmıştır.[257]

Bu plan doğrultusunda eğitim ve tanıtım yolu ile toplumsal mutabakatı güçlendirme hedefli planlar kapsamında; çocuklarda ve gençlerde vergi bilincini artırmak ve bu doğrultuda bu öğrencilerin katılabilecekleri resim, şiir, kompozisyon, afiş yarışmaları düzenlenmesi, kayıt dışı ekonomi ve istihdama ilişkin toplumsal ve kurumsal bilinci sağlamak ve güçlendirmek hedefiyle tanıtım kampanyası başlatılması, toplumun tüm kesiminin bilinçlendirilmesi bu eylem planına konu edilmiştir.[258]

---

[256] Resmi Gazete, "05 Şubat 2009 Tarihli 27132 Sayılı Resmi Gazete, Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı ile İlgili 2009/3 Sayılı Başbakanlık Genelgesi ", 05.02.2009, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/02/20090205-4.htm, (29.10.2021)

[257] GİB, (KADEP-1), s. 42.

[258] GİB, (KADEP-1), s. 75-76.

2. 2011-2013 Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Stratejisi Eylem Planı :

Bu planda KADEP–1'de yer almayan suç ekonomisi-kara para ile mücadele ilgili 47 eylem belirlenmiştir. Bu eylemler gönüllü uyumun artırılması, denetimlerin güçlendirilerek caydırıcılığının sağlanması, veri tabanı paylaşımı, toplumsal duyarlılığın güçlendirilmesi vb. amaçlar kapsamında ele alınmıştır. 47 eylemden bazıları şöyledir[259];

- Elektronik fatura ve elektronik defter kullanımının yaygınlaştırılması
- SGK denetim eleman sayısının 1500'e çıkarılması
- SGK bünyesinde kayıt dışılıkla mücadeleye yönelik risk analiz merkezi kurulması
- İlköğretim 3. 4. ve 5. sınıf öğrencilerine uygulanan vergi bilinci eğitimlerinin 6, 7 ve 8. sınıfların da dahil edilerek genişletilmesi,
- 'Vergi bilinci' ve 'iş ve sosyal güvenlik' konularının MEB müfredatı kapsamına alınması,
- KDE'nin büyüklüğünün ölçülmesi ve dönemler itibarı ile takibinin sağlanması

3. 2014-2018 Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı:

Söz konusu eylem planı ile KDE'nin gayrisafi yurtiçi hasılaya ve tarım dışı sektörlerde KDİ oranının beş puan azaltılması hedeflenmiştir. 2013 yılında %26,5 olan KDE oranı 2018 yılında %21,5'a, tarım dışı sektörlerdeki kayıt dışı çalışanların tarım dışı istihdama oranı ise %22'den %17'ye düşürülmesi bu hedeflerin performans göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu eylem planının amaçları KADEP-1'e benzerlik göstermekle birlikte planda 62 eyleme yer verilmiştir. Bu eylemlerden bazıları şöyledir; [260]

---

[259] GİB, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2011-2013)", 21.12.2011, http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlan%C4%B1/Kay%C4%B1t%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomi%20%C4%B0le%20M%C3%BCcadele%20Stratejisi%20Eylem%20Plan%C4%B1%202008-2010.pdf, (29.10.2021), (KADEP-2).

[260] GİB, "Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı (2014-2018)", 01.2015, http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlan%C4%B1/2015-2017%20Kay%C4%B1t%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonominin%20Azalt%C4%B1l

- Vergiye gönüllü uyumu belirleyen ekonomik, kültürel, sosyolojik vb. unsurların incelenerek vergi mükelleflerinin uyum düzeylerinin artırılmasına yönelik çözümlerin geliştirilmesi,

- E-ticaretteki kayıt dışılığın azaltılması ve önlenmesi amacıyla bu faaliyetlerin algılanmasına ilişkin düzenlemelerin gözden geçirilerek, yapılacak incelemelerin artırılması

- Ödeme işlemlerinin banka kartı vb. ödeme araçlarıyla yapılmasının özendirilmesine yönelik çalışmalar,

- Çocuklar öncelikli olarak toplumda vergi ve sosyal güvenlik bilincini artırmaya yönelik izlenme sayısı yüksek olan programlara uygun içerik geliştirilmesi ve medya kuruluşlarıyla koordinasyon sağlanarak yürütülmesi,

- İşçi, işveren ve diğer tarafların KDE ve KDİ konusunda bilinçlendirilerek, kayıt dışılığın gerek işçi gerekse işveren üzerindeki olumsuz yönleri ile ilgili toplumsal farkındalığı artırma amaçlı eğitimlerin hazırlanması.

4. 2019-2021 Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı:

Söz konusu eylem planı 5 ana bileşenden olmak üzere 39 eylemden oluşmaktadır. Bir önceki eylem planına göre "KDE'nin boyutunun belirlenmesi ve ekonomi üzerindeki etkilerinin analizi" bileşeni yerine "Denetim kapasitesinin daha güçlü biçime getirilmesi" ve "mevzuatın gözden geçirilmesi" ayrı iki maddede program bileşenlerine konu olmuş olup diğer bileşenlerde değişime gidilmemiştir. [261]

- Nakit ekonomisiyle mücadele kapsamında ödemelerin banka kartları vb. ödeme araçları ile yapılmasının özendirilmesine dair çalışmaların yapılması,

- Üç ve daha fazla işçi çalıştıran işverenlerin ücretlerinin bankalar aracılığıyla ödenmesine dair düzenlemelerin yapılması,

---

mas%C4%B1%20Program%C4%B1%20Eylem%20Plan%C4%B1.pdf, (29.10.2021), (KADEP-3).

[261] GİB, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2019-2021)", http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlan%C4%B1/KDE%20EP%20(2019-2021).pdf, (29.10.2021), (KADEP-4).

- Kayıt dışılığın yoğun olduğu sektörlerde ödeme ve mali belgelerin uyumunun sağlanmasına yönelik e-arşiv, e-fatura, e-irsaliye vb. elektronik uygulamaların yaygınlaştırılmasının sağlanması,

- Hane halkı anket verilerine göre ülkemizde öne çıkan bazı sektörler nezdinde KDE'nin boyutunun ölçülerek analiz raporunun hazırlanması

B. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Orta Vadeli Programlar

Stratejik amaçlara yönelik olarak kamu politikalarını oluşturmak ve kaynak tahsisini bu şekillendirme doğrultusunda yönetmek amaçlı orta vadeli programlar hazırlanmıştır. Bu programlar hem kamu hem özel kesim açısından uzun vadeli amaçlar içeren bir yol haritası özelliği taşımaktadır.

2006-2008 Dönemini kapsayan ilk Orta Vadeli Programda (OVP) uzun vadeli hedeflere ulaşabilecek şekilde, ilgili üç yıllık döneme yönelik öncelikler tespit edilmiştir. Gelir vergisi başta olmak üzere vergi kanunlarındaki indirim, istisna ve muafiyet hükümleri yeniden değerlendirilerek vergi mevzuatının sadeleştirilmesi, kayıt dışılığı teşvik edici yükümlülüklerin gözden geçirilerek yeni düzenlemelerle işletmelerin ve sektörlerin rekabet gücünün etkilerinin dikkate alınması kayıt dışı ekonomi alanındaki hedeflerdendir.[262]

İkinci OVP'de kayıt dışı ekonomi ile ilgili amaçlara kamu gelir politikası başlığı altında yer verilmiştir. Sağlam bir toplumsal ve siyasi irade ile toplumun tümünü kapsayan amaç edinilmiştir. Bu hususta çalışma hayatına dair mevzuatın basitleştirilerek kamu kurum ve kuruluşları arasında veri paylaşımı koordinesi için teknolojik altyapının güçlendirilmesine yönelik işlemlere başlanılacağı belirtilmiştir. KDE'yi ödüllendiren, kamu otoritesine güveni sarsan en çok da kamu gelirlerinin kaybına neden olan af ve borç yapılandırma beklentisinin önüne geçilmesi de üzerinde durulan bir başka hususdur. KDE ile mücadele kapsamında oluşacak kaynakların ise vergi ve SGK prim oranlarının indiriminde kullanılması kayıtdışılık

[262] DPT, "Orta Vadeli Program (2006-2008)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 6-12.

ile ilgili yer alan kamu gelir politikalarından biridir.[263] Ancak yürürlüğe konulan bazı kanunlar bu programlarda alınan kararların inandırıcılığını yitirmesine sebep olmaktadır. Örneğin 2008 yılında çıkarılan kanun[264] bunlardan biridir. Kanun ile gerçek ve tüzel kişilerin ülke dışındaki piyasa araçlarının ekonomiye kazandırılması ve taşınmazların kayıt altına alınması amaçlanmıştır. İlgili kanunun ilk iki fıkrası kapsamında bildirilen varlıklar için 01/01/2008 öncesi dönemlere ait hiçbir vergi incelemesi ve tarhiyatı yapılmayacağı da belirtilmiştir.

2008-2010 dönemini kapsayan üçüncü programda ise kamu finansmanının daha güçlü bir yapıya kavuşturulması konusunda kayıt dışılığın azaltılması temel amaç olarak belirlenmiştir. Kayıtdışılığın azaltılmasının ilk defa ayrı bir başlıkta ele alındığı bu programda ödenmesi gereken vergilerin doğruluklarını sağlamaya yönelik ürün izleme sistemi, marker sistemi vb. vergi güvenlik müesseselerinin oluşturulması ve aktif kullanımına mahsus vergi sisteminin düzenlenmesi, kayıt dışı istihdam ve KDE'nin azaltılması amacıyla kurumlar arası koordinasyonun artırılması, toplumsal duyarlılığın artırılması amacıyla toplumun bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetlerin çoğaltılması, kamu gelirlerini azaltıcı niteliğe sahip af ve borç yapılandırma beklentisinin önüne geçmek gibi faaliyetler esas alınmıştır.[265] Ancak 25/02/2011 tarihinde çıkarılan 6111 sayılı yapılandırma kanunu ile gerek bu kararlar gerekse bundan sonraki af ve yapılandırma kanunlarının azaltılacağına dair program hedefleri milletin aklında hep bir soru işareti oluşturmaktadır.

Dördüncü ve beşinci programlarda ise genel olarak bir önceki programın eylemleri yinelenmiş olup vergiye gönüllü uyumun artırılması, vergi tabanının genişletilmesi, toplumun kayıtdışılıkla ilgili duyarlılığını artırmaya yönelik çalışmaların çoğaltılması, vergi kayıp ve kaçakçılığın boyutu ile niteliğinin düzenli olarak güvenilir yöntemlerle ölçülmesinden bahsedilmiştir.[266] Kayıt dışı istihdamın azaltılması amacıyla güvenceli esnek çalışma modellerinin teşvik edilerek

[263] DPT, "Orta Vadeli Program (2007-2009)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 5-6.
[264] 5811 Sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkındaki Kanun
[265] DPT, "Orta Vadeli Program (2008-2010)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 21.
[266] DPT, "Orta Vadeli Program (2009-2011)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 19.

yaygınlaştırılması, maktu vergi ve harçların o günkü koşullara göre güncellenmesi, vergi denetim kapasitesinin genişletilmesine değinilmiştir.[267]

Genel hedeflerin yer aldığı altıncı programda KADEP'in güncelleneceği, bu kapsamda kayıt içine faaliyette bulunulmasının teşviki, denetim olanaklarınn artırılması ve cezai yaptırımların etkinliğinin gözden geçirilmesi, vergi denetimi başta olmak üzere kurum ve kuruluşlar arası çapraz kontrolün de sağlanmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi, teknolojik altyapının iyileştirilmesi, vergiye gönüllü uyumun artırılması konularına yer verilmiştir.[268] Yedinci programda ise önceki programlardaki KDE tedbirlerine ek olarak e-ticaret öncelikli olmak üzere elektronik işlemlerdeki vergi kaybının önlenmesi, mükelleflerin gönüllü uyumunu destekleyen, KDE konusunda toplumu bilinçlendirmek üzere sivil topum kuruluşlarıyla iş birliği içinde eylemlere ağırlık verilmesi amaçları eklenmiştir.[269] Sekizince programda ise ek olarak akaryakıt, içki ve tütün mamulleri başta olmak üzere kaçakçılık ile etkin mücadele edileceği belirtilmiştir.[270]

2016-2018 dönemini kapsayan programda ise kayıtdışılık ile mücadeleye yönelik hedeflenen politika, strateji ve eylemlerin kararlılıkla uygulanmaya devam edeceği belirtilmiştir. Kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı ücret konusunda mücadele yoluyla kayıtlı istihdamını artırmaya ve prim tabanını genişletmeye yönelik çalışmalar yapılacaktır.[271] Son programlarda üzerinde çokça durulan konu denetimi artırmak olmuştur. Ancak kayıtlı mükellef sayısına göre vergi inceleme elemanları oldukça sınırlı kalmaktadır.

---

[267] DPT, "Orta Vadeli Program (2010-2012)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 13-27.

[268] DPT, "Orta Vadeli Program (2011-2013)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 30.

[269] Kalkınma Bakanlığı, "Orta Vadeli Program (2012-2014)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 34.

[270] Kalkınma Bakanlığı, "Orta Vadeli Program (2013-2015)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 34-35.

[271] Kalkınma Bakanlığı, "Orta Vadeli Program (2016-2018)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 14-21.

Tablo 5: 2014-2018 Vergi Müfettişi Sayıları

Yıllar	Vergi Müfettişi Sayısı	Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı
2014	9212	2.472.658	55.284	% 2,24
2015	9204	2.527.084	58.676	% 2,32
2016	8501	2.541.016	49.817	% 1,96
2017	8243	2.636.370	44.182	% 1,68
2018	8263	2.727.208	44.376	% 1,63

Not: VDK faaliyet raporlarından yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Orta vadeli programlarda üzerinde sıkça durulan vergi denetimi konusu, yukarıdaki tabloyu incelediğimizde programlardaki amaçlara hizmet etmemektedir. İnceleme oranları oldukça düşüktür. Bu sebeple vergi müfettişlerinin sayıları artırılmalıdır. Ancak tabloya baktığımızda mevcut sayılarda düşüklük görülmektedir. Her ne kadar düşüklüğün yaşandığı yıllarda 15 Temmuz Darbe girişiminden dolayı birçok ihraç söz konusu olsa da boş kadroların yerine yeteri kadar vergi müfettiş yardımcısı alımı yapılmamıştır. Mükelleflerin tümünün denetimi elbette söz konusu değildir. Ancak bu kadar düşük inceleme oranının ve denetim elemanı sayısının varlığı mükellefleri denetim yapılmadığı ya da az yapıldığı düşüncesine iterek kayıt dışı ekonomiye yönelmesini sağlayacaktır.

2017 yılında hazırlanan programda ise vergilemede teknolojiden daha çok yararlanılarak vergi kayıp kaçağını önleme maksadıyla yeni bir risk analiz merkezinin kurulması, yüksek vergilendirmelerin ekonomik aktiviteleri dışladığı, kayıt dışı ekonomiye yönelttiği alanlarda vergi yükünün azaltılması, kayıt dışı istihdam ile düzenli denetim mekanizmaları kurulması gerektiği belirtilmiştir.[272] 2018 yılında Vergi Denetim Kurulu Risk Analiz Sistemi neticesinde toplamda 22.664 mükellef incelemeye sevk edilmiştir. İncelemeler neticesinde 4.494 mükellef

[272] Kalkınma Bakanlığı, "Orta Vadeli Program (2018-2020)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 36.

ise analizlere tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarında 28.323 risk faktörü tespit edilmiş ve incelemelere konu olmak üzere raporlamıştır.[273]

2019-2021 Yeni Ekonomi Programında vergi indirim, istisna ve muafiyetlerinin vergide adaleti pekiştirme amacıyla kademeli olarak kaldırılması, vergi tabanının genişletilmesi, vergi mevzuatının sadeleştirilmesi belirtilmiştir. Ayrıca bu planda vergi, prim ve diğer kamu alacaklarına ilişkin yapılandırmaya gidilmeyeceğinden de bahsedilmiştir. Vergi Veri Analiz Merkezinin kurulmasıyla hem tahsilatın artırılması hem de kayıt dışılığın azaltılması hedeflenmiştir. Mükellef Hizmetleri Merkezi'nin etkinleştirilmesi, İnteraktif Vergi Dairesi projesinin uygulamaya geçirilmesi neticesinde tüm hizmetlerinin elektronik ortama geçirilmesiyle vergi uyumunun artacağı öngörülmüştür. Kayıt dışılığın yaygın görüldüğü sektörler öncelikli olarak rehberlik edici ve yönlendirici denetim faaliyetlerinin artırılacağı da bu programdaki hedeflerden biridir[274]

2020-2022 Orta Vadeli Programında ise yapılması planlanan vergi reformu ile mükellef haklarının daha etkin bir şekilde korunması, beyanname sisteminin yaygınlaştırılması, vergi tahsilatı etkinliğinin artırılması, Kurumlar Vergisinin aşamalı olarak azaltılması, vergi oran ve politikalarında yapılacak düzenlemelerle vergi gelirlerinin artırılması ve vergi adaletinin sağlanması bu programın temel hedeflerinden birkaçıdır. Vergi incelemelerinde sektörel bazlı uzmanlaşmanın ve elektronik denetimin artırılması, kurumlar arası elektronik belge sistemi kurulması, sahte belge kullanımı suçunda mükellefiyetin re'sen durdurulmasını sağlayacak gerekli düzenlemelerin yapılması programda yer alan diğer hedeflerdendir.[275] 2017 yılında çıkarılan 7061 sayılı kanun ile 2018-2019-2020 yılı Kurumlar Vergisi oranı %22 ye çıkartılmıştı. 22.04.2021 yılında 7316 sayılı kanun ile 2021 yılı Kurumlar vergisi oranı % 25, 2022 yılı ise % 23 olarak belirlenmiştir. Vergi tahsilatlarının artırılması amaçlı kurumlar vergisi oranının azaltılması hedefi uygulamada karşımıza çıkmamış üstelik aksine artış göstermiştir.

---

[273] Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, "Faaliyet Raporu 2018", https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/VDK-2018-Birim-Faaliyet-Raporu-1102019-002.pdf, (30/10/2021/), s. 56.

[274] HMB ve SBB, "Orta Vadeli Program (2019-2021)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 11-17.

[275] HMB ve SBB, "Orta Vadeli Program (2020-2022)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021), s. 8-14-34.

Son programda vergi mükelleflerinin vergi bilincinin ve vergiye gönüllü uyumun artırılması amacıyla davranışsal kamu politikalarından faydalanılması, dijital olarak alım satımı ve transferi yapılabilen işlemlerin vergilendirilmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi, bunlardan suçun finansmanında yararlanılmasının önüne geçilmesini sağlayacak bir sistem tesis edilmesi, Risk Analizi Değerlendirme ve Araştırma sistemi kurularak vergisel işlemlerde uzaktan denetim ve risk bazlı incelemelerin artırılması, kamu gelirlerinin tahsilat oranının artırılması, vergi kaçakçılığı ile mücadelede teknolojiden daha fazla yararlanılması kullanımının yaygınlaştırılması, internet üzerinden gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin ve sosyal medyanın kullanımıyla elde edilen gelirlerin vergilendirilmesine yönelik çalışmaların gözden geçirilmesi, KDE ile mücadelede Vergi Denetim Kurulu'nun 2020 yılında başlayan değişikliği ile birlikte 2021 yılında dijital takip ve risk yaklaşımı yoluyla etkinliğin sağlanması, vergiye gönüllü uyumun artırılmasına yönelik olarak beyannamelerin gözden geçirilerek mükelleflerin ve meslek mensuplarının görüşleri neticesinde sadeleştirilmesi çalışmaları yer almıştır.[276]

C. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Kalkınma Planları

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı öncesi 1963-1994 yıllarını kapsayan kalkınma planlarında KDE ve vergi kültürü açısından doğrudan bir çalışma yapılmamıştır. Bu planlardan kısaca bahsetmek yararlı görülmüştür. 1963 yılında yayımlanan birinci beş yıllık kalkınma planında KDE, kayıtdışı istihdam, vergi kayıp kaçağı, vergi bilinci gibi konulara yer verilmemiştir. İkinci planda ise gerçek vergi ödeme gücüne yaklaşılması, sosyal adalete ters olan muafiyet, indirim ve istisnaların asgari düzeye düşürülmesi ve vergi kayıp kaçağını önleyici tedbirlerin gerçekleştirileceğinden bahsedilmiştir.[277] Üçüncü planda ise vergi kayıp ve kaçaklarını önlemek amaçlı Vergi Usul Kanunu'nun gözden geçirileceği (VUK), vergi kayıplarının önlenmesi, vergi randımanının artmasını sağlayacak vergi dairesi,

[276] HMB ve SBB, "Orta Vadeli Program (2021-2023)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeliprogramlar/ , (30/10/2021), s.26-27.
[277] DPT, "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021), s. 106.

yargı ve inceleme düzeninin gerçekleştirileceği ifade edilmiştir.[278] Dördüncü Planı incelediğimizde gelir dağılımındaki dengesizliklerin ve vergilemedeki adaletsizlikleri gidermek, vergi kayıp kaçağını önlemek, gelir yönetiminin yeniden düzenlenmesinin temel esaslar olarak belirtildiği görülmektedir.[279] Beşinci planda diğer planlara benzer olarak vergi sisteminin sadeleştirileceği, basit, anlaşılır ve adaletli bir şekle getirileceği ile vergi kayıp kaçaklarının azaltılması hakkında gerekli tedbirlerin alınacağı açıklanmıştır.[280] Altıncı planda ise dolaylı vergilerin yılda ortalama %7,7 , dolaysız vergilerin %7,2 ve servet vergilerinin %7,4 olacak şekilde artırılması amaç edinilmiştir. Böylece toplam vergi gelirleri %7,5 artış gösterecek bu da vergi dairesinin etkin çalışarak vergi kayıp kaçaklarını asgari seviyeye indirmesiyle mümkün olabilecektir.[281]

1996 - 2000 yedinci beş yıllık kalkınma planında kayıt dışı faaliyetlerle ilgili ilk defa doğrudan bahsedilmiş olup istihdamın artırılması ve ücretler üzerindeki ek yüklerin AB üye ülkeleri seviyesine indirileceğine değinilmiştir. 1995 yılında % 18,1 olan vergi yükü oranının 2000 yılında % 20 seviyelerine yükselmesi amaçlanmıştır. Vergi kayıp kaçaklarının önlenmesi amaçlı her vatandaşa vergi numarası verilmesi imkanı getirilmiş, vergi kaçırma cezaları artırılmakla birlikte vergi sisteminin basitleştirilmesi, vergi dairesinin denetimlerinin yeniden yapılandırılması konuları yinelenmiştir.[282]

Sekizinci beş yıllık kalkınma planında ilk defa kayıt dışı ekonomi ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Vergi affı uygulamasına başvurulmayacak ve af beklentisi ortamı yaratılmayacak şekilde düzenlemelerin yapılacağı, vergi sisteminin basit bir yapıya kavuşturulması, belge düzeninin ve otokontrol sistemlerinin geliştirilmesi, vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılması, vergisel hizmetlerin ve denetimlerin etkinliğini artırmak amacıyla tam otomasyon projesine ağırlık

[278] DPT, "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021), s. 875-998.
[279] DPT, "Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)", Nisan 1979, https://www.sbb.gov.tr/k-alkinma-planlari/ , (30/10/2021), s. 264.
[280] DPT, "Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021), s. 35.
[281] DPT, "Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021), s. 22.
[282] DPT, "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinmaplanlari/ , (30/10/2021), s. 54-212-106.

kazandırılması ve ivedilikle tamamlanacağı belirtilmiştir.[283] E-ticaretin belge sistemine yol açacağı olumsuzlukların önlenmesi adına ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapılacak şekilde düzenlemeler yapılacağı, vergi, çalışma hayatı, tarım vb. çeşitli alanlarda yapılması hedeflenen düzenlemelerin uygulamaya geçirilerek KDE'nin kayıt altına alınmasının önemli ölçüde gerçekleşeceği ifade edilmiştir.

Sekizinci beş yıllık kalkınma planı ile öne çıkan diğer bir husus ise bu dönemde yayınlanan Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Raporu olmuştur. Bu raporda vergi kayıp ve kaçağının önlenmesine yönelik önlemler şu başlıklar altında incelenmiştir.[284]

- Satıcı ve müşteri arasında belge alışverişi yapılmamasından kaynaklanan çıkar birliğinin kaldırılarak her alışverişte belge alınmasının özendirilmesinin ücretlilere vergi iadesi sistemi veya benzeri sistemlerle gerçekleştirilmesi,
- Tüketicilerin belge istemeleri ve almaları hususunda bilinçlendirilmesi,
- Her türlü alışverişte nakit ödemenin asgari düzeye indirilerek ödemelerin bankacılık sistemine kaydolması maksadıyla banka kartlarıyla yapılmasını yaygınlaştırmak,
- Vergi denetimlerinin cezalandırma maksadından daha çok mükellefleri bilinçlendirmeye ve eğitmeye yönelik gerçekleştirmek,
- Tek vergi kimlik numarasının geliştirilmesi,
- Tahsil edilen vergilerin israf edilmeden gerekli yerlere harcanacağı konusunda toplumun bilinçlendirilmesi ve harcamalar konusunda sürekli bilgi verilmesinin sağlanması.

Dokuzuncu kalkınma planında toplumun tüm kesimlerinin katkı sağladığı bir mücadele stratejisi oluşturularak kayıt dışı ekonomi ile mücadele başlatılacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda 'Ekonomide Kayıtdışılığın Azaltılması' başlığı altında birtakım hedefler açıklanmıştır.[285]

---

[283] DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinmaplanlari/ , (30/10/2021), (BYKP-8), s. 28.

[284] DPT, "Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu" (2001-2005)", https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_KayitdisiEkonomioik614.pdf , (25/12/2021), s. 36.

[285] DPT, "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (25/12/2021), s. 67-68.

- İdari, mali ve yasal yükümlülüklerin bütçe kapasitesi çerçevesinde aşamalı şekilde azaltılması, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler başta olmak üzere kayıtlı işletmelerin finansman olanaklarının artırılması, bu işletme ve bireylere yönelik kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi,

- KDE'yi ödüllendiren, teşvik eden ve kamuya olan güveni sarsıcı tüm af ve borç yapılandırılması beklentisine imkan vermeyecek çalışmalar yapılması,

- Tüzel kişiliklerin tümünü kapsamına alan tek numaralı bilgi sisteminin oluşturulması, ticari defterlerin elektronik ortamda tutulması, e-fatura, e-ihale ve e-ödeme sistemlerinin geliştirilmesi, ödemelerde nakit kullanımının azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınması, kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyonun sağlanarak denetim ve izleme mekanizmalarının etkinleştirilmesi,

- Ticaret hukuku gibi günlük iş uygulamalarını yöneten özel hukuk alanlarında düzenlemeler yapılarak KDE ile mücadelenin sürdürülmesi,

- Bireylerin kayıtlı ekonomide yer almalarını özendirici, KDE'nin zararlarını anlatıcı bilgilendirme kampanyalarının düzenlenmesi, eğitimler yapılması ve broşür dağıtılması.

Onuncu kalkınma planında kayıt dışı ekonominin azaltılması programında yer alan program bileşenlerini incelediğimizde KDE'nin boyutunun Türkiye'ye özgü koşullar dikkate alınarak ölçülmesi, KDE'nin sebep olduğu sorunların etkisinin ölçülmesi, toplumun ilgili kesiminin KDE ile mücadelede aktif rol almasının sağlanması, Kamu idareleri ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) öncülüğünde KDE'nin negatif etkileri hakkında toplumsal bilincin artırılması, kaçakçılık ile mücadelede denetimlerin artırılması, kurumlar arası koordinasyonun artırılmasına yer verilmiştir.[286]

On birinci kalkınma planında önceki planlardaki hedeflere benzer hedeflere yer verilmiştir. Kayıt dışı istihdam ile daha etkin mücadelenin gerçekleştirilmesi, KDE ile mücadelede farkındalığın artırılması konusunda çalışmalar yapılması,

[286] Kalkınma Bakanlığı, "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (25/12/2021), s. 166-167.

bilinçlendirme ve denetim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması yer verilen hedefler arasındadır.[287]

Kayıt dışı ekonominin önlenmesi ve vergi kültürünün artırılmasına yönelik birçok hedef belirlenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen birtakım çalışmalar şu şekildedir;

KDE'nin büyüklüğünün ölçülmesi ve takibinin sağlanması açısından ilk olarak 22/05/2012 tarihinde GİB ve Hacettepe Üniversitesi arasında bir protokol imzalanmıştır. Daha sonra çalışmanın daha kapsamlı yürütülmesi amacıyla Aralık 2012'de Sakarya Üniversitesinin katılımıyla üçlü protokol imzalanmıştır. Hedef kapsamında gereken yazılım ve ekonomik veriler akademisyenlere GİB tarafından temin edilmiştir.[288] Yapılan bu koordineli çalışma doğrultusunda Türkiye'de KDE 2013 yılında (Zaman Serisi Modeli) %25,3 ile (Panel Veri Modeli) %27,2 arasında hesaplanmıştır.[289]

Tablo 6: Yıllar İtibarı ile Kayıt Dışı İstihdam Oranları

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2003	91,15	31,55	36,43	29	-	51,75
2004	89,9	33,83	37,28	31,96	-	50,14
2005	88,22	34,32	38,11	32,27	-	48,17
2006	87,77	34,06	38,12	31,88	-	46,97
2007	88,14	32,34	35,51	30,63	-	45,44
2008	87,84	29,76	31,61	28,77	-	43,5
2009	85,84	30,08	33,43	28,4	-	43,84
2010	85,47	29,06	32,68	27,11	-	43,25
2011	83,85	27,76	31,5	25,71	-	42,05
2012	83,61	24,51	27,89	22,73	-	39,02
2013	83,28	22,4	25,23	20,9	-	36,75
2014	82,27	22,32	20,26	21,09	36,61	34,97
2015	81,16	21,23	19,13	20,05	35,58	33,57

[287] Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", https://www.sbb.gov.-tr/kalkinma-planlari/ , (25/12/2021), s. 51-134.

[288] GİB, "KADEP-2 Gerçekleşme Raporu", http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes-/themetastic/EylemPlan%C4%B1/20112013%20RAPORU%20GER%C3%87EKLE%C5%9EME.pdf, (25/12/2021), s. 32.

[289] Savaşan ve diğerleri, s. 173.

2016	82,09	21,72	20,2	20,35	35,76	33,49
2017	83,33	22,1	20,03	20,95	35,8	33,97
2018	82,73	22,28	20,29	21,46	34,39	33,42
2019	86,62	22,96	20,03	22,55	37,74	34,52
2020	83,46	19,3	16,46	18,76	34,72	30,59

Kaynak: SGK, "Kayıt Dışı İstihdam Oranı", http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, (29.12.2021)

Yukarıdaki tabloda 2003-2020 yılları arasındaki KDİ verileri yer almaktadır. KDİ oranı 2003 yılında %51,75 iken 2020 yılı itibarı ile %30,59'a düşen bir seyir izlemiştir. Kayıt dışı istihdamın KDE'nin oluşumunda rolü oldukça önemlidir. Kayıt dışı istihdamın varlığı halinde devletin vergi, prim vb. kamu gelirlerinden yapacağı tahsilat azalmaktadır. Böylece azalan tahsilat mükellefler tarafından karşılanmakta sonuç olarak vergi yükü artış göstermektedir. Ayrıca bireyler sigortasız çalıştıklarında aslında güvencesiz bir iş içinde bulunmaktadırlar. Yukarıdaki tablo verilerine baktığımızda en yüksek kayıt dışı istihdamın tarım sektöründe olduğunu görmekteyiz. Gerek mevsimlik işçiler gerekse günlük işçilerin tarım alanındaki kayıt dışılığa etkisi oldukça fazladır.

KDE ile mücadelede vergi bilincinin artırılması amacıyla medya organları aracılığıyla tanıtım çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalar çeşitli sosyal medya platformlarında (Youtube, Twitter vb.) yayınlanmıştır. www.vergibilinci.gov.tr. internet sitesinde ilkokul-ortaokul-lise öğrencileri için broşürler, şarkılar ve oyunlar paylaşıma açılmıştır. Öte yandan GİB tarafından düzenlenen ve MEB Eğitim Bilişim Ağı'ndaki (EBA) materyaller kullanılarak 3.754.105 öğrenciye vergi bilinci geliştirme eğitimleri verilmiştir.[290] www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr. internet sitesinde ise AB'nin de finansmanına katkı sağladığı proje ile akademik çalışmalara, resmi belgelere ve eylem raporlarına yer verilmiştir. Yine bu kapsamda KDE ile mücadele temalı afişler yayınlanmıştır. Kayıtlı ekonomiyi teşvik edici kamu spotları Gelir İdaresi Başkanlığı Youtube kanalında ve çeşitli Televizyon kanallarında vatandaşlarla buluşmuştur. Genel ve akademik olmak üzere iki kategoride 'Kayıt

[290] GİB, "2020 Yılı Faaliyet Raporu", Şubat 2021, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/xov20+GIB_20_FR.pdf, (25/12/2021). s. 84.

Dışı Ekonomi ile Mücadelede Etkinliğin Artırılması' konulu ödüllü proje yarışması düzenlenmiştir. Vergi haftası etkinlikleri içerisinde vergi bilinci ve gönüllü uyumunun artırılması amacı ile radyo reklam spot yayını gerçekleştirilmiştir.

Mükelleflerin vergiye bakışını ölçmek için yapılan bir anket çalışmasında ayrı kategorilerde mükelleflerin %64,8'i posta yoluyla, %71,8'i e-posta yoluyla, % 63,7'sinin broşür yoluyla, %42,8'inin sosyal medya yoluyla hiç bilgi almadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %59,6'sı ise 'Alo 189 Vergi İletişim Merkezi' hattından haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir.[291] Önemli olan sadece çalışmaların yapılması değil bu çalışmaların ne kadarının gerçekleşip gerçekleşmediği ne kadarının olumlu sonuca ulaştığı olmalıdır. Örneğin oluşturulan broşürlerin GİB kurumundaki bekleme salonlarında olması ile mükelleflere dağıtılması arasında oldukça farklı sonuçlar olacağı aşikardır.

Sosyal güvenlik alanında kayıt dışı istihdam ile mücadeleye katkı sağlamak için 'Alo 170 Çalışma Hayatı İletişim Merkezi'nin tanıtımı birçok televizyon ve radyo kanalında yayınlanmıştır. 2020 yılı SGK faaliyet raporu verilerine göre Alo 170 hattına 11.305 tescilsiz sigortalının ve 312 tescilsiz işyerinin ihbarı yapılmıştır. Toplamda kayıt dışı olduğu tespit edilen 7.822 işyeri, 57.722 kişi tespit edilmiştir. Çeşitli 355 kurum ve kuruluşa, 29.945 kişiye (okul, üniversite, seminer vb.), 7.282 bilinçlendirme faaliyeti yapılmıştır. Sosyal güvenlik alanında farkındalığı oluşturmak amacıyla 20 TV programı, 3 kamu spotu, 108 radyo programı gerçekleştirilerek 5 farklı konuda SMS gönderimi yapılmıştır. [292]

Sigorta Primleri Genel Müdürlüğü himayesinde SGK denetmenlerinden oluşan risk analiz merkezi oluşturulmuştur. Analiz merkezinin verilerine göre riskli görülen sektörlere denetleme yapılması öngörülmüştür. Örneğin 2012 yılında tüm ülkede ticari taksi denetimi yapılmıştır. Bununla birlikte avukatlık, muayenehane ve danışmanlık gibi büro faaliyetlerine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Doktorlar hakkında yapılan 1075 işyeri denetiminde 148 sigortalının, 170 işyerinin tescilsiz olduğu tespit edilmiştir.[293]

---

[291] Elif Tuay ve İnci Güvenç, "Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı", **GİB,** No: 51, 2007, s. 55.

[292] SGK, "2020 Yılı Faaliyet Raporu", Şubat 2021, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/xny7s+IY_DosyaGoster.pdf, (25/12/2021), s. 77-82-101.

[293] GİB, "KADEP-2 Gerçekleşme Raporu", s. 17.

Türkiye genelinde ilköğretim ve ortaöğretim Milli Eğitim müfredatına vergi bilincini geliştirme eğitimleri ile ilgili 'vergi bilinci' ve 'SGK' konularının eklenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda üç kademede[294] gerçekleşecek eğitimler için Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi çeşitli eğitim materyalleri (CD) hazırlamıştır. 2013 yılından itibaren toplamda 6.212.065 öğrenciye eğitim imkanı sağlanmış ve bu eğitimlere her dönemde güncellenerek devam edilmesi kararlaştırılmıştır.[295]

Mükelleflerin vergisel işlemlerde kullandıkları beyanname, bildirim vb. formlardan 34 adeti daha açık ve anlaşılır olması amacıyla gözden geçirilmiştir.[296]

Mükelleflerin vergisel düzenlemelere uyumunun artırılması ve kayıt dışı ekonominin izlenerek mücadele edilmesi maksadıyla elektronik fatura kullanma ve elektronik defter tutma zorunluluğu ile ilgili 421 Sıra Numaralı VUK Genel Tebliği yayımlanmıştır. Belirli hadler dahilinde akaryakıt, madeni yağ, tütün ve alkol sektörleri başta olmak üzere e-fatura ve e-defter uygulamalarının genişletilmesi amacıyla hukuki ve teknik çalışmalar yapılmıştır.

[294] I. Kademe: 3. ve 4. Sınıflar, II. Kademe: 5., 6., 7. ve 8. Sınıflar, III. Kademe: 9., 10. ve 11. Sınıflar
[295] GİB, "KADEP-2 Gerçekleşme Raporu", s. 31.
[296] GİB, "KADEP-2 Gerçekleşme Raporu", s. 6-7.

SONUÇ

KDE genel tanımıyla, ölçüm metotlarına göre tahmin edilemeyen ve gayrisafi milli hasıla hesaplarını elde etmede kullanılamayan, gelir getirici faaliyetlerin tümüdür. Ekonomi, kayıtlı ve KDE olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. KDE ise yeraltı ekonomisi, yarı kayıtlı ekonomi ve hiç kayda girmeyen ekonomi olmak üzere üçe ayrılabilmektedir. KDE, ekonomik ve mali, hukuki ve idari, sosyal ve toplumsal ve siyasi nedenlerden dolayı meydana gelebilmektedir. Devletin amacı, kanunen suç sayılan ekonomik faaliyetleri vergilendirmek değil bu sektörü en aza indirmek suretiyle ortadan kaldırmaktır. Diğer kayıt dışı faaliyetleri ise kayıtlı ekonomi içine alarak o faaliyetlerden vergi tahsil edebilmektir. KDE'yi ölçecek net bir yöntemin olmaması, KDE'nin boyutunu tahmin etmede kullanılan yöntemlerin önemini azaltmamaktadır. Bu yöntemler ile ulaşılan sonuçlar KDE'nin incelenmesi açısından oldukça önemlidir.

KDE, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkeyi özellikle de ekonomik alanda olumsuz etkilemektedir. KDE'nin olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu etkilerinin olduğunu savunan ekonomistler de mevcuttur. Genel olarak baktığımızda KDE'nin olumsuz etkileri önemli bir sorundur. Olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi hususunun üzerinde durulması gerekmektedir.

KDE'yi meydana getiren nedenler içinde en çok ekonomik ve mali nedenler üzerinde durulması, KDE'nin olumsuz etkilerini en aza indirgenmesi hususunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle bireylerin ve toplumun vergisel işlemlere karşı algıları, değerlendirmeleri ve tepkileri gibi psikolojik ve sosyolojik faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir. Bu psikolojik ve sosyolojik faktörler, vergi kültürü ile yakından ilgilidir. Vergi kültürü kavramı, kamu gelirlerindeki kaybın engellenmesine katkı sunan, vergi bilincini artırıcı ve bireyleri vergi ödemeye özendirme vb. açılardan KDE'yi önlemede etkin bir rol oynamaktadır.

Bir toplumda vergi kültür düzeyinin yerleşebilmesi devlet, gelir idaresi ve mükellefler açısından oldukça önemlidir. Vergi kültür düzeyi ne kadar yüksek olursa bireyler vergisini doğru beyan ederek zamanında ödeyecektir. Sağlanan bu gönüllü uyum sayesinde ise vergi tahsilatları artışla birlikte, devlet kamu harcamalarını temel gelir kaynağı olan vergilerle daha kolay finanse edecektir. Bireyler açısından

baktığımızda ise vatandaşlık duygusunun pekişmesi, ödediği vergilerin hangi kamu harcamalarına harcandığını sorgulamaları nedeniyle bilinçli birer birey olmaları oldukça önemlidir.

KDE'nin bir parçasını oluşturan kayıt dışı istihdam nedeniyle devletin tahsil edeceği vergi, prim vb. kamu gelirlerinde de azalma yaşanmaktadır. Azalan tahsilatın yine kayıtlı mükelleflerden alınan vergilerle karşılanması bu gruptaki mükelleflerin vergi yükünü artırmaktadır. Kayıt dışı istihdamın özellikle de tarım sektöründeki KDİ'nin azaltılması amacı ile çalışmakta olan bireylerin eğitim seviyelerinin artırılması aynı zamanda bilinçlendirme faaliyetlerinin daha kapsamlı şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, KDE'yi azaltacak her türlü önlem, vergi kültürünün gelişimine de katkı sağlayacaktır. Kayıtlı ekonominin hacmi büyüdükçe, mükelleflerin vergi adaleti konusundaki algısı olumlu yönde gelişecek, bu da vergi kültür seviyesini artırıcı bir etki yapacaktır.

Vergi kültürünün yerleşmesi ve olumlu yönde ilerleyebilmesi ödül ve ceza mekanizmalarının dengeli çalışmasına da bağlıdır. Toplumda bireye devamlı yanlış örnekler sunuluyor, doğru davranışları takdir edilmiyor, ödüllendirilmiyor, hataları cezasız kalıyorsa bu toplumda vergi kültürünün yerleşmesini beklememiz pek mümkün değildir. Bu sebeple vergilendirme ile ilgili işlemlerin etkin bir denetime tabi tutulması, caydırıcı yaptırımlara yer verilerek uygulanması gereklidir. Vergisini zamanında ödeyen bireylere de kolaylık ve çeşitli avantajlar sağlanmalıdır. Vergisini zamanında ödeyen mükelleflere süresinden sonra ödeyenlerin karşılaştıkları gecikme zammı oranında vergi indirim sağlanması hem tahsilatı artıracak hem de tahsilatların zamanında hazineye aktarılması mümkün olabilecektir. Bu tür uygulamalarla vergiye gönüllü uyum gösteren mükellefler de haksızlığa uğradıklarını düşünmeyeceklerdir.

Vergi denetimlerinin arzu edilen seviyede olmaması, bu eksiklikten doğan adaletsizliklerin mükelleflerde haksızlığa uğradığı düşüncesine sebebiyet vermesi vergiye gönüllü uyumu düşürmektedir. Denetim eleman sayısının yetersizliği ve inceleme oranının düşük olması en temel sebeplerindendir. Ancak her mükellefin de denetlenmesi mümkün değildir. Bu sebeple vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar dışında serbest muhasebeci mali müşavirlere fahri denetim yetkisi verilerek görevlendirme yapılabilir. Vatandaşların Alo 189 ihbar hattını kullanmaları teşvik edilebilir. Böylece vergi kültür seviyesi yüksek mükellefler ve mali müşavirler bir

otokontrol mekanizması görevi üstlenerek vergi incelemelerine bir nebze de olsa katkı sunabilirler. Denetimlerin sıklaştırılması tek başına elbette yeterli olmayacaktır. Vergi denetimlerinin yanı sıra sistemde değişikliğe gidilmesi ve vergi yükünün azaltılması daha olumlu sonuçlara ulaştıracaktır. Bireylerin gönüllü olarak kayıtlı ekonomiye yönelmesi maliyetli bir denetim sisteminden daha avantajlı bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeterince vergi denetiminin yapılmaması nedeniyle tespit edilemeyen vergi kayıp ve kaçakları, vergi afları çıkarıldığında vazgeçilen cezalar vergi kaçakçıları lehine bir ortam oluşturmaktadır. Vergi afları sayesinde vergi borçları kısmen ya da tamamen silinebilmektedir. Politik ihtiyacın yanı sıra genellikle vergi tahsilatlarının yetersiz olduğu dönemlerde ivedilikle kamu gelirine ulaşmak için vergi aflarına başvurulabilmektedir. Bu dönemlerde artış gösteren tahsilat artışı aslında bilinçli olarak ödenmeyen vergi borçlarından oluşmaktadır. Aynı zamanda uyumlu mükellefleri de af kollayan mükellef türüne dönüştürerek uzun dönemde vergi gelirlerinde azalmaya da sebep olacaktır. Vergi aflarının sık sık uygulanmayacağı sürekli gündemde olsa da uygulamaya bu şekilde yansımamaktadır. Bütçe açıklarının artması, olağanüstü durumlar ve ekonomik istikrarın sağlanması gibi faktörler neticesinde vergi gelirlerini artırmak amaçlı en hızlı çözüm olarak vergi aflarına başvurmak gelmektedir. Bu tür söylemlerin anayasaya koyulacak bir madde ile güvence altına alınması, uyumlu mükelleflerin af kollayan mükellef türüne dönüşmelerine engelleyerek vergi tahsilatlarındaki düzensizliğe de çözüm olacaktır. Çünkü mükellefler kriz dönemleri dışında vergi affı uygulamasının vergisini düzenli ödeyen mükellefe haksızlık olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca yakın zamanda vergi affı çıkacağını bilen mükellefler de daha az vergi ödeme eğilimine girmektedirler.

Dolaylı vergilerin mükellefler üzerindeki vergi yükü azaltılmalıdır. Böylece mükelleflerin vergiden kaçınmaya ve vergi kaçırmaya yönelmesi önlenebilecektir. Dolaylı vergilerin dolaysız vergilere göre payının yüksek olması vergi adaletsizliğine işaret etmektedir. Vergi sistemindeki adaletsizlik ise zamanla mükellefin gönüllü uyumunu engelleyerek vergiden kaçınma ve vergi kaçırma davranışlarına da teşvik edebilmektedir. Bu sebeple dolaysız vergilerin oranının toplam kamu gelirleri içindeki payının artırılması amaçlanmalıdır. Ancak bu amaç dolaysız vergilerin

oranlarını artırarak olmamalı, vergi kayıp ve kaçaklarının en az seviyeye indirilmesi yoluyla yapılmalıdır.

Ayrıca daha basit, açık, anlaşılabilir ve istikrarlı bir şekilde uygulanan bir vergi sistemi de vergiye gönüllü uyumun dolayısıyla vergi kültür seviyesinin artmasına katkı sağlayacaktır. Türkiye'de vergi yasalarında yapılan değişiklikler ile ilgili çalışmalar, vergi mevzuatında çok fazla değişiklik yapıldığı göstermektedir. Vergi mevzuatında 1960-1970 döneminde 52, 1980-1990 döneminde 126, 1990-1997 yılları arasında 38, 1997-2002 döneminde 40 ve 2002-2017 yıllarında 141 adet değişiklik yapılmıştır. Vergi mevzuatında çok sık yapılan değişiklikler, vergiye gönüllü uyum açısından bir engel oluşturmaktadır. Üstelik bu değişikliklerin reform niteliğinde olabilmesi için vergi sisteminin basit ve anlaşılabilir yapıda olması gerekmektedir.

Ödenmiş olan vergilerin nerelere hangi oranlarda harcandığının takibinin oldukça zor olması mükelleflerin gönüllü uyumunu engelleyen etmenlerin başında gelmektedir. Tahsil edilen vergilerin şeffaf, adil ve verimlilik esas alınarak harcanması mükellefin en temel beklentileri arasındadır. Vergisini zamanında ödeyen mükellefler ödedikleri vergilerin hangi alanlara harcandığını bilemediği durumlarda tutumlarını ve davranışlarını değiştirmeye başlayacaklardır. Mükelleflere ödedikleri vergilerin harcama alanlarıyla ilgili gerek e-devlet üzerinden gerekse SMS yolu ile genel bir mesaj gönderilmesi, mükellefin gurur duymasını sağlayacak bu sayede milli kimliğimiz de önem kazanacaktır. Bu şekilde hem harcama kalemlerinin bilgisinin verilesi hem de teşekkür niteliği içermesi vergiye gönüllü uyumu artırmasını yanı sıra devlete olan güvenin de artmasını sağlayacaktır.

Mükellefler kamu harcamalarının ihtiyaçları doğrultusunda harcanmadığını düşündüğünde, rüşvet ve yolsuzlukların varlığına inanmaları halinde vergi kültürünü olumsuz etkilemektedirler. Mükelleflerin hükümetin yapmış olduğu harcamalara şüphe ile yaklaşması ve ihtiyaçlarının karşılanmaması sonucu vergi ödemede isteksizleşmesi kaçınılmaz olacaktır. Böylece azalan vergi kültürü seviyesi KDE'yi artıracaktır. Bu hususta gerek uygulanan politikalar gerekse yapılan kamu harcamaları sonucu bireylerin güveni kazanılmalıdır. Vergi harcamalarının istatistiki verilerinin kamuoyuyla paylaşılması, bu harcamalardan kimlerin yararlandığı, yararlanan kesimin ekonomiye ve ülkeye sağladığı katkının olup olmadığının

bağımsız bir şekilde denetlenmesi ve tüm bunların kamuoyuyla paylaşılması da güven duygusunun gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Vergiler kamu harcamalarının finansmanını sağlamada devletin gelir kalemlerinin arasından en önemlisini oluşturur. Bu sebeple kamu geliri ihtiyacı doğduğunda ilk başvurulan kaynak, vergiler olmaktadır. Hükümetler vergi oranlarını artırmak, yeni vergileri yasalaştırmak ya da denetimi sıklaştırmak suretiyle tahsilatını artırabilirler. Bunların yanı sıra mükelleflerin vergi ödeme alışkanlıkları da önemli yer tutmaktadır. Mükelleflerin vergi ödeme alışkanlığı kazanabilmesi ve bu alışkanlığın devam edebilmesi için vergi kültür seviyesinin yüksek olması gerekmektedir. Vergi kültürü seviyesinden sadece vergisini zamanında ödeyen mükellef değil aynı zamanda ödedikleri verginin nerelere harcandığının da kontrolünü yapan mükellefler kastedilmektedir. Mükelleflerin vergisini gönüllü olarak ödemek ister hale gelebilmesi ve vergilerinin boşa harcanmadığını düşünebilmeleri için toplanan vergilerin nereye harcandığını açık bir şekilde görebilmeleri gerekmektedir. Kamu harcamalarından yararlandığını günlük hayatında hissedebilen ve vergilerinin nereye harcandığını görebilen mükelleflerin KDE'ye yönelme eğilimi azalacaktır. Dolayısıyla mükelleflerin kamu harcamalarından elde ettiği fayda önemli bir unsurdur. Mükelleflerin ödedikleri vergiler karşısında hizmet aldığını hissettikleri, vergi kültür seviyesini artıracaktır. KDE'ye yönelimin azaltılması için kamu hizmetlerinden toplumun elde ettiği fayda artırılmalıdır.

Vergi bilincini geliştirme projesi öğrencilerde vergi bilinç ve farkındalık seviyesini artırmak amacıyla 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nin desteğiyle gerçekleştirilen bu projede ilkokul, ortaokul ve lise öğrencilerine yönelik şarkı, oyun ve sunumlarla ilgili materyaller hazırlanmıştır. Ayrıca vergi konusu uzun yıllardır müfredat kapsamında yer alan bir konudur. Gerek gerçekleştirilen projelerin gerekse müfredattaki derslerin içeriği oldukça zayıf kalmıştır. Bununla birlikte derslerde bu tür konuların yüzeysel geçilme ihtimali de göz önünde bulundurulduğunda yapılan çalışmalar hedefine ulaşmamaktadır. Bu tür çalışmalara müfredatta daha kapsamlı mümkünse özel bir zaman tahsis edilerek yer verilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Para ve vergi gibi konuları çok detaylı analiz edemeyen bu genç kitleye vergi gibi devleti

derinden etkileyen önemli bir konunun hatasız, anlaşılabilir ve etkili bir şekilde anlatılması üzerinde dikkatle durulması gerekmektedir.

Vergi kültürünün öğrenciler üzerindeki gelişimi sadece müfredattaki dersler ile değil çeşitli konferanslar, broşür dağıtımı ve vergi haftalarında özel etkinliklerle de pekiştirilmelidir. Konferansların da öğrencilerin ilgisini çeken aynı zamanda inandırıcılığı yüksek kişiler tarafından gerçekleştirilmesi vergisel anlamda iletilecek mesajların etkinliği açısından önemli bir husustur. Bu tür çalışmaların sadece internet ve vergi daireleri standlarındaki broşürlerle değil, yaygın iletişim araçlarından olan televizyon ve radyolarda da sık sık yer verilerek topluma duyurulmalıdır. İletişim aracı olarak televizyonu esas aldığımızda haber bültenleri öncesi ya da program aralarında, reklamlarda kamu spotu olarak, dizi ve filmlerde ise sanatçılar tarafından didaktik nitelikte mesajlar verilebilir. Radyo programlarında da yine aynı türde mesajlar reklamlar aracılığı ile dinleyiciye ulaştırılabilir. Çocuklara vergi konuları ile ilgili çizgi filmlerinin yapılıp çocuk televizyon kanallarında sık sık yayınlanması, vergi konulu bir vergi dizi kahramanı oluşturularak çocuklara bu dizi aracılığı ile vergisel ödevler hakkında temel bilgilerin aktarılması gibi medya çalışması yapılması vergi kültürünün artırılması açısından yararlı olacaktır.

Tüm bu bilgiler neticesinde KDE'yi vergi kültürü açısından önleme çalışmalarında öncelikle vergisel eğitimlerin küçük yaşlarda başlatılması, vergi mükelleflerinin ve toplumun bilgilendirilmesi suretiyle vergi okuryazarlığının artırılması, kamuoyu tanıtım kampanyaları yapılırken mükelleflerin bakış açılarını değiştirecek şekilde çalışmalar yapılması, bu çalışmaların çeşitli iletişim araçlarında sık sık paylaşılması, etkin bir denetim mekanizmasının yanı sıra etkin ödül-ceza sisteminin kurulması da başlıca üzerinde durulması gereken konulardır. Şüphesiz vergi kültürünün bir toplumda yerleştirilmesi uzun yıllar alacak bir süreçtir. Bu süreçte vergi kültür seviyesini artırıcı tüm önlemlerin topyekûn uygulanması ve sürekliliğinin sağlanması büyük önlem taşımaktadır. Ancak bu sayede vergi kültürü istenen seviyeye getirilebilir ve KDE ile mücadeleye önemli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Acar, İbrahim Atilla ve Mehmet Emin Merter, "Türkiye'de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu", **Maliye Dergisi,** Sayı: 147, 2004, ss. 5-27.

Ağbal, Naci. "Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Kara Para İlişkisi I", **Yaklaşım Dergisi,** Sayı: 89, 2000, ss. 84-89.

Akalın, Gülsüm ve Ferdi Kesikoğlu, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 3 Sayı: 5, 2007, ss. 71-87.

Akarsu, Bedia. **Dil – Kültür Bağlantısı,** 3. baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.

Akça, Emrah Eray ve Harun Bal, "Ekonometrik Yaklaşım Yoluyla Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 1, 2018, ss. 683-708.

Akdoğan, Abdurrahman. **Kamu Maliyesi,** 21. Baskı**,** Gazi Kitabevi, Ankara, 2020.

Akkoç, Feden. **Kayıt Dışı Ekonominin Algılanması ve Önleme Çabaları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi (Aydın İli Örneği),** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2010.

Aktan, Coşkun Can ve Fatih Savaşan, "Türkiye'de Kamu Hizmetlerinde Yolsuzluğun Önlenmesi İçin Etik Projesi", **TYEC Projesi,** 08.2009,

Aktan, Coşkun Can ve Hasan Tutar. "Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür", **Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 20, 2007, ss. 1-11.

Aktan, Coşkun Can ve Hilmi Çoban, "Kamu Maliyesine Güven ve Ekonomik Anayasa", **Çimento İşveren Dergisi,** 2007, ss. 1-7.

Aktan, Coşkun Can, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, "Vergilere Karşı Tepkiler ve Vergilerin Ahlaki ve Sosyo-Psikolojik Sınırları", **"Yeni" Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Dilek Dileyici), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Ankara, 2012, ss. 183-198.

Aktan, Coşkun Can. "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi", **Vergi, Cilt-2: Vergi Felsefesi, Vergi Psikolojisi, Vergi Ahlakı, Vergi Sosyolojisi, Vergi Tarihi,** (Ed. Coşkun Can Aktan), Seçkin Yayınları, Ankara, 2020, ss. 101-138.

Aktan, Coşkun Can. "Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı", **"Yeni" Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik, Dilek Dileyici), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Ankara, 2012.

Aktan, Coşkun Can. Ağır Vergi Yükü ve Yeraltı Ekonomisi, **Vergi Sorunları Dergisi,** Sayı:125, 1999, ss. 51-54.

Aktan, Coşkun Can. **Kamusal Finansman: Vergileme,** Seçkin, Ankara, 2017.

Aktan, Coşkun Can. The Khaldun – Laffer Effect of Supply-Side Economics, **T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt:4, Sayı:1-2, 1989, ss. 190-205.

Aktan, Hasan Basri. "Toplumda Vergi Bilinci, Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakının Önemi", **Yaklaşım Dergisi,** 1997, Sayı: 52, ss. 11-16.

Altuğ, Osman. "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları (1997)", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Sayı:15, 1999, ss. 257-276.

Altuğ, Osman. **Kayıtdışı Ekonomi,** Cem Ofset, İstanbul, 1994.

Arıkan, Zeynep ve Hakan Ay, "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları ve Sonuçları", **Maliye Yazıları Dergisi**, Sayı: 48, 1995, ss. 49-61.

Arıkan, Zeynep ve Hatice Yurtsever, "Türkiye'de Mali Affın Nedenleri, Etkileri ve Sonuçları – I", **Yaklaşım Dergisi,** Sayı:136, 2004, s. 59-64.

Arıkan, Zeynep. "Vergi Kaçağının Nedenleri ve Çözüm Yolları", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Sayı: 108, 1995, ss. 56-60.

Ay, Hakan. **Kamu Maliyesi,** Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2013.

Ayas, Işıl ve Naci Tolga Saruç, "Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakı: İtalya – Türkiye", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 17, Sayı: 2, 2015, ss. 177-185.

Aydemir, Şinasi. **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi,** Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul, 1995.

Bakırtaş, Doğan ve Ayşe Atılgan Yaşa. "Vergi Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Salihli Belediyesi Örneği", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 13, Sayı: 4, 2020, ss. 741-757.

Bakırtaş, Doğan. "Kurumlar, Vergi Kültürü ve Ekonomik Büyüme", **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 9, Sayı:1, 2016, ss. 67-87.

Bakırtaş, Doğan. **Kurumsal İktisat Perspektifinden Vergi Kültürü ve Ekonomik Gelişme: Teori ve Uygulama,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2014.

Batı, Murat, **Muhasebe Hileleri ve Vergiden Kaçınma: Türk Vergi Mevzuatındaki Yasallığı,** Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

Batırel, Ömer Faruk. "Vergi Kaçakçılığı ve Vergiye Gönüllü Uyum", **Vergi Dünyası Dergisi,** Sayı: 175, 1996, ss. 52-55.

Bay, Hakan. "Türk Vergi Hukukunda Vergi Ödemeyi Etkileyen Faktörler", **Yerelden Globale Stratejik Araştırmalar IV,** (Ed. Ali Rıza Gökbunar, Cuma Ercan ve Yavuz Tansoy Yıldırım), IJOPEC Yayıncılık, Londra, 2018, ss. 51-61.

Bayraklı, Hasan Hüseyin, Naci Tolga Saruç ve İsa Sağbaş, "Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, ss. 224-279.

Benk, Serkan ve Birol Karakurt, "Gelir idareleri ve Yolsuzluk: Motivasyonlar, Fırsatlar ve Mücadele Yolları", **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,** Cilt:1, Sayı: 4, 2010, ss. 133-148.

Bingöl, Ozan. **Kontrolsüz Güç Vergilerimiz Nerede?,** Sia Kitap, İstanbul, 2021.

Canbay, Tülin ve Güneş Çetin, "Vergiye Uyumu Belirleyen Bir Faktör Olarak Vergi Kültürü", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 1, 2007, ss. 52-64.

Cesur, Aylin ve Ali Çelikkaya, "Türkiye'de Vergi Kültürünün Gelişmesinde Gelir İdaresi Başkanlığı'nın Yeri ve Önemi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 16, Sayı: 2, 2014, ss. 1-14.

Cesur, Aylin. **Türkiye'de Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılmasının Vergi Kültürü Açısından Değerlendirilmesi,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2013.

Cihan, Mustafa. **Kültür ve Medeniyet,** Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum, 2018.

Çataloluk, Cuma. "Vergi karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı:20, 2008, ss. 213-228.

Çavuş, Adnan. **Vergi İdaresinin Yükümlüyü Denetim Yolları,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Çelikkaya, Ali ve Hüseyin Gürbüz, "Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi: Bir Alan Çalışması", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Cilt: 21, Sayı: 247, 2006, ss. 122-139.

Çelikkaya, Ali. "Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörler", **e-Akademi Dergisi,** Sayı: 5, 2002.

Çetintaş, Hakan. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2003, ss. 15-30.

Çiçek, Halit. **"Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Çomaklı, Şafak Ertan. "Mükellef Sosyo-Psikolojisi Açısından Vergi Ödemeyi Etkileyen Genel Faktörler", **Vergi Dünyası,** Sayı:322, 2008, ss. 113-120.

Devlet Planlama Teşkilatı, "Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu", **Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayım ve Basım Şube Müdürlüğü Yayını,** 2001, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/08_KayitdisiEkonomioik614.pdf , (28.01.2020).

Dileyici, Dilek. "Devletin Mali Alandaki Rol ve Fonksiyonlarındaki Değişim", **"Yeni" Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Dilek Dileyici), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Ankara, 2012, ss. 489-512.

Dileyici, Dilek. "Vergileme, Algılama ve Mali Aldanma", **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, ss. 173-187.

Doğan Özer, İpek. "Vergi Kültürünün Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye ve Danimarka", **İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi,** Cilt: 12, Sayı:2, 2020, ss. 175-188.

DPT, "Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021).

DPT, "Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021).

DPT, "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/, (25/12/2021).

DPT, “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)”, Nisan 1979, https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021).

DPT, “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)”, https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021).

DPT, “Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2001-2005)”, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/08_KayitdisiEkonomioik614.pdf , (25/12/2021).

DPT, “Orta Vadeli Program (2006-2008)”, https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

DPT, “Orta Vadeli Program (2007-2009)”, https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

DPT, “Orta Vadeli Program (2008-2010)”, https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

DPT, “Orta Vadeli Program (2009-2011)”, https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

DPT, “Orta Vadeli Program (2010-2012)”, https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

DPT, “Orta Vadeli Program (2011-2013)”, https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

DPT, “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)”, https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021).

DPT, “T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP)”, 03.01.2003, https://docplayer.biz.tr/3890419-T-c-58-hukumet-acil-eylem-plani-aep.html, (29.10.2021).

DPT, “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)”, https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021).

DPT, “Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)”, https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ , (30/10/2021).

Edel, Abraham. “Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions”, **The Journal of Philosophy”** Cilt: 51, No: 19, 1954, ss. 559-563.

Eğilmez, Mahfi. **Örneklerle Kolay Ekonomi,** 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

Eilat, Yair ve Clifford Zinnes, “The Evolution of the Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance”, **Harvard Institute for International Development,** CAER II Discussion Paper No: 83, 2000.

Elgin, Ceyhun. “Vergiler ve Kayıtdışı Ekonomi: Bir Değerlendirme ve Türkiye Örneği”, **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Sayı: 39, 2012, ss. 237-258.

Ercan Baldemir ve diğerleri (vd), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Mımıc Model ile Tahminlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt: 10, Sayı: 2, ss. 231-243.

Ergur, Ali. **Kültür: Antropolojik Yaklaşımlar,** T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2318, Eskişehir, 2018.

Erkuş, Hakan ve Kadir Karagöz, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", **Maliye Dergisi,** Sayı: 156, 2009, ss. 126-140

Faralyalı, Rafet. "Vergi Kültürü", 2008, https://form.ismmmo.org.tr/getfile/?DL=https://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/13MaliCozum/03-RafetFarlayali9.doc, (01.07.2021)

Feige, Edgar. "Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New İnstitutional Economics Approach", **World Development,** Cilt.18, No.7, 1990, ss. 989-1002.

Gencel, Ufuk ve Elif Kuru. "Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi", **Yönetim Bilimleri Dergisi,** Cilt: 10, Sayı: 20, 2012, ss. 29-60.

GİB, "2020 Yılı Faaliyet Raporu", http://www.sp.gov.tr/upload/xSP-Rapor/files/xov20+GIB_20_FR.pdf, (25/12/2021).

GİB, "KADEP-2 Gerçekleşme Raporu", http://www.kayitliekonomiyegecis.-gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlanı/2011-2013 RAPORU GERÇEKLEŞME.pdf, (25/12/2021).

GİB, "Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı (2014-2018)", 01.2015, http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlan%C4%B1/20152017%20Kay%C4%B1t%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonominin%20Azalt%C4%B1lmas%C4%B1%20Program%C4%B1%20Eylem%20Plan%C4%B1.pdf, (29.10.2021).

GİB, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)", Nisan 2009, http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlan%C4%B1/Kay%C4%B1t%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomi

%20%C4%B0le%20M%C3%BCcadele%20Stratejisi%20Eylem%20Plan%C4%B1%202008-2010.pdf, (29.10.2021).

GİB, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2011-2013)", 21.12.2011, http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlan%C4%B1/Kay%C4%B1t%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomi%20%C4%B0le%20M%C3%BCcadele%20Stratejisi%20Eylem%20Plan%C4%B1%202008-2010.pdf, (29.10.2021).

GİB, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2019-2021)", http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlan%C4%B1/KDE%20EP%20(2019-2021).pdf, (29.10.2021).

Göçer, Ali. Dil – Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine, **Türk Dili,** Sayı: 729, 2012, ss. 50-57.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları,** 8.baskı, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1969.

Güler, Hünkar ve Ekrem Toparlak, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 209-220.

Günay Bekar, Ayşe. **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000.

Güriz, Adnan "Adalet Kavramı", https://anayasa.gov.tr/media/4808/adna.pdf, (07.06.2021).

Güvenç, Bozkurt. **İnsan ve Kültür,** 3. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

Güvenç, Bozkurt. **Kültürün ABC' si**, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, 2019.

HMB ve SBB, "Orta Vadeli Program (2019-2021)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

HMB ve SBB, "Orta Vadeli Program (2020-2022)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

HMB ve SBB, "Orta Vadeli Program (2021-2023)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

HMB, "Faaliyet Raporu 2020", https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/2020-HMB-Idare-Faaliyet-Raporu.pdf, (29/12/2021)

Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede ve Michael Minkov. **Cultures and Organizations Software of the Mind,** McGraw Hill, New York, 2010.

Hofstede, Geert. **Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, an Organizations Across Nations,** Sage Publications, 2001.

https://www.researchgate.net/profile/Coskun_Can_Aktan/publication/318682222_Kayitdisi_Ekonomi_TYEC_Projesi_Turkiye'de_Kamu_Hizmetlerinde_Yolsuzlugun_Onlenmesi_Icin_Etik_Projesi/links/59776efcaca27203ecbddab5/Kayitdisi-Ekonomi-TYEC-Projesi-Tuerkiyede-Kamu-Hizmetlerinde-Yolsuzlugun-Oenlenmesi-Icin-Etik-Projesi.pdf, (03.12.2020).

Ilgın, Yılmaz. **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları**, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını No: 2492, 1999.

Işık, Abdülkadir. "Kültür ve Kalkınma: Vergi Kültürü Örneği", **Ege Akademik Bakış,** Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, 851-865.

Işık, Abdülkadir. "Ülkeler Arası Vergi Kültür Farklılıkları ve Nedenleri", **"Yeni" Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler,** (Ed. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik, Dilek Dileyici), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Ankara, 2012, ss. 715-728.

Işık, Nihat ve Mustafa Acar, "Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi,** Sayı: 21, 2003, ss. 117-136.

İkiz, Ahmet Salih. **Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000.

KADİM, "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele", https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061004-13-1.pdf, (30.04.2022).

Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Zeynep Cemalcılar. **Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar,** 16. Baskı, Evrim Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Kalkınma Bakanlığı, "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/, (25/12/2021).

Kalkınma Bakanlığı, "Orta Vadeli Program (2012-2014)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

Kalkınma Bakanlığı, "Orta Vadeli Program (2013-2015)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

Kalkınma Bakanlığı, "Orta Vadeli Program (2016-2018)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

Kalkınma Bakanlığı, "Orta Vadeli Program (2018-2020)", https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar/ , (30/10/2021).

Kaplan, Mehmet. **Kültür ve Dil,** 2. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983.

Karayılmazlar, Ekrem. "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Vergi Kültürü: Türkiye Örneği", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 22, Sayı: 2, 2004, ss. 267-284.

Kargı, Veli ve Ayşegül Güven, Küreselleşme Sürecinde Kayıt Dışı Ekonomi, **Vergi Raporu Dergisi,** Sayı: 209, 2017, ss. 29-51.

Kellner, Douglas. "New Technologies/New Literacies: Reconstructing Education fort he New Millennium", **International Journal of Technology and Design Education,** Cilt: 11, Sayı: 3, 2001, ss. 67-81.

Kıldiş, Yusuf. "Kayıtdışı Ekonomi ve Etkileri -I", **Vergi Sorunları Dergisi,** Sayı:144, ss. 190-213.

Kıldiş, Yusuf. Kayıt Dışı Ekonomi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı:2, Cilt:2, 2000, ss. 1-27.

Kızılot, Şükrü ve Şafak Ertan Çomaklı, "Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, ss. 127-172.

Kitapçı, İsmail. **Vergi Etiği Vergi Psikolojisi,** 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

Kurudayıoğlu, Mehmet ve Sait Tüzel. "21. Yüzyıl Okuryazarlık Türleri, Değişen Metin Algısı ve Türkçe Eğitimi", **Türklük Bilimi Araştırmaları,** Sayı: 28, 2010, ss. 283-298.

Laffer, Arthur. "The Laffer Curve: Past, Presenet and Future", **Backgrounder**, Cilt: 1765, Sayı: 1, 2004, ss. 1-16.

Lippert, Owen ve Michael Walker. **The Underground Economy: Global Evidence of its and Impact,** The Fraser Institute, Vancouver, 1997.

Long, Susan ve Judyth A. Swingen. "Taxpayer Compliance: Settings New Agendas for Research", **Law & Society Review,** Cilt: 25, Sayı: 3, 1991, ss. 637-687.

Meriç, Cemil. **Sosyoloji Notları ve Konferanslar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Meriç, Cemil. **Umrandan Uygarlığa,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Musgrave, Richard ve Peggy B. Musgrave, **Public Finance in Theory and Practice,** 5.baskı, McGraw-Hill Company, Singapore, 1989.

Nerre, Birger. "Modeling Tax Culture – A First Approach", **Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association,** Sayı: 95, 2002, ss. 34-41.

Nerre, Birger. "The Concept of Tax Culture", **National Tax Association,** Sayı: 94, 2001, ss. 288-295.

Nerre, Birger. "The Role of Tax Culture in Transformation Processes – The Case of Russia", **ASPE Working Paper Series,** Sayı: 3, 2001, ss. 1-21.

Öney, Emine. **Türkiye'de Vergi Kültürü: Değerler ve Vergi Davranışı Açısından Bir Modelleme,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Özdemir, Pınar. "Vergi Kültürü ve Göstergeleri: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt:24, Sayı:1, 2015, ss. 175-188.

Özsoylu, Ahmet Fazıl. **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi,** Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Özsoylu, Ahmet Fazıl. **Yeraltı Ekonomisi,** Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

Resmi Gazete, "05 Şubat 2009 Tarihli 27132 Sayılı Resmi Gazete, Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı ile İlgili 2009/3 Sayılı Başbakanlık Genelgesi ", 05.02.2009, https://www.resmigazete.gov.tr/es-kiler/2009/02/20090205-4.htm, (29.10.2021).

Sarılı, Mustafa Ali. "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler, **Vergi Sorunları Dergisi,** Sayı: 167, 2002, ss. 131-156.

Savaşan, Fatih, Fatih Yardımcıoğlu ve İbrahim Demir, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri", **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 2, 2016, ss. 161-200.

Savaşan, Fatih. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı", **Seta Analiz,** Sayı:35, 2011, ss. 1-39.

Savaşan, Fatih. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, ss. 56-82.

Savaşan, Fatih. "Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi,** Cilt: 8, Sayı: 1, 2006, ss. 41-65.

SBB, "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/, (25/12/2021).

Schneider, Friedrich Andreas Buehn ve Claudio E. Montenegro, "New Estimates fort he Shadow Economies all over the World", **International Economic Journal,** Cilt: 24, Sayı: 4, 2010, ss. 1-28.

Schneider, Friedrich ve Benno Torgler, "Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries", CREMA Working Paper, No:2004-17, Basel, 2004.

Schneider, Friedrich ve Bettina Hametner, The Shadow Economy in Colombia Size and Effects on Economic Growth, Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 2007, Cilt. 20, ss. 1-39.

Schneider, Friedrich ve Bruno Frey, "Informal and Underground Economy", **Elsevier Science Publishing Company,** 2000, ss. 1-16.

Schneider, Friedrich ve Dominik Enste, "Increasing Shadow Economies all over the World – Fiction or Reality?", **Institute for the Study of Labor,** IZA Discussion Papers, No: 26, 1998, ss. 1-65.

Schneider, Friedrich ve Dominik Enste, "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences", **Journal of Economic Literature,** Cilt: 38, 2000, ss. 77-114.

Schneider, Friedrich ve Dominik Enste, **Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy,** International Monetary Fund, Washington, 2002.

Schneider, Friedrich. "Measuring the size and Development of the Shadow Economy. Can the Causes be Found and the Obstacles be Overcome?" **In Essays on Economic Psychology,** Springer, 1994, ss. 193-212.

Schorer, Edgar. "Allgemeine Steuerpsychologie", **Finanz Archiv / Public Finance Analysis,** Cilt: 2, 1943, ss. 338-368.

SGK, "2020 Yılı Faaliyet Raporu", http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/xny7s+IY_DosyaGoster.pdf, (25/12/2021).

SGK, "Kayıt Dışı İstihdam Oranı", http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, (29.12.2021).

Silvani, Carlos ve Katherina Baer. **Vergi İdaresi Reform Stratejisinin Planlanması, Tecrübe ve İlkeler,** çev. Özgür Saraç, Türk İdare Dergisi, Sayı: 72, 2000, ss. 189-220.

Sinkuniene, Kristina ve Kristina Levisauskaite, "Analyzing Macroeconomic İndicators of the Tax System from a Tax-Cultural Pesrpective", **Taikomoji Ekonomika,** Cilt: 4, Sayı: 1, 2010, ss. 29-51.

Stadler, Ines Macho ve David Perez Castrillo. "Settlement in Tax Evasion Prosecution", **Economica,** Cilt: 71, Sayı: 283, 2004, ss. 349-368.

Şahin, Mehmet ve Çiğdem Özenç, "Türkiye'de Vergi Kültürünü Etkileyen Faktörler", **Yaklaşım Dergisi,** Sayı: 182, 2008, ss. 251-255.

Şahin, Mehmet ve Çiğdem Özenç. "Vergi Kültürünün Oluşumunu Etkileyen Faktörler", **Yaklaşım Dergisi,** 2006, Sayı: 181, ss. 216-221.

Şeker, Sakıp. "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", **Yaklaşım Dergisi,** Sayı:25, 1995.

Tandırcıoğlu, Ayşegül Şimşek. **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi,** Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:2661, Kasım 2002.

Taş, Bülent ve Nazmi Karyağdı. "Yapay Zeka ve İşletmelerde Vergi Fonksiyonu", 25.03.2018, https://vergialgi.com/yapay-zek-ve-isletmelerde-vergi-fonksiyonu, (19.05.2022).

Taytak, Mustafa. "Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Mükelleflerin Demografik Özelliklerinin Vergi Kültürü Üzerindeki Etkisi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 7, 2016, ss. 1933-1955.

TCMB, "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF, (28.10.2021).

TDK, "Güncel Türkçe Sözlük", **Türk Dil Kurumu Sözlükleri,** 29.03.2021, https://sozluk.gov.tr/, (30.03.2021).

Teyyare, Erdoğan. "Maliye Eğitiminin Vergi okuryazarlığı Düzeyine Etkisi: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Örneği", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 16, Sayı: 4, 2018, ss. 315-333.

Torgler, Benno. **Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Basel, Basel, 2003.

Tosuner, Mehmet ve İhsan Cemil Demir, "Toplumsal Bir Olgu Olarak Vergi Ahlakı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 9, Sayı: 3, 2007, ss. 1-20.

Tosuner, Mehmet ve İhsan Cemil Demir, "Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, 2009, ss. 1-15.

Tosuner, Mehmet. "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Öneriler", **Türkiye'de Liberalizasyon Sürecinde Maliye Politikaları Açısından Kamu Ekonomisinin Özel Ekonomi Üzerindeki Etkileri,** Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Magosa, 1995, ss. 83-91.

Tosuner, Mehmet. Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler, **Vergi Sorunları Dergisi,** Sayı: 85, 1995, ss. 65-72.

Tuay, Elif ve İnci Güvenç. "Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı", **Gelir İdaresi Başkanlığı,** No: 51, 2007, ss. 1-147.

Tunçer, Mehmet. "Hükümet-Birey İlişkilerinin Vergi uyumuna Etkisi ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 57, Sayı: 3, ss. 107-128.

Tutar, Hasan (Ed.). **Davranış Bilimleri,** 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması", https://data.tuik.gov.tr/Bul-ten/Ind-ex?-p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820, (03.01.2022)

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/, (02.07.2021).

Us, Vuslat. Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği, **Türkiye Ekonomi Kurumu,** 2004.

User, İnci. **"Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırları",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992.

Ülgen, Sinan ve Ulaş Öztürk, Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme: AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri, **Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği,** TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No: 8, Yayın No:2007-01/428, 2006, ss. 1-159.

Üzümcü, Adem ve Mustafa Korkat, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi (2003-2012), **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 8, 2014, ss. 135-166.

VDK, "Faaliyet Raporu 2018", https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/VDK-2018-Birim-Faaliyet-Raporu-1102019-002.pdf, (30/10/2021)

Yardımcıoğlu, Mahmut, Yusuf Akpınar ve Yahya Günay. "Vergi Okuryazarlığı ve Vergisel Farkındalık: Kahramanmaraş Araştırması", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 2, 2004, ss. 95-119.

Yavan, Sercan ve Erkam Sarı, Vergilemede Adalet ve Etkinlik Analizi: Vergi Yapısı ile Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi, **Vergi Raporu,** Sayı: 223, 2018, ss. 125-141.

Yeniçeri, Harun. "Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004 ss. 990-.1011.

Yereli, Ahmet Burçin ve Oğuz Karadeniz, **Kayıt Dışı İstihdam,** Odak Yayınları, Ankara, 2004.

Yılmaz, Gülay Akgül. "Kayıtdışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi", **Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları,** Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Antalya, 10-14.05.2004, ss. 16-55.

Yılmaz, Gülay. "Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı ile İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye'de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Özel Sayı,** Prof. Dr. Halil NADAROĞLU' na Armağan, Cilt: 14, Sayı: 1, 1998, ss. 483-500.

Yurdakul, Ali, **Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği,** Dora Yayıncılık, Bursa, 2013.

Yurdakul, Funda. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** Cilt: 63, Sayı: 4, 2008, ss. 205-221.